

Тамара Піроженко, Людмила Соловйова, Ірина Карабаєва,
Тетяна Гурковська, Людмила Токарєва, Олена Федорчук

Особливості психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

**Тамара Піроженко, Людмила Соловійова, Ірина Карабаєва,
Тетяна Гурковська, Людмила Токарєва, Олена Федорчук**

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Навчальний посібник

За науковою редакцією Т.О. Піроженко

Київ – 2025

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (протокол № 4 від 25 березня 2025 р.)*

Рецензенти:

Олег ПАНЧЕНКО, Генеральний директор ДЗ «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України», академік Національної академії педагогічних наук України, доктор наук з державного управління, доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України;

Юрій САВЧЕНКО, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат психологічних наук, доцент.

**Піроженко Т.О., Соловйова Л.І., Карабаєва І.І., Гурковська Т.Л.,
Токарева Л.Д., Федорчук О.І.**

Особливості психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку : навчальний посібник; за наук. ред. Т.О. Піроженко. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2025. 153 с.

ISBN 978-617-7745-65-4

В матеріалах навчального посібника викладено основні положення та результати теоретико-методологічних розвідок та матеріалів експериментальної частини наукового дослідження, яке проведено науковцями лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Зокрема, представлено теоретичні основи, що визначають оцінку феномену психологічної стійкості в контексті знань вікової та педагогічної психології, надано обґрунтовані критерії експертної оцінки дорослими проявів психологічної стійкості дитини у поведінці та діяльності, здійснено опис вперше створеного діагностичного інструментарію та методики спостереження за поведінкою та навичками дитини під час організації ігрової та пізнавальної діяльності дітей за сценарієм народної казки, опис розроблених експертних анкет-опитувальників для педагогів та батьків вихованців закладів дошкільної освіти за темою «Психологічна стійкість дитини в навичках та поведінці» а також представлено статистичні дані та інтерпретацію результатів експериментальної частини наукового дослідження.

Видання може становити інтерес для науковців та практиків у галузі вікової та педагогічної психології, керівників органів державної влади та місцевого самоврядування, викладачів, аспірантів.

Номер державної реєстрації наукового дослідження 0124U000295

Зміст

Вступ.....	4
Основна частина.....	7
Проблема визначення особливостей психологічної стійкості дитини дошкільного віку та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями	7
Психологічна стійкість дитини старшого дошкільного віку в системі особистісних якостей	21
Діагностичне спостереження за поведінкою та навичками дитини під час організації ігрової та пізнавальної діяльності.....	46
Погляд на феномен психологічної стійкості дитини крізь призму навичок поведінки.....	69
Стратегії підтримки педагогами психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку	89
Підтримка та розвиток психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї.....	104
Заключна частина	143
Рекомендована література.....	147
Відомості про авторів.....	152

Вступ

Актуальність дослідження обґрунтовано потребою наукової оцінки феномену психологічної стійкості в системі знань дитячої і педагогічної психології, здійсненням комплексної оцінки прояву психологічної стійкості дитини в навичках та поведінці, важливістю обґрунтування стратегії підтримки педагогами психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку в поведінці та різних видах діяльності, а також визначенням психолого-педагогічних умов розвитку психологічної стійкості дітей в сім'ї. Сформована у дітей здатність протистояти впливам різного рівня критичності є запорукою щасливого життя як конкретної людини, зокрема, так і здорового суспільства загалом, що дозволяє розглядати питання розвитку психологічної стійкості дітей та дорослих як важливу складову стабільності та сталого розвитку суспільства.

Важливість наукового аналізу проблеми особливостей прояву психологічної стійкості в навичках і поведінці дитини та наукове обґрунтування процесу діагностики, підтримки та розвитку психологічної стійкості в системі знань дитячої і педагогічної психології співзвучне завданням Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка має стати відповіддю на ті виклики, які стоять перед українським суспільством та кожною родиною в умовах воєнного стану та періоду відбудови мирного життя, метою якої є допомога громадянам у розвитку життєвого ресурсу, подоланні стресу, пов'язаного з наслідками пережитих травматичних подій. Перед психологами, педагогами і батьками постає життєво необхідним завдання підтримки у дошкільнят навичок психологічної стійкості у небезпечних ситуаціях, нових умовах, під час переживання труднощів і невдач у діяльності. Дошкільний вік є сенситивним періодом для становлення усіх особистісних структур, а отже, оптимальним часом формування у дітей навичок психологічної стійкості в різних ситуаціях взаємодії з дорослими та однолітками. Актуальність дослідження

обумовлюється потребою збереження психічного здоров'я та забезпечення особистісного розвитку дітей дошкільного віку, що завжди є актуальною проблемою для процесу становлення та самореалізації особистості. В умовах війни та повоєнного відновлення феномен психологічної стійкості набуває особливого значення, оскільки надзвичайні травмуючі ситуації стали частиною повсякденного життя суспільства, що негативно впливає на психологічне благополуччя людей і цей виклик потребує науково обґрунтованих стратегій та методів підтримки та розвитку психологічної стійкості дитини, а також вдосконалення практик особистісного потенціалу дітей та дорослих.

Об'єкт дослідження – психічний розвиток дитини старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – особливості психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку

Мета дослідження – концептуалізувати поняття «психологічна стійкість» в системі знань дитячої і педагогічної психології та визначити вікові особливості прояву психологічної стійкості у дітей старшого дошкільного віку в різних ситуаціях взаємодії дитини з дорослими та однолітками.

Методи дослідження – теоретичний аналіз проблеми, анкетування, інтерв'ю, метод експертних оцінок, діагностичне спостереження, методи статистичної перевірки інформації.

Очікувані наукові результати, їх обсяг. В якості очікуваних результатів наукового дослідження визначено розробку характеристики вікових особливостей прояву психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку; методів психологічного супроводу процесу становлення психологічної стійкості дитини; стратегії підтримки педагогами психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку в поведінці та різних видах діяльності; програму та підручник для педагогів спеціалізації «дошкільна освіта», які враховують здійснення оцінки ефективності зусиль педагогів та батьків вихованців щодо підтримки та розвитку психологічної стійкості дитини з врахуванням нових задач та тенденцій в організації освіти дітей в умовах післявоєнного життя.

Прогноз щодо впровадження результатів наукового дослідження.

Впровадження результатів дослідження здійснюватиметься шляхом публікації її основних науково-методичних результатів у підручнику та програмі підвищення кваліфікації працівників дошкільної освіти, навчально-методичному посібнику, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій, статтях у фахових виданнях.

Цільову групу користувачів представляють науковці, педагоги закладів дошкільної освіти, працівники у галузі практичної психології, викладачі та студенти вищої школи та установ підвищення професійної педагогічної кваліфікації, батьки вихованців.

Об'єкти впровадження – дошкільні та вищі навчальні освітні заклади, інститути післядипломної педагогічної освіти, наукові установи.

Очікуваний соціальний ефект упровадження результатів наукового дослідження полягає у можливості впроваджувати науково-обґрунтовану систему визначення та підтримки навичок психологічної стійкості у дітей старшого дошкільного віку в різних ситуаціях взаємодії з оточенням, що надає змогу покращити процес виховання дітей у закладах дошкільної освіти та в умовах сім'ї, вдосконалити зміст вищої і післядипломної освіти педагогів з проблеми формування психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку.

Перспективність даної роботи полягає у розширенні засад дитячої психології, зокрема вікової та педагогічної, щодо становлення психологічної стійкості як особистісної якості, необхідної впродовж життя, що сприяє збереженню здатності до функціонування, самокерування поведінкою та діяльністю, розвитку адаптивної та творчої активності дитини в різних ситуаціях взаємодії з дорослими та однолітками.

Основна частина

Проблема визначення особливостей психологічної стійкості дитини дошкільного віку та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями

Сучасні тенденції психологічних та педагогічних досліджень у колі загальної проблеми розвитку дитини традиційно утверджують обґрунтування та перспективні рішення проблеми становлення людини як особистості. Питання становлення особистісних витоків на ранніх етапах онтогенетичного розвитку дитини дошкільного віку перебуває у полі зору як психолого-педагогічної спільноти, громадських організацій та батьків, так і наукових співтовариств, які вбачають моніторинг та визначення провідних тенденцій розвитку потенціальних можливостей дитини в умовах суспільної освіти та сімейного виховання. Ідею формування особистості на різних етапах становлення людини відображено у багатьох вітчизняних державних документах про освіту. Серед таких документів слід окреслити: Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», численні постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази, інструктивно-методичні листи Міністерства освіти і науки України, що доводить важливість сучасних наукових напрацювань у напрямку психології розвитку людини, вікової, зокрема дитячої психології, педагогічної психології. Дослідження науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України спрямовано на визначення актуальної сучасної проблеми, що пов'язана із розумінням особливостей прояву психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку в різних ситуаціях взаємодії дитини з дорослими та однолітками. Саме психологічна стійкість здатна надати людині стан задоволеності життям і відчуття гармонії, нормалізувати та підвищити

активність в ситуації важких випробувань, подарувати нові стимули, спокій і здатність стати цілісною та сильною особистістю.

Методологічним підходом, у руслі якого найбільш ефективно розв'язується проблема особливостей розвитку психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку виступає особистісно-орієнтований, компетентнісний, діяльнісний підхід. Компетентнісний підхід є концептуальним орієнтиром в оцінці особистісних досягнень дитини, оскільки забезпечує умови для збереження цілісності особистості в єдності розвитку її емоцій, інтелекту, вольової регуляції поведінки та розвитку духовних надбань через спрямованість в оцінці особистісних досягнень дитини на комплексне засвоєння знань, умінь, навичок, та, головне, способів їх впровадження у практичній діяльності, завдяки яким особистість як суб'єкт діяльності, успішно реалізує та презентує свої наміри, бажання, цілі, завдання, цінності. Ключові компетентності як загальні здібності й уміння (психологічні, когнітивні, соціально-особистісні, комунікативні), дають особі змогу розуміти ситуацію, досягати успіху в особистісному і професійному житті, набувати соціальної самостійності та забезпечувати ефективну професійну й міжособистісну взаємодію [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються науковці проведеного дослідження дозволяє визначити, що початок вивчення проблеми психологічної стійкості людини у складних умовах, здатності вибудовувати в них нормальне, повноцінне життя, пов'язують із фундаментальними лонгітюдними дослідженнями резильєнтності, проведеними в різний час, починаючи з 1955 року. Е. Werner та R. Smith (1989; 1992), а також А. Pines (1979), М. Rutter (1985), N. Garmezy, А. Masten (1984), Р. Benson (1997), В. Bernard (1991), К. Bolton (2013) та інші науковці започаткували аналіз феномену резильєнтності із залученням дітей дошкільного віку. Е. Werner та R. Smith у 1955 році першими з науковців розпочали тривале дослідження резильєнтності дітей від народження до 30 років з острова Кауаї. Вчені зафіксували різні

екологічні фактори ризику, з якими діти стикалися протягом тридцяти років життя: пренатальний стрес, бідність, насильство та сімейний алкоголізм, психічні захворювання батьків тощо. Всупереч цим несприятливим умовам, в яких росли і розвивалися діти, частина з них змогла гарно адаптуватися до життя. Так, наприклад, 72 дитини з 201 добре себе поводити, були чуйними і привітними, вміли справлятися з труднощами і приймати рішення, не зважаючи на фактори ризику в середовищі, де вони зростали; 200 з 700 дітей виявилися схильними до ризику [2].

За результатами проведених досліджень було виокремлено захисні фактори, ресурси, які допомагали дітям бути адаптивними і компетентними в умовах високого ризику середовища свого зростання, серед яких: соціальна компетентність і позитивні цінності – відповідальність, турбота, толерантність, чесність, самостійність; самоефективність, вміння опанувати свої почуття, «легкий характер», навички планування та адекватні навички вирішення проблем, теплі стосунки з дорослими; ефективність (у труді, грі, прив'язаності і любові), самодисципліна, позитивні очікування, внутрішній локус контролю, навички вирішення проблем, навички критичного мислення; позитивний погляд на життя, зорієнтованість на успіх та досягнення, існування мети, почуття гумору, адекватна самооцінка, позитивна ідентичність, ефективні навички спілкування; здатність сприймати і інтегрувати різний досвід у позитивному чи конструктивному ключі, застосування проактивних підходів до вирішення проблем, позитивність і добродушність як риси характеру. В. Bernard (1997), підсумовуючи означені дослідження, відзначає високий рівень прояву дітьми резильєнтних якостей й психологічного зростання, незважаючи на несприятливі, інколи травмівні умови життя. А. Masten (2011, 2014) зазначає, що пізнавальні навички дітей і якість раннього холдингу в сім'ї, їхнє виховання в подальшому житті матиме захисну функцію у дітей, що стикаються з труднощами.

Теоретичними джерелами дослідження стали також положення вітчизняної психологічної науки про розвиток особистості як активного

суб'єкта життєдіяльності (Г. Балл, Г. Костюк, С. Максименко, В. Татенко), науково-психологічні уявлення про сутність і закономірності становлення особистості в дошкільному віці, який визначається як сенситивний (І. Бех, М. Боришевський, Г. Костюк, В. Котирло, С. Максименко, Т. Піроженко, Ю. Приходько, Т. Титаренко, Ю. Швалб), розвідки науковців у дослідженні феноменів: психологічна стійкість, резильєнтність, стресостійкість, життєстійкість (О. Кокун, В. Крайнюк, Г. Лазос, Я. Овсяннікова, І. Соловійова, Т. Титаренко, О. Хамініч, В. Чернобровкін та ін.). Ґрунтовний огляд наукового пошуку цієї проблеми здійснила у своїй праці Г. Лазос. Вона зазначає, що хвилю досліджень було активовано запитам практиків, котрі намагалися відповісти на запитання про те, які особливості визначають тих людей, які попри життєві негаразди, фактори ризику в їхньому житті все ж таки живуть ефективно, часто мають успіх, тоді як інші за таких самих умов підпадають деструктивності, надзвичайно вразливі та інколи психологічно ушкоджені [2].

Серед сучасних українських психологів, які у своїх дослідженнях торкалися питань психологічної стійкості дітей дошкільного віку відзначимо працю Т. Титаренко і Т. Лариної [3]. В межах вивчення проблеми життєстійкості особистості, як здатності людини витримувати всі складності життя та успішно протистояти життєвим проблемам та труднощам, яка ґрунтується на теорії життєстійкості S. Maddi (2005), науковці розкрили шляхи формування у дітей в сім'ї таких структурних компонентів життєстійкості як включеність, контроль та виклик. Ці три настанови визначають взаємодію дитини зі світом, розвивають здатність усвідомлювати та перетворювати набутий досвід і виявляються у наступних особистісних проявах: включеність – у впевненості у собі, небайдужості, допитливості, відкритості до людей і світу; контроль або вплив – у прагненні до успіху, розвитку мотиву подолання перешкод, цілеспрямованості і наполегливості; почуття виклику – у здатності сприймати життєві зміни як нові цікаві можливості, здійснювати свої бажання та досягати поставлених цілей.

Українськими психологами було розроблено розвитково - корекційну програму формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» [4]. Працю створено у 2017 році колективом авторів: Богдановим С., Гнідою Т., Залеською О., Лунченко Н., Панком В., Соловйовою В. Програма спрямована на розвиток у дітей просоціальних навичок і навичок психологічного відновлення після впливу травмівних подій. Вчені виділяють особистісні ресурси, які підвищують стійкість дошкільників до стресових ситуацій: здатність розрізняти, усвідомлювати та безпечно проявляти свої почуття в різних ситуаціях (безпечних та ситуаціях «нормальні реакції на ненормальні події»); вміння усвідомлено керувати своїми реакціями (страх, погані спогади, гнів); навички саморегуляції, медитації, уяви.

Н. Кравчук [5] у своїй статті накреслила основні лінії формування психологічної стійкості у дітей дошкільного віку, як то - віри у власні сили, успіх розпочатої справи, позитивне та оптимістичне сприйняття світу та життя; - вміння розрізняти власні та чужі емоції, виявляти різні емоції та програвати їх у ігровій формі, позбавлятися надлишку емоцій у соціально прийнятний спосіб; - вміння самостійно приймати рішення, усвідомлювати власні бажання, уявляти майбутні дії, послідовно доводити розпочату справу до кінця, долати труднощі, досягати передбачуваного результату.

Отже, у вітчизняних психологічних дослідженнях психологічна стійкість розглядається як складна особистісна властивість, що «служує буфером перед обличчям життєвих негараздів», виявляється у здатності особистості їх приймати, співставляючи зі своїми можливостями витримувати силу навантаження, та за цих несприятливих умов продуктивно функціонувати і розвиватися.

Однак, слід зазначити, що у вітчизняній науковій літературі відсутні дані про вікові особливості психологічної стійкості дошкільників, що актуалізує мету проведеного співробітниками лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України дослідження – концептуалізувати поняття «психологічна стійкість» в системі знань дитячої і

педагогічної психології та визначити критерії, методи оцінки особливостей психологічної стійкості у дітей старшого дошкільного віку в різних ситуаціях взаємодії дитини з дорослими та однолітками.

Теоретичною проблемою визначення специфіки та вікових особливостей прояву психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку є неоднозначність тлумачення науковцями самого поняття «психологічна стійкість» та його використання як синонімічного в ряду таких понять як «життєстійкість», «життєздатність», «резильєнтність», «стресостійкість», «емоційна стійкість», що потребує концептуалізації поняття «психологічна стійкість» в системі знань вікової (дитячої) та педагогічної психології. Це, в свою чергу, сприятиме розробці та здійсненню науково обґрунтованих рекомендацій щодо психологічного супроводу та підтримки означеної особистісної якості в поведінці та діяльності дитини. Науково відкритим питанням виступає невизначеність змістовних характеристик та вікових особливостей прояву психологічної стійкості у дітей старшого дошкільного віку, які безпосередньо впливають на прояв активності дитини в ситуаціях нових завдань розвитку на важливому етапі переходу від дошкільної освіти до шкільного життя.

Широкий спектр теоретичних та прикладних аспектів проблеми психологічної стійкості дитини дошкільного віку потребує концептуалізації поняття та наближення його до специфіки завдань наукового напрямку дитячої та педагогічної психології. Тому обґрунтована наукова оцінка психологічної стійкості потребує визначення її присутності в структурній ієрархії ознак, які характеризують поняття «особистість» в цілому, а також визначення їх процесуальних детермінант: закономірностей, принципів, умов розвитку, опису окремих ситуацій, парадоксів, психолого - педагогічних та інших особливостей прояву.

В царині психології особистості психологічна стійкість представляє собою інтегровану якість/властивість/характеристику особистості, що поєднує у собі різні психічні явища. У неї включають властивості особистості з усіх її

восьми підструктур, зокрема: тих, що охоплюють типологічні властивості, статеві і вікові психофізіологічні особливості, індивідуальні особливості пізнавальних та емоційних процесів, соціальний досвід (знання, вміння, навички, звички), спрямованість (мотиви, цінності, ставлення), здібності, внутрішній світ особистості, її характер та психічні стани. Відтак, психологічну стійкість визначають як відносно стійкий, системний, але конкретний прояв усіх компонентів психіки, що мають певну спрямованість, виражають гармонійність зв'язку людини із зовнішнім середовищем в конкретних умовах [6]. Виявлення людиною психологічної стійкості пов'язують з необхідністю збереження здатності адаптовано реагувати й ефективно діяти в короткочасній або тривалій напруженій ситуації, що може виникнути в будь-якій сфері її життєдіяльності.

Існування на сьогодні певної вільності у тлумаченні понять, близьких за змістом до поняття «психологічна стійкість» спостерігаємо в ототожненні деякими дослідниками терміну «психологічна стійкість» із, зокрема, «життєстійкістю» та «стресостійкістю» та використання останніх у характеристиках поведінки дітей в складних життєвих обставинах. Слід зазначити, що розкриття феноменів життєстійкості та стресостійкості здійснювалося науковцями в процесі вивчення поведінки дорослих респондентів, зокрема, студентів, представників різних професій, військовослужбовців, а також представників інших професій з особливими умовами діяльності [7]. Життєстійкість визначають як стійку багатовимірну особистісну властивість, що являє собою сукупність поглядів та переконань про себе та навколишній світ, які забезпечують мужність та мотивацію людини перетворити складні ситуації на можливості зростання, а також здатність залишатися здоровим та здійснювати високоефективну діяльність, незважаючи на високий рівень стресу. Стресостійкість, як властивість психіки відображає здатність людини успішно здійснювати необхідну діяльність у стресогенних умовах та частково залежить від типу нервової системи, властивостей темпераменту, інших нейрофізіологічних показників [8]. Відповідно з цим,

напрям дитячої психології не може редукувати позиції, що визначаються психологічними особливостями дорослої людини, яка має усвідомлений життєвий досвід, завдання самоактуалізації у професійній діяльності та ін. До того ж наукове дослідження та визначення поняття психологічної стійкості дитини дошкільного віку, що здійснюється науковцями Національної академії педагогічних наук України, утврджуює принципи та позиції гуманістичного спрямування, що апріорі виключають дії щодо створення стресових ситуацій для виявлення особливостей поведінки дитини в пропонованих обставинах.

Таким чином, основою для розробок інструментарію для наукового аналізу психологічної стійкості дитини виступають визначені критерії та експертні оцінки, за допомогою яких складається психологічний портрет дитини дошкільного віку із особливостями емоційних, когнітивних, регулятивно-вольових реакцій, що забезпечують дитині здатність до конструктивної поведінки та діяльності в ситуаціях перешкод, труднощів, невизначеності та різного роду непростих для дитини життєвих моментів новизни при відсутності відповідного досвіду. Збереження уваги науковців до системного аналізу емоційно-вольових та когнітивних досягнень дитини зберігає цілісність та неперервність процесу онтогенезу на етапі дитинства, підкреслюючи, що нова для наукового аналізу особистісна якість – психологічна стійкість – розглядається в загальній системі формування дошкільної зрілості психічного розвитку дитини.

Дошкільна зрілість як найвищий ступінь в розвитку дитини дошкільного віку визначається рівнем сформованості усіх психічних процесів та якостей особистості, які забезпечують дитині успішний перехід до нової ситуації систематично організованого шкільного навчання, в якому дитина активно оволодіває новою роллю учня, успішно виконує нові задачі та функції, що передбачені новою учбовою діяльністю. Сформованість емоційних процесів надає дитині можливість виявити свій стан, настрій, розвинути та проявити пізнавальні, етичні та естетичні емоції; сформованість когнітивних процесів надає дитині можливість пізнавати світ та бути активним суб'єктом пізнання

(функціонування всіх когнітивних процесів сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, уваги); сформованість вольових процесів надає дитині якісно нову можливість довільної регуляції поведінки та діяльності та характеризує нову ступінь розвитку психічних процесів – довільність. Дошкільна зрілість психологічних досягнень дитини передбачає її здатність проявити особистісну активність у всіх специфічно дитячих видах діяльності – грі, пізнавальній, художньо – образній (малювання, ліплення, аплікація, конструювання, спів, слухання музики, хореографічні рухи, танці, інсценізація) як на репродуктивному (за зразком) так і на творчому рівнях [9]. Феномен дошкільної зрілості є продуктивним конструктом, в якому позиціонується особистість дитини як суб'єкта власного розвитку.

Зберігаючи принцип цілісності психіки в оцінці такої особистісної якості як психологічна стійкість дитини дошкільного віку, ми утверджуємо системний методологічний погляд на проблему формування особистості з позицій діяльнісного принципу становлення досягнень дитини.

Феноменологія опису психологічної стійкості як досліджуваного явища передбачає включення в загальну характеристику вікових особливостей прояву у дитини її структурних та функціональних характеристик. Така позиція спрямувала науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України визначити критеріальні оцінки емоційно-ціннісного, когнітивного, регулятивного розвитку дитини, які за допомогою використання сновного методу дитячої психології – спостереження за поведінкою та діяльністю дитини, надають можливість побачити якості, які свідчать про психологічну стійкість.

Використання критеріїв оцінки для експертного спостереження дорослими в короткотривалих та довготривалих ситуаціях взаємодії дитини з однолітками та дорослими дозволяє узагальнити типові психологічні особливості прояву означеної якості у дітей старшого дошкільного віку. Пам'ятаючи, що кожна особистісна якість має характеристики індивідуального прояву, ми пропонуємо визначення узагальнених тенденцій, які надають

можливість представити структурні ознаки в характеристиці досліджуваної особистісної якості, зберігаючи цілісність психологічного розвитку дитини.

Унікальний вклад психологічного досягнення, який пов'язаний з проявами стійкості в навичках поведінки та діяльності дитини визначається універсальністю їх функціонування в різних ситуаціях. Тому представлення психологічної стійкості дитини як феномену із структурними та функціональними ознаками надає чітку перспективу визначення вікових особливостей її прояву, можливість виокремлення специфічних для дошкільної педагогіки методів впливу у процесі становлення потрібної якості, а також розбудові подальших перспектив нарощування знань зі сфери вікової та педагогічної психології у різні наукові напрямки. Структурна та функціональна характеристика психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку спрямувала науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України на вибір таких складових компонентів, які свідчать про реальний прояв означеної якості в поведінці та діяльності. Ми виходимо з того, що здатність до взаємозбагачення та взаємовпливу різних досягнень, що визначаються в уміннях, навичках, здібностях має характер універсальності і проявляється незалежно від конкретних предметно-перетворювальних видів діяльності. Специфіка дитячої психології та дошкільної освіти в цілому акцентує увагу на тому, що психологічне надбання компетентності як результату дошкільної освіти відображають систему взаємопов'язаних компонентів фізичного, психічного, соціального, духовного розвитку особистості дитини. Водночас, компетентність, маючи у своїй структурі характеристики емоційно-ціннісного ставлення, сформованості знань, навичок до активного, творчого впровадження набутого досвіду, тобто до регуляції досягнень, поведінки, діяльності виступає важливою характеристикою особистісного розвитку дитини. Досвід становлення та розвитку особистісних якостей відображає опанування дитиною тих видів діяльності, які вона засвоює в дитинстві. В такий спосіб всі структурні компоненти компетентності, як-то емоційне ціннісне ставлення до себе, до

найближчого соціального оточення та світу в цілому, а також знання про себе та світ, включно з навичками регуляції своєї поведінки серед дорослих, однолітків та молодших дітей виступають необхідними структурними характеристиками психологічної стійкості дитини. Особливу функціональну роль у прояві означеної досліджуваної якості виконують вміння та навички, які проявляються у поведінці та діяльності.

Тому оцінка нової досліджуваної особистісної якості, якою виступає психологічна стійкість через аналіз базових компетентностей (комунікативної, пізнавально-дослідницької, здоров'язбережувальної та ін.) посилює акценти на формуванні важливих навичок, які проявляються в їх структурі. Тим самим, увага до оцінки сформованості необхідної особистісної якості дитині в ситуації невизначеності, труднощів, новизни, а також ситуацій відсутності життєвого досвіду, потребує вибору певних одиниць психічного розвитку, які свідчать про певні компетентності старшого дошкільника, сприяють рішенню життєвих ситуацій із врахуванням актуальних для дитини сьогоденних викликів.

Рішення проблеми своєчасного формування та функціонування такої особистісної якості як психологічна стійкість в системі освітніх орієнтирів та результатів, актуалізує питання вибору ключових одиниць, пов'язаних із наскрізними вміннями та навичками, які б свідчили про розвиток дитини та могли сприяти підтримці взаємопов'язаних з ними психологічних досягнень. Щоб дорослим обрати обґрунтоване рішення про які саме навички необхідно піклуватись для прояву психологічної стійкості, потрібно розуміти внутрішню природу психічних досягнень як системного явища. Важливо підтримувати ідею цілісності психіки, розвивати погляд на ті чи інші досягнення в єдності розвитку емоцій, інтелектуальних змін, здатності дитини до регуляції поведінки й діяльності. Цю об'єктивну реальність — цілісність психічного життя — важливо підтримувати в оцінюванні психологічних особистісних досягнень дитини. Дорослому потрібно аналізувати нові психологічні досягнення як систему, а не як окремі часткові якості. В організації будь якої діяльності необхідно мати такі навички, як: уміння працювати в команді; управління

часом; творче мислення; здатність швидко навчатися; здатність до регуляції дій; уміння працювати в режимі багатозадачності. Такий тип навичок необхідний для організації будь-якої діяльності. Ці навички не випадково називаються наскрізними, або ж м'якими. М'які навички не залежать від змісту предметно-перетворювальної діяльності. Їхнє призначення — підтвердити соціальну природу людської активності, соціальний характер виникнення й подальшого розвитку в житті, а також показати можливість розвитку завдяки механізмам наслідування, передання досвіду від людини до людини. Саме в такий соціальний спосіб знання, уміння й навички формують ступінь «навченості». Але кожний із нас вчиться не тільки від іншої людини, а має свій резерв, свій потенціал, свої задатки. Це дає змогу розвивати не тільки механізм наслідування, але й механізми саморозвитку, самовдосконалення, самоздійснення. М'які наскрізні навички сприяють цьому процесу. Вони поглиблюють функціональну інформацію про загальний характер дій, збільшують функціональне призначення дій, що неминуче призводить до різноманітності, складності та появи нових дій, умінь, навичок.

Сформованість м'яких наскрізних навичок і вдосконалення їх у різних видах діяльності – основа для розвитку самої здатності до розвитку та саморозвитку дитини. В такий спосіб м'які навички сприяють формуванню головної життєвої компетентності – компетентності до зміни вже існуючих компетентностей, тобто формують нову якість – компетентність до змін впродовж життя, здатність до безперервної освіти, безперервного розвитку і в такий спосіб свідчать про психологічну стійкість. В своєму дослідженні ми утверджуємо позицію про те, що основне функціональне призначення м'яких навичок – бути частиною більш складних психологічних систем і психологічних досягнень, сприяти збільшенню структурності, різноманітності та складності нових досягнень. Їхня присутність у досвіді дитини породжує нові комбінації вже сформованих дій, сприяє зростанню новизни, демонструє процес змін. В англійській мові *skills* означає не лише навички (вміння, відпрацьовані до автоматизму), а й здатність до чогось або компетентність.

Величезне розмаїття індивідуальних варіантів умінь, навичок формується саме з широкого спектру стабільного функціонування й комбінування м'яких навичок у ситуаціях вибору та засвоєння різних видів діяльності. Тим самим, ми утверджуємо, що найважливіша функція наскрізних навичок – сприяти зростанню нових комбінацій, що забезпечує мобільність та гнучкість поведінки дитини, демонструє психологічну стійкість. Це призначення наскрізних навичок доповнюється не менш важливою функціональною характеристикою – бути опорою стабільності психічного розвитку. Саме стабільний й постійний прояв м'яких наскрізних навичок в різних видах діяльності стає основою стабільного, активного та гнучкого функціонування психіки дитини в різних життєвих ситуаціях.

Отже, ми утверджуємо що в оцінці такого особистісного феномену як психологічна стійкість, особливу роль виконують м'які та гнучкі навички, які дозволяють дитині мобільно та динамічно комбінувати нові варіанти дій, повертатися до стабільного стану після невдалих рішень чи результатів, не боятися нового досвіду, бути відкритим до неочікуваного, що в цілому характеризує психологічну стійкість. У цьому контексті доречно нагадати про трактування поняття резильєнтності як здатності до психологічного відновлювання після несприятливих умов (*resilio* в перекладі з латинської означає стрибнути назад, відскочити). Експертний погляд на ситуацію оцінки сформованості психологічної стійкості дитини в різних життєвих ситуаціях дозволяє аналізувати динаміку особистісного досягнення дитини у процесі здобуття та розширення предметно-практичного та соціального досвіду крізь призму формування наскрізних навичок, емоційно-ціннісного ставлення та існуючих когнітивних досягнень дитини.

В такий спосіб ми позиціонуємо структурну та функціональну характеристику психологічної стійкості дитини як особистісний резерв та потенціал, який сприяє прояву активності дитини в різних ситуаціях взаємодії з соціальним, природним, предметно-технічним, мистецьким оточенням, дозволяє зберігати відкритість до світу незалежно від неуспіхів та невдач, а

також вдосконалювати механізми розвитку та саморозвитку на подальших вікових етапах становлення особистості.

Аналіз проблеми визначення особливостей психологічної стійкості дитини дошкільного віку та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями дозволяє прийти до висновку про те, що в системі знань вікової та дитячої психології психологічна стійкість дітей старшого дошкільного віку розглядається як особистісна якість розвитку. У процесі цілеспрямованого особистісного розвитку дитина набуває специфічних властивостей та якостей самоактуалізації, самоорганізації, саморегуляції, самоконтролю, які визначають її особистісну психологічну стійкість. Психологічна стійкість проявляється як здатність зберігати віру в себе, бути впевненим в собі, своїх можливостях, як здатності до ефективної саморегуляції. Стабільність та гнучкість поведінки має прояв в збереженні здатності особистості функціонувати, здійснювати самокерування, розвиватися, адаптуватися та зберігати творчу активність. Психологічна стійкість, як здатність утримувати емоційні, когнітивні та поведінкові процеси у врівноваженому стані, забезпечує продуктивне функціонування, динамічний розвиток та адаптацію дитини, знижуючи появу небезпечних станів ризику, таких як тривога, стрес, фрустрація тощо. Психологічна стійкість – це інтегральний показник, головними характеристиками якої у дитини старшого дошкільного віку є можливість збереження своїх сутнісних позитивних характеристик в усіх життєвих обставинах [10].

Психологічна стійкість дитини старшого дошкільного віку в системі особистісних якостей

Розглядаючи психологічну стійкість через парадигму теорії сильних сторін, зазначаємо, що особистісні якості формуються з часом у результаті вирішення питань, проблем та боротьби з викликами. Це означає, що під час та після складної ситуації, збереження психологічної стійкості відбувається за рахунок тих особистісних ресурсів, які вже наявні й добре розвинені в конкретної людини, або які вона успішно розвиває під час опанування складною ситуацією.

У нормативно-правових документах, присвячених дошкільній освіті зазначено, що на кінець дошкільного періоду життя в дитини мають бути сформовані базові характеристики особистості: довільність, самостійність і відповідальність, креативність, ініціативність, свобода поведінки і безпечність, самосвідомість, самоствалення, самооцінка, толерантність, шанобливість і доброзичливість [11].

Змістовну характеристику психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку в нашому дослідженні представлено через досягнення емоційно-ціннісного, когнітивного та регулятивного розвитку. Розкриємо психологічну стійкість дитини старшого дошкільного віку крізь систему різних особистісних якостей враховуючи взаємовплив та єдність становлення емоційно-ціннісних, когнітивних, вольових психологічних досягнень.

Емоційно-ціннісні досягнення

Емоційно-ціннісний розвиток розглядається крізь призму показників: *ціннісне ставлення до себе, ціннісне ставлення до інших людей, ціннісне ставлення до світу* та має прояв в таких особистісних якостях дитини як *впевненість, комунікабельність*.

Словник синонімів в якості синонімічного ряду до поняття:

Впевненість – віра, переконання, певність.

Комунікабельність – товариськість, поступливість, компанейськість.

Ціннісне ставлення дошкільників до себе (впевненість у собі, віра у себе) – виявляється в тому, як дитина оцінює свої досягнення та невдачі, якості та можливості.

Основні концептуальні положення, які визначають ціннісне ставлення до власного Я у дошкільників:

1) дошкільник кваліфікується як активний суб'єкт життєдіяльності, здатний виробляти більш-менш адекватний й інтелектуально складний за змістом Я-образ, виявляти самоповагу, поводитися впевнено в різних видах та умовах організації діяльності;

2) у ціннісному ставленні до власного «Я» як особистісному інтегралі мають гармонійно поєднуватися позитивне самоприйняття, доступна віку міра орієнтації у своєму душевному світі та гуманна поведінка;

3) ціннісне ставлення до власного «Я» – об'єктивується у Я-концепцією як цілісна установка, що виступає регулятором поведінки, умотивує адекватну поведінку, здійснення власних виборів, прийняття самостійних рішень, здатність відповідати за їх наслідки перед іншими;

4) ціннісне самоставлення дошкільників різної статі своєю модифікацією позначається на характері статево-рольової поведінки, результативності діяльності та взаєминах із дорослими та однолітками.

Ціннісне ставлення до себе – характеристика щодо себе та навколишнього світу й характеру взаємодії між ними, яка дає сили та мотивує дитину до реалізації, лідерства, здорового образу думок і поведінки.

Ціннісне ставлення до себе сприяє самоактуалізації особистості, мотивує до саморозвитку, сприяє формуванню «здорових думок та поведінки». Така особистість впевнена у собі та отримує задоволення від власної діяльності. Вона дає можливість відчувати себе значущим і достатньо цінним, щоб повністю включатися у вирішення життєвих завдань, незважаючи на наявність стресогенних чинників і змін [12; 13; 14; 15].

До кінця дошкільного віку у процесі емоційного, ціннісного (духовного), когнітивного розвитку формується власна стійка самооцінка. Вона характеризується тим, що дитина усвідомлює власні практичні уміння, вчинки, моральні властивості, співвідносячи їх із вимогами дорослих. Самооцінка є найскладнішим продуктом розвитку свідомої діяльності дитини, одним із основних новоутворень дошкільного віку. Самооцінка – прояв самосвідомості, який виявляється в тому, як індивід оцінює свої досягнення та невдачі, якості й можливості. Самооцінка виступає не просто як знання самого себе, не як сума окремих характеристик, а як певне ставлення до себе, передбачає усвідомлення особистості як деякого стійкого об'єкта [16]. Наявність у дитини адекватної самооцінки завдяки підтримці дій та вчинків дітей з боку авторитетних дорослих сприяє формуванню почуття гідності, яке проявляється вже в ранньому дитинстві й значною мірою залежить від загальної атмосфери культури взаємовідносин дорослих з дітьми. Культура гідності особистості – це ціннісне ставлення до себе та до інших. Людина культури гідності – це самодостатня особистість, яка в першу чергу оцінює свої можливості, орієнтуючись на внутрішній покликання, лише потім враховує думки, оцінки, очікування інших стосовно себе. Культура гідності проявляється в ситуаціях відстоювання власної честі. Культура гідності тісно пов'язана з чесністю, справедливістю, самолюбством та самоповагою.

Поняття гідності як провідної якості особистості, що проявляється у здатності поводитися самостійно, мати власну точку зору, не погоджуватись з несправедливою оцінкою своїх якостей та досягнень, уникати або чинити опір приниженням та образам, доводити власну правоту, самостійно регулювати свою поведінку. Гідність – природний механізм самозбереження особистості, що допомагає дошкільнику бути соціально компетентним, свідчить про повноцінний особистісний розвиток дитини [11].

Старші дошкільники мають ще розмиті уявлення про гідність, її прояви, їхні уявлення ще схематичні, поверхневі, обмежені, недостатньо пов'язані з реальним життям. Спостерігається неузгодженість знань та оцінки дітьми

власної моральної активності. Почуття сорому та страху є основою розвитку совісності у маленьких дітей, що забезпечує у подальшому становлення відповідальності особистості, коли ці стримуючі негативну поведінку почуття трансформуються у здатність і потребу людини керувати своєю поведінкою, своїм життям, покладаючись на власну совість як «внутрішній моральний закон». Означені особистісні якості дитини конструктивно впливають на емоційно-ціннісні ознаки (характеристики) психологічної стійкості дитини.

Розглядаючи вплив ціннісного ставлення дитини до навколишнього світу на процес становлення психологічної стійкості дитини підкреслимо наступні взаємозв'язки.

Основні концептуальні положення, які визначають ціннісне ставлення дитини до навколишнього світу через прояв таких особистісних якостей як довіра, комунікабельність.

Навколишній світ – це оточення, в якому ми живемо. Він включає в себе всі природні, соціальні та матеріальні елементи навколишнього середовища. Це можуть бути природні об'єкти, такі як ліси, гори, річки, або штучні, наприклад, будівлі та інфраструктура. Також навколишній світ включає в себе інших живих істот, які ділять цей простір з нами, такі як рослини та тварини, а також інші люди. Розуміння навколишнього світу важливе для того, щоб усвідомити вплив, який ми маємо на нього, та долучити свої зусилля до його збереження та удосконалення.

Виділяється кілька груп чинників, що визначають довіру у дітей. По-перше, в дитячому віці довіра пов'язана з такими феноменами, як симпатія та дружба. Тому, перша група факторів відноситься до виникнення у дитини симпатії до іншої людини і, на основі цього, довіри до неї. Симпатія проявляється вже на самому початку спілкування раніше незнайомих людей. Дружба виникає на основі симпатії в процесі більш-менш тривалого спілкування. Симпатія, дружба, довіра дітей у дошкільному віці набувають виборчого характеру, що залежить від зовнішніх характеристик та особистісних якостей партнера по спілкуванню, від думки значущих людей про партнера по

взаємодії та ін. По друге, довіра дитини залежить від її особистісних якостей та загальної установки на довіру по відношенню до оточуючих її дорослих. Вибірковість довірчого ставлення дітей до рідних та знайомих дорослих пов'язана з її здатністю до рефлексії, до передбачення намірів і поведінки партнера, до довільної регуляції власних дій. По-третє, на довіру дітей до членів сім'ї та педагогів впливає поведінка і думка значущих (авторитетних) людей. Крім того, прояв довіри до оточуючих її дорослих залежатиме від особистісних якостей партнера по спілкуванню, його чесності, щирості та безпечності.

Важливим завданням педагогів є формування у дітей вміння розуміти людей, взаємодіяти з ними, встановлювати й підтримувати оптимальні *довірчі взаємини*, що забезпечить «нормальне функціонування в соціумі, прийняття норм співжиття в соціальній групі з одночасним збереженням власної гідності дитини» [11]. Слід зазначити, що категорія «довіри» розглядається в психології як форма емоційного ставлення людини до предметів і явищ навколишньої дійсності. У педагогіці «довіра» ототожнюється з доброзичливими, гуманними взаєминами, які впливають на розвиток і виховання особистості, довіра до слів і цінностей дорослих є важливою умовою формування особистості дитини в цілому, та її психологічної стійкості зокрема.

Трактування означених понять підкреслює:

Комунікабельність (від лат. *commūnicābilis* – з'єдную, повідомляю) – здатність людини до спілкування, до встановлення соціальних зв'язків, контактів, до плідної взаємодії з іншими людьми. Усмішка, що виражає доброзичливість, є одним з атрибутів комунікабельної успішної людини.

Комунікабельність – це якість, завдяки якій людина легко спілкується, невимушено підтримує діалог, уважно слухає співрозмовника. Комунікативність же пов'язана з умінням індивіда передавати інформацію не обов'язково лише у усній формі. Комунікативність може виявлятися в усному та письмовому мовленні, музиці, грі, танці.

Спілкування дитини з дорослими – невід’ємна частина її життя в будь-якому віці. Це спілкування збагачує досвідом, учить мудрості, від дорослої людини можна отримати пораду чи допомогу в різних життєвих ситуаціях. Головна умова при цьому – повага, толерантне ставлення до співрозмовника розвиненість у дошкільника особистісної якості – міжособистісна злагода [9].

Міжособистісна злагода – це особистісна моральна якість старшого дошкільника, в якій інтегровані когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти, що виявляються в знаннях дитиною норм і правил міжособистісної поведінки у соціальному середовищі, позитивному емоційно-ціннісному ставленні до них та вміннях їх застосовувати в процесі міжособистісної взаємодії з дорослими; узгодженість взаємодії між людьми, які мають схожі цілі, цінності, потреби та інтереси, що виявляється у здатності діяти спільно, адаптованості членів групи, взаємній терпимості.

Значення слова «злагода» передбачає:

- 1) мирні, дружні відносини, стосунки;
- 2) взаємну домовленість, угоду про спільні дії;
- 3) узгодженість, погодженість, гармонію у чому-небудь;
- 4) пристосування;
- 5) лад, мир; примирення (після сварки);
- 6) згоду, гармонію, мир, дружбу, мирність, мирнота;
- 7) жити в злагоді значить жити мирно, дружно;
- 8) згода – позитивна відповідь на прохання, однострумство.

Жити в злагоді – значить годити, діяти злагоджено; у думках і діях має бути злагодженість. Саме в ході міжособистісної взаємодії старший дошкільник виявляє увагу й інтерес до дорослого [19].

Роль спілкування в розвитку особистості досліджувала Т. Піроженко та наголошувала, що особистісні якості дитини, що відбивають досвід її спілкування та ступінь розвиненості комунікативно-мовленнєвої сфери, проєктують весь спектр актуально значущих у житті людини рис характеру.

Широта й різноманітність особистісних рис відображає прояви «замкнутості-комунікабельності», сміливості, тривожності, креативності та багатьох інших особистісних характеристик, що складають соціальну компетентність дитини. Т. Піроженко підкреслює, що соціальну та інтелектуальну активність дитини у взаємодії зі світом у цілому визначають комунікативна спрямованість, готовність до взаємодії, ціннісні орієнтації, що відбивають досвід міжособистісного спілкування [18].

Позитивний досвід взаємин із дорослими підвищує інтерес дітей до навколишнього світу, урізноманітнює прийоми його обстеження, активність і наполегливість у розв'язанні завдань. У стосунках дитини й дорослого розподіл функцій неминучий. Дорослий ставить мету, контролює й оцінює дії дитини. Будь-яку дію дитина виконує спочатку разом з дорослим. Поступово міра його допомоги зменшується і зрештою сходить нанівець, тоді дія інтеріоризується, й дитина починає виконувати її самостійно.

Поняття «міжособистісне партнерство» розглядається вченими як якість, що дає дитині змогу взаємодіяти з усіма іншими учасниками спільної діяльності (однолітками), орієнтуючись на взаємно узгоджені мету, планування і регулювання діяльності для досягнення загального результату. Партнерські стосунки регулюються нормами й правилами у групі однолітків і приймаються учасниками стосунків безумовно. Бути партнером означає: поділяти ідеї, брати участь у спільній діяльності, самостійно вибираючи тип цієї діяльності, мати зобов'язання та здійснювати комунікацію. Особисті взаємовідносини найбільш яскраво виявляються в невеликих дитячих об'єднаннях, що будуються в основному на почутті взаємної симпатії, емоційної прив'язаності. В таких об'єднаннях дошкільники вчаться виявляти чуйність, піклування про іншого, допомогти один одному, тобто тут беруть свій початок перші паростки доброзичливого відношення до оточуючих, зокрема, своїх ровесників [19].

Старші дошкільники у яких достатньо розвинута особистісна якість – міжособистісне партнерство демонструють:

– знання про: значення слів «мое-твое-наше»; усвідомлюючи відмінності між ними, знають, що таке мета та план, їх роль у виконанні будь-якої справи;

– вміють: ділитися, просити, миритися із відмовою; ініціювати свої ідеї і наміри, висловлювати свою пропозицію, запрошувати до спільної гри чи справи, вміють слухати і рахуватися з іншими думками;

– цінність: право іншого мати щось своє, зберігати речі, що належать тобі одному або нам; дружба.

Підкреслюючи важливість означених особистісних якостей (комунікабельність, міжособистісна злагода, міжособистісне партнерство) можна із впевненістю побачити їх безумовний вплив на розвиток емоційно-ціннісних психологічних досягнень в загальній характеристиці психологічної стійкості дитини.

Когнітивні досягнення дитини та їх зв'язок із формуванням психологічної стійкості

Когнітивні досягнення людини проявляються у розумінні життєвої ситуації та можливістю її прогнозування; свідчать про раціональні судження в інтерпретації життєвої ситуації (відсутність ірраціональних суджень); вказують на адекватну оцінку величини навантаження та своїх ресурсів; сприяють структурованню особистого досвіду подолання важких ситуацій.

Когнітивні досягнення психологічної стійкості розглядаються крізь призму показників: *уявлення про себе, уявлення про стосунки з іншими людьми, уявлення про оточуючу дійсність, безпека* та мають прояв в таких особистісних якостях як *гнучкість, креативність*.

Словник синонімів в якості синонімічного ряду до поняття:

Гнучкість – оперативність, спритність, легкість, пружність, пластичність, плавність, злагодженість, витонченість.

Гнучкість – це психологічний феномен, який, виявляючись в умовах проблемних ситуацій, спонукає суб'єкта, що має досвід володіння розумовими операціями, перебудувати їх [20].

Як і дорослі, діти адаптують свою поведінку в залежності від середовища, в якому вони знаходяться. Проте кожна дитина унікальна, і її здатність справлятися з цими змінами різна. *Розумова гнучкість* – це фундаментальна когнітивна якість, яка дозволяє дошкільникам ефективно адаптуватися до різних ситуацій. Працювати над цією якістю з дитинства важливо, оскільки крім зміцнення уваги, уваги, креативності, впливає на прийняття рішень і співпереживання.

Розумова гнучкість, також відома як когнітивна гнучкість, належить до здатності адаптуватися до нових, несподіваних або мінливих ситуацій. Простіше кажучи, це здатність коригувати спосіб мислення та дії, коли цього вимагають обставини. *Когнітивна гнучкість* – здатність творчо мислити та змінювати свою поведінку відповідно до зміни обставин. Когнітивна гнучкість дозволяє нам використовувати увагу і креативність для вирішення проблем. Когнітивну гнучкість визначають як здатність і готовність швидко змінювати мислення залежно від нових завдань та ситуацій, розглядати ситуацію з багатьох ракурсів і формулювати найкращий план дій, керувати своїми емоціями, створювати сприятливу атмосферу співробітництва. Когнітивна гнучкість відповідає за здатність особистості творчо мислити й адаптувати свою поведінку до змін у навколишньому середовищі. Зазначена якість є основою для використання уваги та розв'язання проблем шляхом креативного підходу. Вона дозволяє людям знаходити нестандартні рішення та виходи в складних ситуаціях, сприяє творчості.

Протягом дошкільного віку мислення якісно змінюється, розвиваються різні види мислення дітей. Наочно-дійове мислення розвивається в процесі предметних дій, вирішення практичних завдань, пізніше формується наочно-образне мислення, яке стає основним видом дошкільного періоду дитинства. Тенденції його розвитку визначають наступним чином:

– відбувається перехід від практичних дій до розумових, згорнутих, внутрішніх процесів. Але практична дія залишається в резерві і проявляється при розв'язанні більш складних завдань.

– мислення дітей розвивається від наочно-дійового до наочно-образного і потім до словесно-логічного (дискурсивного). Елементи словесно-логічного мислення проявляються у дошкільників у вигляді запитань, цілеспрямованих розумових зусиль.

– мислення як основна форма пізнавальної активності дитини розвивається в процесі організованої мисленнєвої діяльності. При цьому можна говорити про різні рівні пізнавальної активності дітей дошкільного віку, а саме: а) про рівень активності уваги, яка викликається новизною стимулу й розгортається потім в систему орієнтовно-дослідницької діяльності; б) про дослідницьку пізнавальну діяльність, що викликається в проблемній ситуації в умовах навчання, спілкування, ігрової діяльності дитини.

Важливого значення у розвитку мислення дитини дошкільного віку набуває знаково-символічна діяльність. Так, у процесі різних видів дитячої діяльності відбувається розвиток знакової функції свідомості, й наприкінці дошкільного віку в дітей починають з'являтися елементи логічного мислення, які характеризуються тим, що мовна дія здійснюється з опорою на поняття, при цьому дитина може продумати вже план дії «в умі», а потім виконати відповідну дію. При цьому велику роль відіграє мовна діяльність самої дитини та мова дорослого, яка направляє розумову діяльність дитини і допомагає формувати узагальнення, засвоювати поняття [21].

Отже, саме у віці 5-6 років здійснюється перехід від наочно-образного, конкретного мислення, притаманного дошкільникам, до понятійного, словесно-логічного мислення. Діти розмірковують про явища, роблять елементарні висновки. Конкретність мислення шестиліток виявляється передусім у тому, що під час розв'язання задачі вони виходять з означених словами конкретних предметів, їх зображень або уявлень. Ця якість – розумова (когнітивна) гнучкість починає розвиватися в дитинстві й досягає максимальної зрілості приблизно у 20 років.

Розумова (когнітивна) гнучкість допомагає дітям:

– коригувати свою поведінку відповідно до вимог оточення;

- знаходити рішення в незнайомих та складних ситуаціях;
- керувати змінами, не розчаровуючись;
- просувати свою креативність і критичне мислення.

Креативність – являє собою якість особистості, яка є детермінантою творчого ставлення людини до світу та реалізується в особливому типі поведінки.

Креативність сьогодні відноситься до неспецифічних якостей і є однією із найбільш потрібних і актуальних у формуванні психологічної стійкості. На форумі: «Креативність та ментальне здоров'я» наголошувалося на важливості використання творчих підходів для підтримки психічного благополуччя та стійкості, формування в Україні культури креативного мислення, сприяння розвитку України як інноваційної креативної країни, допомоги суспільству впоратися з довготривалими наслідками психологічних травм, встановити нормальне життя після воєнних переживань [22].

Креативність дошкільника – готовність до непередбачуваних рішень, допитливість, здатність до коментування процесу та результату діяльності, мотивацію досягнень, розвинуту уяву, а також здатність до створення творчого образу, який відрізняється оригінальністю, варіативністю, гнучкістю та рухливістю [19].

Становлення «початкової креативності» припадає на період 3-5 років. Дитина спочатку репродукує побачені дії дорослого. Наступним кроком є копіювання таких дій для того, щоб досягти бажаного результату. Після цього дитина додає власні елементи новизни, не змінюючи свою поведінку суттєво. За цим йде етап трансформації вже знайомої ідеї, коли поведінка може істотно змінитися. І тільки після усіх вищезазначених кроків дитина намагається досягти результату, керуючись справжньою творчістю [24, с. 12]. У процесі діяльності перед вихованцями закладів дошкільної освіти постають не лише репродуктивні завдання, а й творчі. Дошкільники під час вирішення їх проявляють творчі здібності, вчать вигадувати нові ігри, конструювати, моделювати.

Визначають показники сформованості креативності у дошкільника:

- чутливість до проблем, готовність їх розв'язувати власними силами; відкритість новим ідеям, інтерес до невідомого;
- схильність руйнувати чи змінювати стереотипи, відмовлятися від шаблонів, відходити від зразків; спроможність виходити за рамки заданої іншими ситуації;
- швидкість аналогій, протиставлень, асоціацій;
- загострене сприйняття неточностей, недоліків, відхилень, незвичності, складності;
- уміння підійти до проблеми з різних точок зору;
- уміння вносити щось нове, висувати оригінальні ідеї, розв'язувати нові завдання, досягати незвичних результатів;
- пошуково-перетворювальне ставлення до дійсності; висока пізнавальна активність; допитливість;
- уміння швидко переходити від одного способу розв'язання до іншого; переключатися; переконструювати елементи в нових комбінаціях (комбінаторні властивості);
- дотепність, почуття гумору, інтерес до парадоксів;
- сміливість і незалежність суджень; здатність до постановки власної мети;
- об'єктивність суджень, неупередженість оцінок;
- самокритичність, здатність посміятися над собою;
- використання різних форм доказів;
- уміння помічати зв'язки між ознаками, формально між собою не пов'язаними;
- здатність сприймати об'єкти комплексно, цілісно, виділяти в них головне, істотне, відкривати потенційне;
- розвинена уява, метафоричність (створення фантастичних ідей);
- уміння дивуватися;

- здатність прогнозувати, передбачати, формулювати гіпотези, робити припущення;
- орієнтація на високі стандарти якості, ідеальні еталони.

Наявність у діяльності дошкільника більшості з означених показників засвідчує, що його можна вважати креативом, практично та інтелектуально продуктивною істотою.

Старший дошкільний вік – період розвитку первинної креативності дитини, що базується, з одного боку, на яскравих образах, емоційності, імпульсивності й жвавості поведінки дитини, а з іншого – на незнанні законів логіки, загальних закономірностей явищ, відсутності жорстко закріплених правил мислення. Разом із тим, розвиток більш тісних зв'язків із мовленням, формування доцільності у виникненні продуктів уяви, прагнення до наслідування інших і нормативності поведінки в дітей 6-ти річного віку створюють умови виникнення креативності.

У старшому дошкільному віці діти можуть довгий час грати в одну гру, неодноразово повертатися до певних її сюжетів. Образи мислення в цьому віці надзвичайно яскраві, живі, тісно пов'язані з почуттями. Найвіддаленіша схожість між тим, що сприймає дитина, та її попередніми враженнями викликає бурхливий потік нових асоціацій. Діти надзвичайно довірливо ставляться до своїх витворів фантазії [23; 24].

Феномен креативності у дошкільника пов'язаний з уявою. В дошкільному віці в дитини немає обмежень, кордонів для уяви та фантазії. Дитина створює образи з вже побаченого, почутого та може їх об'єднувати та комбінувати на власний розсуд. Дошкільники досить активно виконують творчі завдання та проявляють свої креативні здібності за умови відсутності заздалегідь правильного чи неправильного результату. Діти з високим рівнем креативності ставлять безліч запитань дорослим, шукають джерело інформації і на основі отриманих даних й власної уяви самі намагаються пояснити незрозуміле. Далі вони намагаються поділитися новими знаннями, своїми відкриттями з дорослими. Вони готові розповісти про все, що дізналися, але неодмінно у

власному розумінні. Діти не повторюють почуте, а переповідають так, як зрозуміли. В дошкільників з високим рівнем креативності набагато раніше відбувається перетворення дитячих запитань із потреби мовного спілкування, пізнання світу в потребу самостійного мислення. Вони більш наполегливі у пошуку відповідей, вимагають від дорослих повних і змістовних пояснень. З п'яти-шести років пізнавальна активність таких дітей зростає й спонукає їх до самостійного пошуку відповідей. Пізнавальна потреба набуває нової якості: вона вже цілком усвідомлюється дитиною. Відсутність пошукової активності призводить до того, що дошкільник виявляється безпорадним при будь-якому зіткненні з труднощами або навіть з такими ситуаціями, які в інших умовах як труднощі не сприймаються.

Означена система особистісних якостей – креативність, когнітивна гнучкість виступають впливовими чинниками формування когнітивних показників психологічної стійкості дитини.

Вольові особистісні якості дитини та їх зв'язок із формуванням регулятивних досягнень в загальній характеристиці психологічної стійкості

Регулятивний компонент психологічної стійкості дитини розглядається крізь призму показників: *вміння та навички контролю та регуляції своїх емоцій, рухів, дій, поведінки, подолання труднощів, вміння та навички регуляції своїх дій під час взаємодії та спілкування з дорослими та однолітками, навички здоров'язбережувальної та безпечної поведінки в різних видах діяльності.* Означені досягнення, які розглядаються як регулятивні ознаки психологічної стійкості, завдяки чому виступають у дослідженні як показники її прояву, розглядаємо в системі таких особистісних якостей як самостійність та відповідальність.

Словник синонімів в якості синонімічного ряду до поняття:

самостійність – автономний, незалежний, не підпорядкований, вільний.

відповідальність – серйозність, важливість, зобов'язання.

Самостійність – це одна з базових якостей особистості, за якої людина здатна визначати свої потреби, задовольняти їх і нести відповідальність за наслідки вчиненого вибору. Іншими словами, самостійність – це особистісна відповідальність.

Самостійність допомагає зміцнити психологічну стійкість та знижує рівень тривоги, оскільки людина відчуває себе контролером свого життя.

Але всі ці визначення не відображають особливості поведінки дітей дошкільного віку, хоча і в них ми можемо спостерігати деякі навички самостійності. Прийнятно використовувати наступне визначення самостійності дошкільників – це здатність себе зайняти, здатність чимось займатися самому якийсь час без допомоги дорослих, досягати мети діяльності без сторонньої допомоги.

Фахівці визначають самостійність дошкільника таким чином:

- вміння діяти за власною ініціативою;
- помічати необхідність своєї участі в тих чи інших обставинах;
- вміння виконувати звичні справи без звернення за допомогою і контролю дорослого;
- вміння усвідомлено діяти в ситуації заданих вимог та умов діяльності;
- вміння усвідомлено діяти в нових умовах (поставити мету, врахувати умови, здійснювати елементарне планування, отримати результат);
- вміння здійснювати елементарний самоконтроль і самооцінку результатів діяльності;
- вміння переносити відомі способи дій в нові умови.

Отже, починаючи зі старшого дошкільного віку самостійність перестає проявлятися епізодично в поведінці дитини, а проявляючись все більш системно вже набуває статусу особливої особистісної якості. Вже ближче до семи років самостійність стає відносно стійкою. Проте зазначена якість стає можливою не для всіх дітей. Дітям дошкільного віку притаманні два рівні самостійності: репродуктивної та творчої. Як відомо, більшість дошкільників володіють репродуктивною самостійністю, виконуючи свої дії за

запропонованим дорослим зразком, при цьому ще можуть вносити свої незначні корективи.

Кононко О. зазначає, що до п'яти років у дитини формуються довільні дії, прагнення до втілення власного задуму, стійкість поведінки та діяльності. Подальший розвиток знань і вмінь дає змогу обслуговувати себе, зростають працездатність, готовність долати труднощі. Дитину дошкільного віку можна назвати самостійною, якщо в її поведінці простежується комплекс усіх показників – незалежність, ініціативність, цілеспрямованість, оптимізм [25; 26]. Про наявність самостійності у дітей говорять в тому разі, коли спостерігається сформованість усіх її складових у різних життєвих ситуаціях і в різних видах діяльності – навчанні, праці, грі, спілкуванні. Самостійною вважають таку дитину, яка на власний розсуд обирає вид діяльності, роль, матеріал для роботи, знаряддя, сама доходить зваженого рішення, долає певні труднощі, розв'язує проблемні ситуації відповідно до свого віку та особистих здатностей. Нерівномірність розвитку або недостатність проявлення самостійності в різних видах діяльності дошкільняти (вміє вчитися, але не вміє спілкуватися; вміє вдягатися, проте не вміє гратися тощо), може негативно позначитися на його взаєминах з однолітками та дорослими, на інтелектуальному та фізичному зростанні.

Самостійність тісно пов'язана з мисленням, тому що будь-яке завдання, яке доводиться вирішувати дитині, вимагає від неї певного осмислення, прийняття рішення й практичного вміння його виконувати. Інтелектуальні можливості дитини впливають на її самостійність, характеризуючи цю рису якісно.

У дослідженнях О.Л. Кононко, Л.І. Соловйової визначено тісний зв'язок з волею, тому що виконання завдання вимагає від дитини цілеспрямованості, вольових зусиль, уміння проявляти наполегливість. Вольові риси особистості вважаються стрижнем самостійності. У самостійної дитини завжди достатньо розвинена воля, така дитина рішуча у своєму виборі та оцінках, впевнена в досягненні мети. Залежна дитина завжди безвільна. Вона, навіть якщо й володіє

знаннями, не вміє самостійно реалізувати свої здібності. Дослідники не відкидають існування певного зв'язку між самостійністю й емоціями дитини: завдання, яке пропонує їй дорослий для виконання, повинне стати її завданням, набути для неї смислового значення, стати переживанням. Характер почуттів, які проявляє дитина під час самостійного виконання, пов'язаний з її інтересами [25; 26; 27]. Вченою О. Кононко виділяються послідовні етапи розвитку самостійності: від елементарного прояву активності немовляти до зрілої самостійності дорослої людини. Між ними лежать три проміжні форми:

- виконавча активність – найпростіша форма самостійності. Вона характеризується вмінням дитини діяти за зразком дорослого;

- самостійність дитини, яка виявляється в тому, що дошкільники починають використовувати набуті знання й уміння без зразка дорослого, тобто вносити у виконання елементи ініціативи;

- найвища для дошкільного віку самостійність виявляється в тому, що у свою роботу дитина вчиться вносити елементи творчості.

Дослідниця вважає, що для того, щоб дитина у своїй діяльності змогла бути самостійною, вона обов'язково повинна мати необхідний для її виконання рівень розвитку знань, умінь та навичок.

Доведено, що в творчій діяльності самостійність дитини старшого дошкільного віку, пов'язана із проблемними завданнями, проблемними ситуаціями, логічними задачами, які ставлять дошкільників в умови самостійного пошуку розв'язків, стимулюють самостійність їхнього мислення, гнучкість розуму, розвивають їхні творчі здібності, спонукають дітей пояснювати свої відповіді, міркування, активізують їхню розумову діяльність, ставлять їх в умови необхідності розглядати явища з різних боків, пошуку різних шляхів розв'язування.

Таким чином, самостійність є однією з провідних якостей особистості, яка знаходить своє вираження в уміннях визначити мету, наполегливо домагатися її досягнення, спиратися на власні сили, виявляти відповідальність,

діяти свідомо та ініціативно не лише у знайомій ситуації, але й в умовах, які вимагають нестандартних рішень.

Відповідальність – здатність особи чи колективу не тільки усвідомлено вибрати дії, способи поведінки і життя, а й оцінювати їх під кутом зору їхніх наслідків. Необхідною передумовою відповідальності є свідомість та розум як унікальні здатності людини усвідомлювати, оцінювати та, відповідно, контролювати свої дії та передбачати їхні наслідки. Відсутність чи ослабленість цих здатностей зменшує або й позбавляє особу відповідальності. Зі свідомістю пов'язана інша необхідна передумова відповідальності, яку у філософії позначають висловом «свобода волі». Мають на увазі той факт, що людина є суб'єктом своїх дій і вчинків: її Я, як деякий центр самосвідомості, здатний контролювати вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на свою поведінку шляхом прийняття рішень. Відповідальна особа знає різницю між добром і злом і здатна вибрати спосіб дії та спосіб життя. Міра відповідальності залежить також від того, наскільки діяч (особа чи колектив) залежить від обставин, які обмежують його дії, та змушувань і присилувань (т. зв. «негативна свобода», «свобода від») [28].

У дошкільному віці відповідальність певною мірою характеризує ставлення дитини до оточуючих людей і полягає в умінні дитини спрогнозувати (передбачити) реакцію дорослого чи іншої дитини на її вчинок. Тому по відношенню до одних людей дитина виявляє відповідальність, до інших – ні. Там де дорослим висуваються чіткі вимоги до поведінки й діяльності дитини, надається оцінка дій і результатів досягнутого – дитина буде поводитися відповідально. Якщо ж вимоги постійно змінюються, а результати поведінки й діяльності дорослими не оцінюються чи оцінюються формально, у дитини не буде стимулу до відповідальних дій. Дитина має відчувати себе причетною до життя людей найближчого оточення, змін у ньому, його атмосфері та успішності функціонування. За таких умов відповідальність може виступати мотивом вчинків дитини [29]. І. Бех підкреслює, що відповідальність виявляється лише у вільних вчинках та діях особистості, тож для її вияву дітям

необхідно надавати можливість діяти самостійно і самостійно здійснювати моральний вибір. Відповідальність виступає характеристикою будь-яких взаємин, що виникають і встановлюються між людьми, і стосується різних аспектів їхньої діяльності. Виявляється вона лише у вільних вчинках та діях особистості. Згідно твердження І. Беха, відповідальність – усвідомлення особистістю власної повинності, власних обов'язків і розумне їх виконання. Елементарні прояви почуття відповідальності у дітей можна спостерігати вже на межі раннього і дошкільного віку, тобто тоді, коли відбуваються такі психологічні зміни в особистості дитини, як усвідомлення свого «Я», зародження самосвідомості, прагнення виділитися з-поміж людей, що її оточують. У старшому дошкільному віці градація між відповідальною і безвідповідальною поведінкою дитини стає чітко виявленою. Вихователі дітей дошкільного віку, які мають досвід роботи з ними, засвідчують, що малюки здатні до відповідальної поведінки й прагнуть до неї, якщо постійно бачать відповідний приклад з боку дорослих, мають можливість вправлятися та отримують оцінку своїх дій. Як якість особистості відповідальність має зовнішню та внутрішню сторони, що суттєво відрізняються своїми характеристиками. Зовнішня – характеризується чіткістю виконання встановлених норм взаємодії з оточуючими під прямим чи опосередкованим контролем. Внутрішня (моральна, етична) сторона відповідальності характеризує людину поза формальними взаєминами й соціальними ролями й відображає її сутність в той час, коли вона знаходиться наодинці з собою [30.]

Змістові характеристики відповідальності можна представити наступним чином:

- 1) знання норм і правил поведінки в соціумі;
- 2) володіння практичними умінями з різних видів діяльності;
- 3) ставлення до діяльності та суб'єктів взаємодії, емпатія;
- 4) усвідомлення значущості виконуваних дій чи діяльності;
- 5) прогнозування можливих наслідків своїх дій та вчинків.

У дітей старшого дошкільного віку, згідно дослідження, проведеного Т. Фасолько [31], розрізняють наступні рівні сформованості відповідальної поведінки:

- ініціативна відповідальність – поведінка дитини характеризується тим, що вона не тільки розуміє значення відповідального виконання доручених справ, а й відчуває задоволення від поведінки такого типу, проявляє ініціативу, пропонує шляхи вирішення завдань, наполеглива, досягає успішного результату. В спілкуванні орієнтується на інших, вміє відчути необхідність допомоги, проявляє співчуття, турботу, творчо підходить до справ, знає і використовує моральні норми;

- виконавська відповідальність – дитина характеризується наполегливістю, старанністю, добросовісністю, орієнтується на моральні норми та дотримується їх. Діє за вказівкою дорослого, не проявляє власної ініціативи;

- конформна відповідальність – характеризується тим, що дитина знає моральні норми і дотримується їх, але тільки в присутності дорослого. Поза контролем моральна поведінка зникає. Дитина вміє «приспособуватись» до вимог дорослих, орієнтується на моральні норми, оцінюючи можливість використання їх в корисних цілях;

- безвідповідальність – дитина прагне за першої нагоди уникнути необхідної поведінки, залишає доручену справу. Власні інтереси ставить найвище.

Відповідальність засвідчує готовність дошкільника виконувати складні соціально значущі завдання: ініціювати відмову від гри на користь важливої для інших праці, не ухилятися від розв'язання проблем, не полишати розпочату справу, а доводити її до кінця, дотримуватись правилодоцільної поведінки, керуватися здоровим глуздом.

Тобто, передумовою відповідальності є вибір дитиною можливої поведінки. Вибір, у свою чергу, підпорядковується мотивації. А на мотивацію вчинку дитини дошкільного віку, насамперед, впливає оцінка її дій та результатів з боку значущого дорослого.

Таким чином, можна стверджувати, що відповідальність старших дошкільників є інтегративною якістю особистості, що характеризується самостійно обраним, усвідомленим рішенням при виконанні певних обов'язків, вчинків, дій згідно з соціальними й моральними нормами.

Отже, та змістовні характеристики психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку свідчать про необхідність включення в її цілісну характеристику емоційно-ціннісних, когнітивних, регулятивних досягнень, що потребує комплексної оцінки феномену психологічної стійкості дитини дошкільного віку в критеріях та показниках.

На основі узагальнення важливих психологічних досягнень дитини старшого дошкільного віку, які свідчать про цілісність особистісного зростання визначено структуру психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку, яка включає в себе відповідні особистісні якості та властивості, так звані навички психологічної стійкості, які допомагають дитині впоратися, подолати, або пережити життєві негаразди. У ній виокремлені *емоційно-ціннісний, когнітивний і регулятивний* компоненти, рівень розвитку яких свідчатиме про емоційну зрілість, когнітивну наповненість та здатність до довільної регуляції дій під час прояву дитиною навичок психологічної стійкості в тій чи тій ситуації [10]. Показники *емоційно-ціннісного* компоненту вказують на *емоційно-ціннісне ставлення* дитини - до себе; - до інших людей; - до світу. В поведінці та діяльності *емоційно-ціннісне ставлення до себе* проявляється в тому, що дитина: - має позитивну самооцінку, виявляє самоповагу, власну гідність; - виявляє інтерес до свого внутрішнього світу (думки, почуття, бажання, мрії, ставлення); - може обґрунтувати свої бажання, ставлення до інших людей; - виявляє впевненість у собі при необхідності робити вибір, діяти у незвичній ситуації, вірить у досяжність та успішність поставлених цілей; - виявляє потребу в засвоєнні способів збереження власного здоров'я, орієнтованих на самопізнання та реалізацію особистісної активності в житті; - вірить, що з усіма труднощами можна впоратися самостійно чи з допомогою інших людей; не уникає труднощів, приймає, визначає шляхи їх подолання; -

демонструє готовність робити вибір, планувати свої дії, відповідати за певні справи, самостійно виконувати доручення; - приймає те, що кожний може допустити помилку, помилятися – це нормально, головне – вчасно її помітити і виправити. *Емоційно-ціннісне ставлення до інших людей* дитина виявляє, коли: - відчуває приналежність до своєї сім'ї та роду, має позитивне відношення до членів родини і самої себе; - поводить з повагою, довірою та турботою до членів сім'ї; - вміє стримувати свої бажання заради інших членів родини; прагне надавати посильну допомогу членам родини; - виявляє почуття власної гідності як представника українського народу та громадянина; - виявляє зацікавленість до спілкування із знайомими дорослими, однолітками, молодшими та старшими за себе дітьми; виявляє повагу, доброзичливість, дружнє ставлення, що проявляється у дотриманні мовленнєвого етикету, надання допомоги тим, хто її потребує тощо; - емоційно реагує на власну участь та участь інших у різних видах діяльності: вміє співпереживати та співчувати; - демонструє інтерес до загальнолюдських цінностей (життя, здоров'я, сім'я, повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, мир, доброта тощо); - розуміє свою соціальну відповідальність у партнерських стосунках з однолітками; демонструє почуття відповідальності за свій вибір та вчинки. *Емоційно-ціннісне ставлення до світу* дитина виявляє в тому, що: - демонструє інтерес до об'єктів навколишнього світу; - керується ціннісними мотивами у взаємодії з природним і рукотворним світом, що виявляється у дбайливому і обережному ставленні до нього; - виявляє переважно оптимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього.

Показники *когнітивного* компоненту психологічної стійкості дитини визначають *сформованість уявлень* - про себе; - про стосунки з іншими людьми; - про оточуючу дійсність. Зміст *уявлень дитини про себе* наступний: - має позитивне уявлення про себе (Я- хороший (-а), вирізняє себе з-поміж інших, орієнтується в своїх чеснотах і вадах; - диференціює добро і зло; керується у поведінці усвідомленими ціннісними орієнтаціями, позитивними мотивами; - орієнтується в основних емоціях і почуттях, усвідомлює, чого

хоче/не хоче, має мрії; - розуміє поточну життєву ситуацію (де знаходиться, хто поряд, що відбувається, як себе почуває); - усвідомлює цінність здоров'я, його значення для повноцінної життєдіяльності; володіє уявленнями про такі чинники збереження здоров'я, як рухова діяльність, правильне харчування, дотримання питного режиму, безпечна поведінка, догляд за тілом; орієнтується в основних показниках власного здоров'я (гарне самопочуття, відсутність больових відчуттів) та здоров'я людей, які її оточують. *Необхідні уявлення дитини про стосунки з іншими людьми:* - знає про склад сім'ї, роду, родинні стосунки, сімейні традиції; - знає, що прізвище вказує на належність дитини до свого роду, родини, а ім'я – на її індивідуальність та неповторність, знає про окремі традиції і звичаї попередніх поколінь; - має уявлення про себе як члена громади, про заклад дошкільної освіти, місце проживання (село, місто), Батьківщину; - знає правила самозбереження та поводження з незнайомцями; - знає межу соціально схвалюваної, прийнятної та неприйнятної поведінки з іншими дітьми; - знає межу припустимої поведінки з дорослими; - визнає правила, розпорядок дня, визначені вдома і в дитячому садку, здатна узгоджувати свої дії, поведінку з іншими людьми; - усвідомлює свою роль (у сім'ї, групі однолітків, місцевій громаді); - усвідомлює необхідність дотримання соціальних норм моралі й виявляє повагу до прав і свобод людини; - усвідомлює те, що інші люди переживають різні емоційні стани, їм буває радісно, боляче, образливо. *Сформовані уявлення дитини про оточуючу дійсність:* - диференціює поняття «безпечне» і «небезпечне», усвідомлює важливість безпеки життєдіяльності (власної та інших людей).

Показники *регулятивного* компоненту говорять про наявність у досвіді дитини таких *вмін та навичок* - здатності контролювати та регулювати свої емоції, рухи, дії, поведінку, виявляти вміння долати труднощі; - *вмін та навичок* регуляції своїх дій під час взаємодії та спілкування з дорослими та однолітками; - *навичок* здоров'язбережувальної та безпечної поведінки в різних видах діяльності. *Здатність дитини до саморегуляції* виявляється в тому, що вона: - адекватно реагує на різні життєві ситуації, управляє собою, намагається

безпечно проявляти свої емоції, виражає почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснює причину своїх емоцій, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для інших; здатна встановлювати причинно-наслідкові та смислові зв'язки між подіями життя, своїми переживаннями. адекватно реагує на різні життєві ситуації, управляє собою, намагається безпечно проявляти свої емоції, виражає почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснює причину своїх емоцій, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для інших; здатна встановлювати причинно-наслідкові та смислові зв'язки між подіями життя, своїми переживаннями; - має сформовані життєво необхідні рухові уміння та навички, розвинені фізичні якості, достатній руховий досвід, який дозволяє застосовувати адекватні фізичні зусилля відповідно до ситуації; - володіє власним тілом, свідомо реагує на елементарні потреби організму, витримує відповідно до віку фізичне навантаження; - виявляє вольові зусилля у руховій діяльності, координує рухи, намагається контролювати власну поставу; - здатна самотійно застосовувати руховий досвід у повсякденному житті, оцінює, регулює можливості власного тіла; - демонструє вміння обирати види діяльності, засоби досягнення мети, матеріали, необхідні для цього; одяг, їжу, способи дій за пропозицією дорослого; - демонструє вміння будувати плани, брати відповідальність за виконання окремих справ, доручень; - виявляє навички аналізу умов, ситуацій, подій; демонструє вміння їх порівнювати, робить умовисновки; передбачає результати своєї діяльності, знає їхнє значення для себе і тих, хто поряд, усвідомлює свою відповідальність за вчинене; - прагне досягати поставленої мети особистої діяльності; має навички обходитися своїми силами, самотійно в знайомих ситуаціях; - демонструє вміння долати труднощі, застосовує засоби мобілізації себе, відбирає раціональні засоби досягнення мети. Дитина *володіє вміннями та навичками регуляції своїх дій під час взаємодії та спілкування з дорослими та однолітками*, коли: - дотримується соціальних правил та норм поведінки, домовленостей у щоденній життєдіяльності; бере участь у визначенні та

прийнятті правил співжиття в родині, групі закладу дошкільної освіти, колі друзів; виявляє винахідливість, мобільність, творчість у прийнятті рішень; - дотримується норм спілкування з однолітками, дітьми молодшими і старшими за себе, уникає конфліктів, передбачає наслідки негативних дій своїх та інших дітей; у разі потреби може визнати власну провину, знає та використовує слова-пояснення, виправдання, вибачення; - за необхідності звертається по допомогу до однолітків та знайомих та/або надає їй, вміє отримувати задоволення від надання допомоги іншим; - вміє порозумітися, домовитись з іншими в конфліктних ситуаціях, вживає у спілкуванні з дорослими й однолітками ввічливі слова; - при зустрічі впізнає знайомих, поводитьсь привітно, доброзичливо спілкується, підтримує діалог, виявляє чемність; - легко відгукується на прохання дорослих, успішно діє під їхнім керівництвом; - здатна стримувати себе, контролювати свою поведінку заради спільної мети діяльності з іншими дітьми. *Навички здоров'язбережувальної та безпечної поведінки* в різних видах діяльності виявляються у тому, що дитина: - дотримується правил здоров'язбережувальної поведінки; повідомляє дорослому про погане самопочуття, під його керівництвом виконує необхідні лікувально-профілактичні процедури; володіє навичками безпечної поведінки при агресивному поводженні однолітків, інших дітей або дорослих.

У визначенні змісту конкретних проявів психологічної стійкості старшого дошкільника у поведінці та діяльності ми спиралися на показники сформованості особистісної, соціально-громадянської, навичок, орієнтованих на сталий розвиток, рухової, здоров'язбережувальної, комунікативної та інших ключових компетентностей дитини, поданих у нормативно-правових документах дошкільної освіти, що разом характеризують зростаючу життєву компетентність дитини, як здатність особи розв'язувати складні життєві ситуації [11].

Діагностичне спостереження за поведінкою та навичками дитини під час організації ігрової та пізнавальної діяльності

Для вивчення особливостей психологічної стійкості дитини-дошкільника науковцями лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України було вперше розроблено і представлено діагностичне спостереження за поведінкою дитини старшого дошкільного віку з використанням української народної казки «Котик і півник». Мета діагностичного спостереження: – оцінити здатність дитини до переживання та розуміння поведінки, дій, портретних характеристик людей та основних персонажів казки; – здатність до вибору особистих рішень в складних ситуаціях; – виявити особливості прояву психологічної стійкості в поведінці та навичках дитини старшого дошкільного віку в уявній та реальній ситуації взаємодії з однолітками.

Доцільність звернення до проблеми діагностичної функції казки в освітньої роботі з дітьми підтверджується низкою нормативних документів (законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства»), чинних комплексних освітніх програм, у змісті яких наголошується на особливому значенні казкового жанру як надзвичайно ефективного засобу у процесі формування особистості дитини. Використання діагностичної функції казки надає дорослому нові можливості діагностичного спостереження та розвивального вправлення, в якому можна прогнозувати особливості прояву активності та поведінки дитини, сприяти формуванню позитивних особливостей особистості, рис характеру, необхідних у реальному житті, допомагати змінювати неадаптивні та неконструктивні способи поведінки, мислення або ставлення до оточуючого світу на більш ефективні та адаптивні прояви активності особистості. Високо оцінюючи надзвичайний потенціал казки автори Піроженко Т.О., Соловійова Л.І., Гавриш Н.В.

пропонують інструментарій діагностичного спостереження за особливостями прояву психологічної стійкості дитини в ситуації дієвого занурення в сюжетні події казки [32; 33; 34]. Використання діагностичної функції казки надає дорослому нові можливості діагностичного спостереження за навичками та особливостями поведінки в ситуації виконання творчих завдань, які здійснюються в індивідуальному форматі та взаємодії дитини з однолітками в парах, малих групах та колективно. Унікальна здатність дитини до яскравого проживання казкових подій як реальних обставин життя, активне занурення та проживання казкових ситуацій суголосно поєднується із виховною та корекційною практикою, актуалізує можливості казки слугувати психологічним засобом для діагностичних спостережень, що визначають особливості поведінки та в цілому розвиток дитини.

Здійснення діагностичного спостереження рекомендовано в кабінеті психолога, звичайній груповій кімнаті, або спортивній залі дошкільного закладу. Взаємодія дорослого з дитиною організовується в різних форматах: індивідуальному, парному та груповому. Час для проведення обстеження: перша або друга половина дня; індивідуальна робота до 25 хвилин; парна та групова до 25 хвилин кожна (3-4 зустрічі) впродовж дня з дотриманням звичного для дітей розпорядку. Слід підготувати таке обладнання: 1. *Бланки фіксації результатів*. До початку індивідуальної взаємодії з дитиною необхідно записати вихідні дані про неї (ім'я, перша літера прізвища, вік із зазначенням повних років та місяців на момент проведення спостереження), дату проведення. Діагностичне спостереження застосовується з дітьми старшого дошкільного віку (від 5,5 до 7 років життя). Бланки заповнюються одразу після завершення взаємодії з дітьми. 2. Для завдання «*Я у світі*» та інтерв'ю з дитиною: тканина, серветка або хустка (світла, однотонна 45*45 см), 15-20 різноманітних дрібних іграшок (наприклад, як у Кіндер-сюрпризі). 3. Для завдання «*Згадайтеся, про що нова книжка*»: поштовий конверт з книжкою «Котик та півник». 4. Для завдання «*Три головні ознаки*»: дошка для розміщення малюнків; малюнки із зображеннями kota і півня, дві однакові

картки зі схемою, на якій зображені стрілки і кружки. 5. Для завдання *«Припущення»*: картка з умовними позначеннями припущень: (К (казка) і О (оповідання); смайлики «Веселий» і «Сумний», знак «Серце» і знак «Хмарка з громовицею», знак «Хатка» і знак «Ліс/дерево»); 4 білих картки 8*11 см, щоб закрити хибні твердження. 6. Для завдання *«Небезпечний ліс»*: дошка для розміщення малюнків; малюнки із зображеннями: лісові хащі, ягоди, гриби, брудна вода, ламання гострих гілок, перехрестя стежок, вогнище, болото, гострі гілки, дитина одна без дорослих. 7. Для завдання *«Допоможіть Півнику дістатися з лісу додому»*: малюнок із зображенням лабіринту, один простий олівець. 8. Для завдання: *«Перенесіть вежу на лінійці»*: лінійка-дощечка (завдовжки до 40 см), на якій в один ряд можна розмістити кубики зі стороною до 6 см, 7 однакових кубиків. Кубики на лінійці розміщують у формі вежі таким чином: 1 ряд – 3 кубики, 2 ряд – 2 кубики, 3 ряд – 1 кубик, 4 ряд – 1 кубик. Два стільчика: на першому стоїть збудована вежа; на другому стільчику прив'язано повітряну кульку, або знаходиться прапорець чи іграшка. Відстань, яку мають пройти діти з кубиками на лінійці від одного стільчика до іншого – 5 метрів. 9. Для завдання *«Що робити в критичній ситуації?»*: дошка для розміщення малюнків; малюнки із зображеннями: телефон, заплакане обличчя, замок для дверей. 10. Для завдання *«Змінюємо казку»*: паперова стрічка (10*27см), складена втричі. Дві таких стрічки можна виготовити з одного листка паперу формату А4 – скласти його навпіл по довжині, розрізати; потім кожен смужку поділити на три однакові частини і також скласти.

В ході спостереження за поведінкою дитини використовуються ігрові діагностичні завдання, зміст яких тісно пов'язаний із сюжетом і проблематикою казки «Котик і півник». Тема казки стрижнем проходить через усе спостереження. Педагог утримує в роботі з дітьми основні смислові акценти казки. Серед яких підкреслюється сенс, що герої дружні, але різні: сильний, відповідальний, рішучий, тямущий, хитруватий Котик і безвідповідальний, нерішучий, слабкий Півник; порушення правил і домовленостей; безпека

спілкування; взаємодія, підтримка, дружність; творче розв'язання складних завдань.

Діагностичне спостереження складається з трьох етапів: вступного, основного та заключного (рефлексивного). На першому етапі відбувається знайомство у формі виконання завдання «Я у світі» зі спеціальним інтерв'ю з дитиною, а також проводиться підготовча робота з літературним текстом.

Завдання «Я у світі» використовується з метою налагодити контакт з дитиною, дослідити її уявлення про себе та оточуючий світ, особливості взаємин з найближчим соціальним оточенням - сім'єю, друзями (значущості, ступеню близькості та інтенсивності); проводиться індивідуально. На початку спостереження дорослий звертає увагу дитини на матеріал, що лежить на столі: «Поглянь, перед тобою лежить тканина та різні іграшки. Постели, будь ласка, на стіл тканину (пауза). Уяви, що тут ти і всі найважливіші (близькі, дорогі) для тебе люди. Бачиш їх? (пауза) А тепер знайди кожному своє місце - вибери потрібні іграшки і розклади їх на тканині (пауза)». Коли дитина завершить роботу, дорослий прибирає невикористані іграшки і продовжує: «Ось така картина в тебе вийшла. Розкажи про це (фіксує відповіді та розповідь дитини). Спочатку покажи себе, назви своє ім'я і прізвище. Скільки тобі років? Ти хлопчик чи дівчинка? опиши, який(а) ти? Що для тебе є важливим у житті? Про що ти мрієш? А тепер по одному познайом мене з іншими героями на цій сцені. Розкажи, хто вони, як їх звати, чому вони для тебе є найважливішими». Якщо запитання викликають у дитини надмірну емоційну реакцію, або вона замовкає, відмовляється відповідати, то слід зупинити роботу і заспокоїти дитину. Після того, як дитина розкаже про усіх героїв, дорослий завершує роботу з нею словами, на кшталт: «Дякую, що розповіла про себе і близьких тобі людей. Мені було дуже цікаво». Якщо дитина працювала неохоче, дорослий каже, наприклад, так: «Сьогодні тобі зовсім не хотілося виконувати завдання, але я думаю, що ти вмієш це робити добре і наступним разом за допомогою іграшок ти розкажеш мені про себе і своїх близьких».

Підготовчу роботу з літературним текстом дорослий організує з усією групою дітей під час однієї зустрічі (заняття) з метою актуалізації знань про відому казку, дослідження здатності дошкільників робити аналіз, висловлювати припущення. У завданні *«Здогадайтеся, про що нова книжка»* дорослий демонструє дітям конверт з книжкою і запрошує їх подивитися, який конверт прийшов поштою до групи дитячого садочка. «Нічого про цю книгу поки невідомо. Лише назва – «Котик і півник». Цікаво, про що вона. Як ви думаєте?»

Далі у завданні *«Розкажіть»* дорослий пропонує дітям: «Розкажіть, чи траплялося вам бачити живого kota і півня. Як вони виглядають? Які вони за розміром? Що між ними спільного? В чому відмінність? Кого можна назвати милим, пухнастим? Хто з них тихий? Гучний? Про кого можна сказати красивий, яскравий?»

Потім усі переходять до завдання *«Три головні ознаки»*. Дорослий надає дітям інструкцію до його виконання: «Спочатку поміркуйте, за якими ознаками можна впізнати kota і півня? (Наприклад, у kota є вуса, лапки з царапками, «няв»; у півня є гребінець, дзьоб, хвіст) (Дорослий прикріплює на дошку поряд одна з одною картки зі схемами). А тепер намалюємо на картках три головні ознаки для кожного з них (Діти кажуть дорослому, що він має малювати). Після виконання дорослий просить дітей прокоментувати зображення: «Розкажіть, що у нас вийшло» і в кінці, як підсумок, прикріплює над кожною схемою відповідну картинку kota чи півня.

В наступному завданні *«Припущення»* дорослий запитує дітей: «Як на вашу думку, наша книжка – казка чи оповідання? Ця історія весела чи сумна? Кіт і Півник ворогували чи дружили? Вони були домашніми улюбленцями своїх господарів чи жили окремо від людей?» Дорослий фіксує припущення дітей на картці (закриває хибні твердження).

На основному етапі спостереження дорослий пропонує дітям, об'єднаним у групу, діагностичні завдання на базі літературного тексту. Робота здійснюється під час декількох зустрічей. Спочатку дорослий запрошує дітей: «Давайте відкриємо конверт і познайомимося з цією книжкою ближче. Тоді

зможемо перевірити, чи справдяться наші припущення». Читає дітям казку. Далі слідує *«Робота з припущеннями»*. Дорослий повідомляє дітям завдання: «Доведіть, що ця історія – казка (оповідання); чому цю історію не можна назвати веселою; як ви зрозуміли, що Котик і Півник жили дружно; де вони жили? Скільки припущень справдилися?» Потім під час *«Обговорення казки за запитаннями»* діти мають дати відповіді: «Хто з двох друзів виявився розсудливішим і сильнішим? Назвіть хоча б дві причини, чому Півник потрапив у біду? Як Котику вдалося врятувати свого друга?» У завданні *«Небезпечний ліс»* дорослий пропонує дітям: «Поміркуйте, що в лісі може бути небезпечним?» Демонструє картинки: лісові хащі, ягоди, гриби, брудна вода, гострі гілки, перехрестя стежок і просить дітей: «Поясніть, чому ці речі можуть бути небезпечними? Зустріч з ким у лісі може бути небезпечною для Півника і Котика? Які дії у лісі можуть бути небезпечними?» Якщо діти утруднюються з відповіддю, дорослий демонструє картинки: вогнище, болото, ламання гострих гілок, одна дитина без дорослих і просить дітей: «Поясніть, чому ці дії можуть бути небезпечними?» По завершенні обговорення дорослий резюмує відповіді дітей з акцентом на позитивні моменти лісу і прогулянок (свіже повітря, багато простору, яскраві кольори квітів, тепле спілкування з рідними і друзями тощо).

Наступне завдання *«Допоможіть Півнику дістатися з лісу додому»* використовується у формі лабіринту з метою вивчення навичок дитини довільно скеровувати свою увагу, організовувати сприймання, спрямовувати мисленнєві дії на вирішення завдання, вміння виявляти витримку, дотримуватися правил, взаємодіяти з однолітком, спрямовувати свої дії на досягнення спільної мети. Дорослий повідомляє інструкцію двом дітям, які виконуватимуть завдання в парі: «Уважно розгляньте малюнок. Що тут відбувається? Як ви думаєте, якої допомоги потребує Півник? (ніякої, або нагодувати, дати водички, провести додому)». Вказує на лабіринт: «Перед вами шлях, який треба пройти. Потрібно знайти та намалювати найкращий і безпечний варіант. Початок і кінець шляху позначені стрілочками. Йдучи цим шляхом необхідно дотримуватися правил: рухатися лише білими доріжками; не

перетинати доріжку, якщо вона перекрита (показує), розірвана (показує), або якщо потрапиш в глухий кут (показує), а повертатися назад до перехрестя і шукати інший шлях, досі не випробуваний. Повторіть правила. Почали!» Далі дорослий пропонує дітям продовжити мандрувати з героями казки і для цього - об'єднатися в нову пару.

Завдання *«Перенесіть вежу на лінійці»* виконується у формі руханки та націлене на вивчення навичок дитини довільно регулювати свої дії та вмінь долати труднощі, взаємодіяти з однолітком, спрямовувати свої дії на досягнення спільної мети. Дорослий повідомляє дітям зміст завдання: *«Перенесіть вежу на лінійці (до кульки, прапорця або іграшки). Правило дій таке: якщо вежа по дорозі впаде, то її необхідно спочатку відновити і лише потім рухатися далі.»* Дорослий пропонує дітям продовжити мандрувати з героями казки і для цього - об'єднатися в нову пару.

Перед виконанням завдання *«Як сказати Лисиці «Ні!»* дорослий пояснює дітям, що *«Не завжди треба погоджуватися з тим, що тобі пропонують, тим більше незнайомці, як, наприклад, Лисиця Півнику. Потренуйтеся, як би ви відмовили Лисиці. Скажіть один одному ввічливо але твердо слово: «Ні!». Подумайте, коли відмовляєте, чи достатньо переконливий (впевнений) у вас вираз обличчя. Можна сказати просто «Ні!» (з переляком і мольбою на обличчі), а можна твердо відмовити і додати пояснення: «Дякую, але ні!», «Ні! Я не розмовляю з незнайомцями!», «Ні! Мені цього не треба!», «Ні! Я не буду цього робити!».* Розкажіть про свої почуття під час виконання завдання.»

У наступному завданні *«Якщо»* дорослий зауважує дітям, що *«Будь яка дія має наслідки. Поміркуйте, що може бути, якщо – продовжіть речення: якщо Півник гулятиме в лісі, то... (зверніть увагу, що наслідки дій можуть бути не лише негативні, а й позитивні, наприклад, якщо півник гулятиме в лісі, то... дихатиме свіжим повітрям, буде мати міцне здоров'я, більше дізнається про життя лісу і т.п.); якщо довіряти незнайомцям, то...; якщо залишати двері дому відкритими, то...; якщо порушувати обіцянку, то...; якщо товариш потрапив у біду, то...»*

Далі дорослий пропонує дітям завдання «*Що робити в складній ситуації?*»: «Пригадайте, як почувався Котик, коли побачив, що Лисиця вкрала його друга Півника. Уявіть, якби ви опинилися в такій ситуації або в той момент поряд з Котиком. Щоб ви йому порадили, що робити в складній ситуації, якщо ти сильний і сміливий (пауза), якщо ти маленький і слабкий. Погляньте на картинки (заплакати, замкнути двері і сховатися, зателефонувати по допомогу, тікати світ за очі, тощо). Виберіть якийсь варіант із запропонованих чи придумайте свій».

Потім у завданні «*Якщо не так, то як?*» дорослий звертається до дітей з проханням: «Пригадайте, що придумав винахідливий Котик, щоб перехитрити Лисицю та її діток? Якби ви були на місці сміливого та винахідливого Котика, а у вас не було скрипочки та торби, що б ви придумали, щоб визволити Півника: Поміркуйте, чим у лісі можна було скористатися, щоб вийшов цікавий звук, який би здивував лисенят? За допомогою чого можна було б налякати лисенят, щоб звільнити Півника? На що б можна було запропонувати лисеняткам обміняти Півника? Навчіть Півника, як зуміти постояти за себе, чого потрібно йому навчитися?»

Заключний (рефлексивний) етап містить завдання, в яких діти на тлі узагальнення отриманого досвіду в процесі роботи з казкою роблять певні висновки, формулюють важливі для себе сенси і правила. Відбувається впродовж однієї зустрічі (заняття). Дорослий активізує дітей для нового завдання «*Порівняйте*» та пропонує подумати і обрати: «Якби кожен з вас був персонажем цієї казки, ким би ти був – Півником чи Котиком? Скажіть про себе: Я такий /не такий, як Котик...(який?), тому що... Я такий /не такий, як Півник... (який?), тому що... Я б хотів бути таким, як Котик /Півник, і тоді б...»

У наступному завданні «*Змінюємо казку*» дорослий організовує взаємодію з усією групою дітей, а завершує роботу з кожною дитиною окремо. Інструкція для дітей така: «Ось паперова стрічка, складена втричі. Це три частини казки: початок, середина і закінчення. Кожен з вас можеш стати

автором нової казки. У ній Півник може бути не слабким і безпорадним, а сміливим і рішучим. Як би тоді могла починатися казка? Як би діяв Півник, якби відчув небезпеку з наближенням Лисиці? Як би він міг допомогти Котику звільнити себе з полону? Зміна казки може стосуватися усіх її учасників. Мені дуже цікаво, яку казку придумає кожен з вас. Коли хтось буде готовий, підходьте до мене і я залюбки послухаю вашу нову казку.»

Рефлексивну розмову «Важливі правила від Котика і Півника» дорослий розпочинає словами: «Кожна казка несе в собі мудрість, навчає як вчиняти краще. Поміркуйте, хто з героїв казки міг би дати вам такі поради: Не можна довіряти незнайомцям. Кожна дія має свої наслідки. Не залишай товариша в біді. Вмій за себе постояти. Яке з цих правил для вас виявилось найважливішим? Поясніть, чому». По завершенні розмови дорослий пропонує дітям: «Якщо хочете, намалюйте ілюстрації до казки чи запросіть друзів зробити з казкою театр.»

Застосування діагностичного спостереження передбачає оцінку активності дитини під час виконання завдань: фіксацію певних поведінкових, емоційних проявів та відповідей на запитання дорослого. Для цього необхідно позначати наявність або відсутність відповідей дитини на усі запитання та/або певні прояви («+», тобто «так», якщо дитина відповіла на ваше запитання та/або ознака проявилася, або «-», тобто «ні», якщо дитина не відповіла на поставлене запитання та/або певна ознака не проявилася). У примітках рекомендуємо записувати відповіді дитини, а також незвичні для її повсякденної поведінки та настрою прояви під час виконання завдання. Обробка отриманих даних: підрахувати кількість позитивних оцінок «+» («так»), які отримала дитина, та визначити результат виконання завдання: три і більше позитивних оцінок «+» – достатній рівень, менше трьох – недостатній рівень (окрім завдання «Я у світі» та інтерв'ю з дитиною).

На початковому етапі спостереження під час виконання завдання «Я у світі» та інтерв'ю з дитиною необхідно: 1. Записати відповіді дитини на запитання про себе та розповідь про близьких людей. 2. Оцінити наявність у

діяльності дитини певних ознак прояву змістовних компонентів психологічної стійкості за наведеними показниками: - ціннісне ставлення до себе (позитивно ставиться до себе; виявляє інтерес до свого внутрішнього світу (якості, бажання, мрії); обґрунтовує своє ставлення до близьких людей); - ціннісне ставлення до близьких людей (позитивно ставиться до близьких людей; у своїй розповіді виявляє довіру, повагу, любов до близьких людей та відзначає їх цінність у взаєминах; відзначає цінність життя, здоров'я, сім'ї та інших загальнолюдських цінностей); - ціннісне ставлення до світу (виявляє інтерес до завдання; виявляє переважно оптимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього); - уявлення про себе (має позитивне уявлення про себе; описуючи себе, називає свої зовнішні особливості та внутрішні якості, називає свої почуття, бажання і мрії); - уявлення про стосунки з близькими людьми (називає особливості значущих взаємин між близькими людьми (ґрунтуються на довірі, повазі, любові, турботі); - навички контролю та регуляції своїх емоцій, дій, поведінки (управляє собою, намагається безпечно виявляти свої емоції, виражає почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснює причину своїх емоцій; приймає і послідовно виконує завдання, відповідає на усі поставлені запитання). Для того, щоб визначити рівень виконання дитиною завдання, необхідно підрахувати кількість позитивних оцінок «+», тобто «так» за прояв дитиною кожної ознаки під час виконання завдання. Достатньому рівню відповідають 13 позитивних оцінок «+» («так»), які показують, що дитина виявляє інтерес до пропонованого завдання, приймає його і послідовно виконує; дає відповіді на усі поставлені питання; має позитивне ставлення та уявлення про себе; описуючи себе, називає свої зовнішні особливості та внутрішні якості, почуття, бажання, мрії; відзначає присутність у взаєминах та цінність поваги, довіри та любові у стосунках із близькими людьми, виражає свої почуття до них, обґрунтовує ставлення; виявляє переважно оптимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього. Інші оцінки свідчать про недостатній рівень виконання завдання, який демонструє дитина, що неохоче приймає завдання, відволікається,

потребує нагадування інструкції; не відповідає на усі питання; утруднюється під час опису своїх індивідуальних особливостей, визначення власних чеснот, почуттів, бажань та мрій; значущості у житті близьких людей; не обґрунтовує своє ставлення до них; має занижену самооцінку; демонструє песимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього.

У процесі здійснення підготовчої роботи з літературним текстом необхідно оцінити прояв дитиною інтересу до новизни; навичок аналізу, порівняння, узагальнення; актуальні знання про казку «Котик і півник». У завданні «Здогадайтеся, про що нова книжка» проявами для оцінювання є наступні ознаки ціннісного ставлення дитини до світу: 1. Дитина виявляє інтерес до нового пакету з книжкою. 2. Відгукується на пропозицію розглянути пакет з книжкою. 3. Бере участь в обговоренні питання «Про що книжка Котик і півник?». За наявності усіх трьох ознак у поведінці, дитина демонструє достатній рівень виконання завдання. У випадку, коли дитина не реагує на пропозицію дорослого розглянути новий пакет з книжкою, виявляє байдужість та пасивність, рівень виконання нею завдання є недостатнім.

Під час виконання завдання «Розкажіть» оцінюються навички дитини аналізувати, порівнювати та узагальнювати зовнішні ознаки тварин за допомогою фіксації відповідей на запитання дорослого. За результатами виконання завдання визначають достатній рівень, якщо дитина пригадує, як виглядають кіт та півень, називає їх характерні ознаки, відзначає спільні і відмінні риси; та недостатній рівень, коли дитина допускає помилки під час опису тварин, утруднюється у виокремленні спільних та відмінних рис kota та півня; або не може проаналізувати, порівняти, сформулювати власну думку щодо персонажів.

У завданні «Три головні ознаки» слід виявити сформованість у дитини навички аналізувати зовнішні ознаки тварин. Проявами для оцінювання є відповіді на запитання дорослого. Дитина показує достатній рівень виконання завдання, якщо визначає три характерні особливості kota та півня, зображує їх,

пояснює свій вибір; в іншому разі, коли дитина не може самостійно виконати завдання, не визначає характерних особливостей тварин – недостатній рівень.

Під час виконання завдання *«Припущення»* показниками аналізу діяльності дитини є ціннісне ставлення до інших і до світу та прояв навичок аналізувати ситуацію. Слід зафіксувати відповіді дитини на 4 запитання дорослого. Результати виконання завдання: достатній рівень - дитина активно і зацікавлено включається в обговорення, формулює припущення, розрізняє уявні та реальні історії, демонструє емоційну включеність, відкритість до нового досвіду та готовність до нових дій; недостатній рівень - дитина не виявляє цікавості до завдання, відповідає швидко і коротко, не аналізуючи запитання; демонструє пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою.

На основному етапі спостереження під час *«Роботи з припущеннями»*, *«Обговорення казки за запитаннями»*, виконання дитиною завдання *«Небезпечний ліс»* необхідно оцінити діяльність дитини за такими показниками: - уявлення про оточуючу дійсність; - прояв навичок аналізувати події казки, порівнювати дії героїв, встановлювати причинново-наслідкові зв'язки, робити умовисновки. Дитина, яка демонструє достатній рівень виконання завдання, аналізує історію, доводить її особливості; встановлює зв'язки між діями героїв казки та їх наслідками; співчуває їм; визначає об'єкти та дії, які є небезпечними у лісі, пояснює свою думку. Недостатній рівень виконання завдання показує дитина, яка сама не визначає особливостей історії; не бачить залежності подій, що відбуваються у казці, від дій її героїв; не співпереживає Півнику і Котику; утруднюється у визначенні небезпечних об'єктів та дій у лісі; не бере участь в обговоренні проблеми «небезпечне оточення».

Показниками для аналізу діяльності та поведінки дитини у завданні *«Допоможіть півнику дістатися з лісу додому»* виступають прояв навичок регуляції своїх дій відносно мети та ситуації та вміння регулювати свої дії для взаємодії з однолітком. Необхідно зафіксувати, чи дитина: 1. Дотримується правил. 2. Узгоджує свої дії з партнером. 3. Досягає мети. Визначають

достатній рівень виконання завдання, якщо дитина свідомо шукає шлях без перешкод; веде олівцем по лабіринту; дотримується правил: якщо збилась, то виправляє самостійно чи з допомогою іншої дитини, продовжує далі, або починає спочатку; прислухається до порад і зауважень партнера; домовляється і виконує завдання разом з ним або по черзі; досягає мети завдання. Натомість для недостатнього рівня характерними є дії дитини, коли вона проходить лабіринт швидко, збивається, помилок не помічає, правилами не керується; або діє невпевнено і при невдачах відмовляється від виконання; не слухає і не співпрацює з партнером; не досягає мети завдання.

Під час виконання дитиною завдання *«Перенесіть вежу на лінійці»* поведінку дитини аналізують за такими показниками, як ціннісне ставлення до себе; вміння регулювати свої дії для досягнення мети завдання; вміння регулювати свої дії під час взаємодії з однолітком. Прояви для фіксації: 1. Дотримується правил. 2. Узгоджує свої дії з партнером. 3. Досягає мети. Результати виконання завдання: достатній рівень - досягає мети: переносить вежу на лінійці, не порушуючи конструкції після багатьох спроб; прислухається до порад партнера; виконує завдання разом або по черзі, підтримує його; недостатній рівень - дитина формально виконує завдання: після декількох спроб порушує правила і переносить кубики будь-яким способом; відмовляється від мети після декількох невдалих спроб; не користується порадами та допомогою партнера, звинувачує його у невдачах.

У завданні *«Як сказати Лисиці «Ні!»* поведінку дитини слід оцінити за такими проявами: 1. Свідомо приймає завдання. 2. Діє рішуче і впевнено. 3. Ділиться своїми почуттями. Дитина демонструє високий рівень виконання завдання, коли усвідомлює важливість власної безпеки, демонструє навички безпечної поведінки в уявній ситуації спілкування з незнайомцями, намагається діяти рішуче і впевнено. Натомість, недостатній рівень показує дитина, яка не розуміє потреби власної безпеки; не має сформованих навичок безпечної поведінки з незнайомцями, під час вправлення демонструє нерішучість і невпевненість.

Під час виконання завдання *«Якщо»* оцінюються: - уявлення дитини про себе; - уявлення про стосунки з іншими людьми; - сформовані навички аналізувати події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити умовисновки, фіксуючи відповіді на запитання дорослого. За результатами виконання завдання визначають достатній рівень, якщо дитина усвідомлює важливість безпеки власної та інших; аналізує події; визначає можливі як безпечні, так і небезпечні наслідки поведінки героїв казки; та недостатній рівень, коли дитина не розуміє важливості безпеки власної та інших; самостійно не визначає можливі наслідки дій героїв казки; проявляє недостатню мовленнєву активність в обговоренні теми.

У завданні *«Що робити в складній ситуації?»* показниками для аналізу поведінки дитини є: - ціннісне ставлення до себе і до інших; - уявлення про стосунки з іншими людьми; - сформовані навички аналізувати складну ситуацію, шукати її вирішення. Прояви для оцінки: 1. Називає почуття Котика. 2. Висловлює співчуття Котику. 3. Розповідає, що робити в складній ситуації, коли ти сильний і сміливий. 4. Розповідає, що робити в складній ситуації, коли ти маленький і слабкий. Рівень виконання дитиною завдання є - достатній, коли вона називає почуття, які переживав Котик, коли вкрали Півника, співчуває йому; виявляє впевненість у собі за необхідності діяти в складній ситуації; пропонує власні варіанти дій у складних ситуаціях за різних умов, а також обирає із запропонованих картинок; недостатній – коли дитина не називає почуття Котика та не виявляє співчуття до нього; обирає варіанти дій в складній ситуації лише із запропонованих на картинках; не пов'язує особисті якості героя казки з обраними діями; не проявляє мовленнєвої активності в обговоренні теми *«Що робити в складній ситуації?»*.

Під час виконання завдання *«Якщо не так, то як?»* відповіді дитини аналізують за такими показниками: - ціннісне ставлення до себе; - знання безпечної поведінки; - навички аналізу складних ситуацій, реальних та уявних умов, прояву винахідливості та мобільності у прийнятті рішень; - навички безпечної поведінки. Результати виконання завдання: достатній рівень - дитина

пропонує різноманітні варіанти звільнення Півника; демонструє вміння відстояти себе у складній ситуації; недостатній рівень - дитина не відповідає на питання; не знає, як поводитися в складній ситуації.

На заключному (рефлексивному) етапі діагностичного спостереження у завданні «*Порівняйте*» за відповідями дитини оцінюється: - ціннісне ставлення до себе; - уявлення про себе; - навички аналізу, вміння порівнювати якості героїв казки з власними чеснотами і вадами, робити умовисновки. Дитина демонструє високий рівень виконання завдання, коли ідентифікує себе з персонажем казки; визначає якості героїв казки та власні особливості, виділяє спільні та відмінні риси; дає їм адекватну оцінку. На відміну від цього, недостатній рівень показує дитина, яка не ідентифікує себе з персонажем казки, не називає якості героїв та власні особливості; пасивна в розмові.

В процесі виконання дитиною завдання «*Змінюємо казку*» показниками для аналізу діяльності дитини виступають: - ціннісне ставлення до себе; - знання безпечної поведінки; - навички аналізу реальних та уявних умов розвитку події, вміння виявляти винахідливість у прийнятті рішень. Прояви для фіксації: 1. Складає нову казку. 2. Пропонує нові способи дій у складних ситуаціях. 3. Показує знання правил безпечної поведінки. Рівень виконання дитиною завдання є достатній, коли вона складає нову казку; пропонує нові ефективні способи дій у складних ситуаціях; показує знання правил самозбереження та поводження в небезпеці; недостатній – якщо дитина не складає нову казку; не виявляє зацікавленості у виконанні завдання; не знає, як поводитися в складній ситуації.

Під час *Рефлексивної розмови «Важливі правила від Котика і Півника»* мовленнєву поведінку дитини аналізують за такими показниками, як – ціннісне ставлення до інших людей; - уявлення про правила безпечної поведінки; - навички аналізу поведінки героїв казки та вміння робити умовисновки. Прояви, які слід зафіксувати: 1. Співвідносить поведінку героїв і відповідні правила (якщо дитина співвіднесла 2 і більше правил, поставте «+», лише 1 правило «-»). 2. Визначає важливе для себе правило. 3. Обґрунтовує

свій вибір. Результати виконання завдання: достатній рівень - дитина пригадує та співвідносить поведінку героїв казки і ситуації, з яких узагальнене відповідне правило; визначає важливе для себе правило безпечної поведінки, обґрунтовує свій вибір; недостатній рівень - дитина не може пригадати казку і визначити важливе для себе правило.

За підсумками діагностичного спостереження за проявами психологічної стійкості в поведінці та навичках дитини старшого дошкільного віку в уявній та реальній ситуації взаємодії з однолітками з використанням казки аналізуються результати виконання дитиною усіх діагностичних завдань. На основі узагальнення отриманих даних виявляють тенденцію до визначення особливостей прояву психологічної стійкості в поведінці та діяльності кожної дитини.

Даний діагностичний інструментарій пройшов апробацію в 9 закладах дошкільної освіти та установах з різних міст України. У дослідженні брало участь 200 дітей (108 хлопчиків і 92 дівчинки) віком від 5,5 до 6 років.

Здійснений аналіз отриманих результатів діагностичного спостереження дозволив представити загальну картину психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку за трьома критеріями прояву даної якості (достатній/недостатній рівень), зафіксовану на момент дослідження: *емоційно-ціннісним* – 84,2% / 15,8%, *когнітивним* – 81,8% / 18,2%, *регулятивним* – 78,7% / 21,3% (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Психологічна стійкість дітей за критеріями прояву (n = 200)

Рівні прояву	Критерії прояву психологічної стійкості (%)		
	Емоційно-ціннісний	Когнітивний	Регулятивний
Достатній рівень	84,2	81,8	78,7
Недостатній рівень	15,8	18,2	21,3

Слід відзначити, що рівні прояву дітьми усіх критеріїв психологічної стійкості були доволі високими, близькими за своїми значеннями та розподіленими в межах 80%.

Проаналізуємо дані прояву показників *емоційно-ціннісного* критерію психологічної стійкості дітей, подані в таблиці 2.

Таблиця 2

Прояв показників емоційно-ціннісного критерію психологічної стійкості (n = 200)

Рівні прояву	Емоційно-ціннісний критерій (%)		
	Емоційно-ціннісне ставлення до себе	Емоційно-ціннісне ставлення до інших людей	Емоційно-ціннісне ставлення до світу
Достатній рівень	81,5	83,5	87,5
Недостатній рівень	18,5	16,5	12,5

За показником *«емоційно-ціннісне ставлення до себе»* достатній рівень прояву визначено у 81,5% дітей, недостатній – у 18,5%. Прояв даного показника спостерігався у завданнях «Я у світі», «Порівняйте», «Допоможіть Півнику дістатися з лісу додому», «Перенесіть вежу не лінійці», «Як сказати Лисиці «Ні!», «Що робити в складній ситуації», «Якщо не так, то як?», «Змінюємо казку».

Поведінка дітей, які показали достатній рівень прояву емоційно-ціннісного ставлення до себе характеризувалася тим, що вони позитивно ставилися до себе, виявляли інтерес до свого внутрішнього світу (якості, бажання, мрії), проявляли впевненість у собі та рішучість при необхідності робити вибір, діяти у складній ситуації, вірили у досяжність та успішність поставлених цілей, не уникали труднощів, приймали їх, визначали шляхи подолання (74,2%). Натомість, недостатній рівень демонстрували діти, які мали занижену самооцінку, показували нерішучість і невпевненість при необхідності діяти в складній ситуації, при невдачах відмовлялися від мети після декількох невдах спроб.

Показник *«емоційно-ціннісне ставлення до інших людей»* виявлено у 83,5% дітей на достатньому і у 16,5% дітей на недостатньому рівні прояву. Спостерігався прояв цього показника у завданнях «Я у світі», «Припущення», «Що робити в складній ситуації», «Рефлексивна розмова «Важливі правила від Котика і Півника».

Діти, які за результатами спостереження показали достатній рівень прояву емоційно-ціннісного ставлення до інших людей, позитивно ставилися до близьких; відзначали їх цінність та значущість для себе; виражали свої почуття до них, обґрунтовували ставлення; виявляли співчуття героям казки. Діти з недостатнім рівнем прояву - не вказували на значущість у своєму житті близьких людей; не обґрунтовували своє ставлення до них; не виявляли співчуття іншим (Котику та Півнику).

Прояви *«емоційно-ціннісного ставлення до світу»* під час виконання діагностичних завдань були наступними: 87,5% дітей показали достатній рівень і 12,5% недостатній рівень. Спостерігався під час виконання завдань «Я у світі», «Здогадайся, про що нова книжка», «Припущення».

Достатній рівень прояву емоційно-ціннісного ставлення до світу: діти демонстрували емоційну включеність відкритість до нового досвіду та готовність до нових дій (виявляли інтерес до завдання, активно і зацікавлено включалися в обговорення); виражали переважно оптимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього. Недостатній рівень – діти не виявляли цікавості до завдання, демонстрували пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою; виражали песимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього.

В таблиці 3 подано дані прояву показників *когнітивного* критерію психологічної стійкості старших дошкільників.

**Прояв показників когнітивного критерію
психологічної стійкості (n = 200)**

Рівні прояву	Когнітивний критерій (%)		
	Уявлення про себе	Уявлення про стосунки з іншими людьми	Уявлення про оточуючу дійсність
Достатній рівень	82,3	80,6	82,5
Недостатній рівень	17,7	19,4	17,5

Рівні прояву показника «уявлення про себе» визначилися так: достатній рівень демонстрували 82,3% дітей, недостатній – 17,7% дітей. Спостерігався у завданнях «Я у світі», «Порівняйте», «Якщо».

Достатній рівень прояву даного показника характеризувалася тим, що діти мали позитивні уявлення про себе; описуючи себе, називали свої зовнішні особливості та внутрішні якості, почуття, бажання, мрії; усвідомлювали важливість власної безпеки. Демонструючи недостатній рівень уявлень про себе – діти утруднювалися під час опису своїх індивідуальних особливостей, визначення власних чеснот, почуттів, бажань та мрій; не розуміли важливості власної безпеки.

За показником «уявлення про стосунки з іншими людьми» достатній рівень прояву визначено у 80,6% дітей, недостатній – у 19,4%. Прояв даного показника спостерігався у завданнях «Я у світі», «Якщо», «Якщо не так, то як?», «Змінюємо казку», «Рефлексивна розмова «Важливі правила від Котика і Півника».

Діти, які мали достатній рівень уявлень про стосунки з іншими людьми, відзначали у взаєминах із близькими людьми присутність та цінність поваги, довіри, любові, турботи; знали правила самозбереження та поведіння з незнайомцями; визначають важливі для себе правила безпечної поведінки. Натомість, діти з недостатнім рівнем - не називали особливостей значущих взаємин із близькими людьми; не знали правил безпечної поведінки та

поводження з незнайомцями; не могли визначити важливі для себе правила самозбереження.

Показник «уявлення про оточуючу дійсність» виявлено у 82,5% дітей на достатньому і у 17,7% дітей на недостатньому рівні прояву. Спостерігався у завданнях «Небезпечний ліс», «Якщо».

Достатній рівень уявлень про оточуючу дійсність показували діти, які диференціювали поняття «безпечне» та «небезпечне»; називали об'єкти та дії, які є небезпечними у лісі, пояснювали свою думку; визначали можливі як безпечні, так і небезпечні наслідки поведінки героїв казки. Діти з недостатнім рівнем прояву даного показника утруднювалися у визначенні небезпечних об'єктів та дій у лісі; не брали участь в обговоренні проблеми «небезпечне оточення»; самостійно не визначали можливі наслідки дій героїв казки.

Результати прояву *регулятивного* компоненту психологічної стійкості дітей представлено в таблиці 4.

Таблиця 4

Прояв показників регулятивного критерію психологічної стійкості (n = 200)

Рівні прояву	Регулятивний критерій (%)		
	Вміння та навички контролю та регуляції своїх емоцій, рухів, дій, поведінки, подолання труднощів	Вміння та навички регуляції своїх дій під час взаємодії та спілкування з дорослими та однолітками	Навички здоров'язбережувальної та безпечної поведінки в різних видах діяльності
Достатній рівень	83,1	80,4	72,6
Недостатній рівень	16,9	19,6	27,4

Прояви «вмінь та навичок контролю та регуляції своїх емоцій, рухів, дій, поведінки, подолання труднощів» під час виконання діагностичних завдань були наступними: 83,1% дітей показали достатній рівень і 16,9% недостатній рівень. Спостерігався прояв показника під час виконання завдань «Я у світі», «Допоможіть Півнику дістатися з лісу додому», «Перенесіть вежу на лінійці», «Як сказати Лисиці «Ні!»», «Розкажіть», «Три головні ознаки», «Припущення»,

«Робота з припущеннями», «Обговорення казки за запитаннями», «Небезпечний ліс», «Якщо», «Що робити в складній ситуації?», «Якщо не так, то як?», «Порівняйте», «Змінюємо казку», «Рефлексивна розмова «Важливі правила від Котика і Півника».

Діти, які демонстрували достатній рівень прояву вмінь та навичок контролю та регуляції своїх емоцій, рухів, дій, поведінки, подолання труднощів приймали і послідовно виконували завдання, відповідали на усі поставлені запитання, дотримувалися правил, досягали мети завдання; демонстрували вміння долати труднощі, відстоювати себе у складній ситуації; управляли собою, виражали почуття за допомогою слів, міміки, жестів; проявляли навички аналізувати зовнішні ознаки, риси, складні ситуації, реальні та уявні умови розвитку події, порівнювати, визначати спільне та відмінне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити умовисновки і шукати рішення; проявляли винахідливість, мобільність, творчість у прийнятті рішень та розв'язанні завдань. Діти з недостатнім рівнем прояву даних вмінь та навичок неохоче приймали завдання, відволікалися, потребували нагадування інструкції; не відповідали на усі питання; не дотримувалися правил, не досягали мети завдання, виконували його формально, або відмовлялися від мети після декількох невдалих спроб; слабо виявляли навички аналізу умов, ситуацій, подій, вміння їх порівнювати, робити умовисновки.

За показником *«вміння та навички регуляції своїх дій під час взаємодії та спілкування з дорослими та однолітками»* достатній рівень прояву визначено у 80,4% дітей, недостатній – у 19,6%. Спостерігався у завданнях «Допоможіть Півнику дістатися з лісу додому», «Перенесіть вежу не лінійці».

Достатній рівень прояву регулятивних вмінь та навичок під час взаємодії та спілкування з однолітками демонстрували діти, що контролювали свою поведінку заради спільної мети; прислухалися до порад і зауважень партнера; домовлялися і виконували завдання разом з ним або по черзі, підтримували його; виявляли винахідливість та мобільність у прийнятті рішень та розв'язанні завдань. Недостатній рівень виявили ті діти, які не слухали і не співпрацювали з

партнером; не користувалися його порадами та допомогою; звинувачували його у невдачах.

Рівні прояву показника *«навички здоров'язбережувальної та безпечної поведінки в різних видах діяльності»* визначилися так: достатній рівень демонстрували 72,6% дітей, недостатній – 27,4% дітей. Прояв показника спостерігався у завданнях «Як сказати Лисиці «Ні!», «Якщо не так, то як?», «Змінюємо казку».

Достатній рівень прояву навичок здоров'язбережувальної та безпечної поведінки в різних видах діяльності: діти демонстрували навички безпечної поведінки в уявній ситуації спілкування з незнайомцями, вміння відстояти себе у складній ситуації; намагалися діяти рішуче і впевнено; у своїй казці пропонували нові ефективні способи дій у складних ситуаціях. Недостатній рівень - у дітей не сформовані навички безпечної поведінки з незнайомцями, під час вправління вони демонстрували нерішучість і невпевненість.

Отже, за результатами проведеного діагностичного спостереження встановлено, що переважна більшість (81,6%) дітей старшого дошкільного віку, які брали участь у дослідженні, у своїх навичках та поведінці виявили психологічну стійкість на достатньому рівні прояву.

Визначений в процесі спостереження доволі високий ступінь прояву старшими дошкільниками психологічної стійкості обумовлений певними об'єктивними факторами. За умовами дослідження діагностика дітей проводилася в знайомій обстановці закладу дошкільної освіти - груповій кімнаті або спортивній залі, психологом та педагогом, які щодня працюють з дітьми, в колі одногрупників. Створена дорослими атмосфера довіри, прийняття і підтримки, яка панувала в групі, безперечно, мала позитивний вплив на результати обстеження дітей. Діагностичне спостереження за особливостями прояву психологічної стійкості дітей відбувалося в ситуації, яка надзвичайно мотивувала активність дошкільників, шляхом занурення малюків у сюжетні події казки та їх дієвого проживання в процесі виконання творчих ігрових завдань. Слід відзначити й те, що під час виконання таких завдань, діти

демонстрували навички прийняття рішень у складних ситуаціях та подолання труднощів в реальних і уявних ситуаціях взаємодії з однолітками за умов, які водночас були безпечними для життя і здоров'я дошкільників.

В процесі аналізу даних діагностичного спостереження було з'ясовано, що рівень прояву регулятивного критерію психологічної стійкості дітьми шостого року життя загалом і за певними показниками зокрема був нижчим в порівнянні з проявами емоційно-ціннісного і когнітивного критеріїв. Означена ситуація є закономірною, з огляду на розвиток психологічної стійкості в загальній системі формування дошкільної зрілості психічного розвитку дошкільників. Вміння і навички довільної регуляції дітьми своїх дій в діяльності та під час взаємодії з іншими людьми на момент проведення дослідження знаходилися в стадії формування та лише на кінець дошкільного віку постануть, поряд із надбаннями емоційно-ціннісних і когнітивних процесів, одними з важливих психологічних досягнень і маркерів дошкільної зрілості в розвитку семирічних дітей.

Погляд на феномен психологічної стійкості дитини крізь призму навичок поведінки

Представляємо аналіз діагностичного спостереження за поведінкою дитини старшого дошкільного віку з використанням української народної казки «Котик і Півник».

Завдання «Я у світі»

Проводилось з метою налагодження контакту з дитиною, дослідження її уявлення про себе та оточуючий світ, особливості взаємин з найближчим соціальним оточенням: друзями, однолітками і найважливішими людьми в житті дитини.

Показниками в оцінці завдання виступає здатність дитини контролювати та регулювати свої емоції, дії, поведінку, що фіксується у варіантах:

- управляє собою; намагається безпечно проявляти свої емоції, виражає почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснює причину своїх емоцій;
- пояснює причину своїх емоцій;
- приймає і послідовно виконує завдання, відповідає на усі поставлені питання.

Результат: Достатній рівень у виконанні першого завдання продемонстрували - 66,67% дітей. Недостатній рівень у - 33,33% дітей.

Особливістю прояву означених показників в оцінці психологічної стійкості дитини виступають наступні характеристики поведінки:

Достатній рівень: дитина вміє управляти собою; намагається безпечно проявляти свої емоції та вміє виразити свої почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснює причину своїх емоцій; адекватно реагує на різні життєві ситуації, намагається безпечно проявляти, стримувати свої емоції, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для інших; має

навички обходитися своїми силами, самостійно в знайомих ситуаціях; контролює та регулює свої емоції, дії, поведінку.

Недостатній рівень виконання завдання проявляється через такі характеристики поведінки: дитина не вміє управляти собою; не вміє виразити свої емоції і почуття за допомогою слів, міміки, жестів; неохоче приймає завдання, відволікається, потребує нагадування інструкції та допомоги з боку вихователя; не вміє пояснити причину своїх емоцій; не вміє стримувати свої емоції та співвідносити характер емоційної поведінки з її наслідками для інших; не контролює та не може регулювати свої емоції, дії, поведінку; відмовляється від виконання завдання; довго думає, довго замислюється, потребує додаткової установки, повторення інструкції.

В діагностичному спостереженні за поведінкою та навичками психологічної стійкості дитини під час організації ігрової та пізнавальної діяльності ми звертали увагу на оцінку активності дитини під час виконання завдання. Ми фіксували певні поведінкові та емоційні прояви, відповіді дитини на запитання дорослого: посміхається, радіє, замислюється, хвилювання, розсудливість, спокійна, впевнена, з цікавістю ставиться до запитань, наполеглива, посидюча, активна, зацікавлена, яскраво проявляє свої емоції, вміє управляти собою, проявляє і виражає свої почуття за допомогою слів, міміки, жестів, пояснює причину своїх емоцій, позитивна, врівноважена, спокійна, стримана, відверта, усміхнена, весела, позитивна, оптимістична, проявляє інтерес до завдання; дитина відверта, емоційна та безпосередня, дуже емоційна, контактна, відповідала чітко, швидко, орієнтувалася у всьому. Саме такі особливості поведінки демонструють діти, які виконали перше завдання на достатньому рівні.

Діти, які демонстрували недостатній рівень виконання, в навичках та поведінці проявили такі емоційні особливості: дитина неохоче приймає завдання, відволікається, довго думає, утруднюється, мовчить; потребує нагадування інструкції та допомоги з боку вихователя; не вміє пояснити причину своїх емоцій; вона буває занадто емоційна або пасивна, часто ніяковіє,

відмовляється від виконання завдання, проявляє підвищену рухову активність, занадто хвилюється, рухає ногами; дитина має проблеми мовленнєвого розвитку, бідний активний словник тощо.

Завдання «Розкажіть»

Проведено з метою оцінки навичок дитини аналізувати, порівнювати та узагальнювати зовнішні ознаки тварин за допомогою фіксації відповідей дитини на запитання дорослого.

У завданні «Розкажіть» дитині пропонується розказати, чи траплялося їй бачити живого kota і півня. Як вони виглядають? Які вони за розміром? Що між ними спільного? В чому відмінність? Кого можна назвати милим, пухнастим? Хто з них тихий? Гучний? Про кого можна сказати красивий, яскравий?

Результат: Достатній рівень у виконанні другого завдання продемонстрували – 88,69% дітей. Недостатній рівень у - 11,31% дітей.

За результатами виконання завдання *достатній рівень* виконання завдання характеризується тим, що дитина пригадує, як виглядають кіт та півень, називає їх характерні ознаки, відзначає спільні і відмінні риси. При цьому дитина проявляє не тільки інтерес до завдання, але і навички аналізу та узагальнення зовнішніх ознак тварин. Дитина демонструє вміння і навички їх порівнювати та робити правильні умовисновки. Більшість дітей проявили навичку та здатність встановлювати смислові зв'язки у відповідях на питання. Водночас, діти з достатнім рівнем виконання завдання вміють формулювати та висловлювати власну думку щодо персонажів казки. Деякі діти проявили творчість та фантазію.

Демонструючи достатній рівень виконання завдання дитина проявила такі емоційні ознаки в поведінці: активність, емоційність, розсудливість, наполегливість, зосередженість, пояснення свого вибору, радісно визначала характерні особливості тварин та словесно виголошувала відповіді, чітко пояснювала свій вибір, врівноважена, спокійна, позитивна, впевнена.

Недостатній рівень виконання завдання продемонстрували 11,31% дітей. В цьому випадку дитина допускає помилки під час опису тварин, утруднюється у виокремленні спільних та відмінних рисах kota та півня; не може або не вміє проаналізувати, порівняти, сформулювати власну думку щодо персонажів казки. Не визначає характерних особливостей тварин. Важко орієнтується в спільних рисах; вагається в чому відмінність. Важко орієнтується в спільних і відмінних ознаках, не визначає характерних ознак тварин.

Демонструючи недостатній рівень виконання завдання дитина показує такі емоційні прояви в поведінці: неохоче приймає завдання, відволікається, потребує нагадування інструкції, допомоги з боку вихователя; має труднощі при формулюванні думки; переважно мовчить, занадто пасивна; при тому, що знає відповіді часто засмучується відповідаючи на запитання дорослого; відповідає, але відволікається. Малоактивна, потребує повторення запитання або інструкції, переважно мовчить. Виявляє байдужість та пасивність, не реагує на пропозицію дорослого розглянути новий пакет з книжкою.

Завдання «Три головні ознаки»

Спрямоване на виявлення сформованих у дитини навиків аналізу зовнішніх ознак тварин. Проявами для оцінювання були відповіді дітей на запитання дорослого.

Результат: Достатньому рівню виконання завдання відповідають 81,55% дітей, у яких було виявлено такі поведінкові прояви: Дитина пригадує, як виглядають кіт та півень, називає їх характерні ознаки, відзначає спільні і відмінні риси. Проявила навички аналізу ситуацій в яких відбувались ці події, продемонструвала вміння їх порівнювати та робити умовисновки. Було зафіксовано вміння демонструвати свої міркування про те, за якими ознаками можна впізнати kota і півня. Загалом, ці діти проявляють навички формулювати і висловлювати власну думку щодо персонажів казки. Демонструючи *достатній рівень* виконання завдання дитина виявила інтерес до завдання, виконувала з задоволенням, швидко включилась в роботу, відповідала чітко,

швидко, орієнтувалася у всьому, проявляла активність, емоційна, наполеглива, була зосереджена, розсудлива, врівноважена, відносно спокійна, позитивна.

Поведінка 18,45% дітей відповідала *недостатньому рівню* виконання завдання, що конкретизувалось в таких проявах: дитина не може самостійно виконати завдання, не визначає характерних особливостей тварин, допускає помилки під час опису тварин, утруднюється у виокремленні спільних та відмінних рис kota та півня; не може проаналізувати, порівняти, сформулювати власну думку щодо персонажів казки. У виконанні завдання зафіксували такі емоційні особливості поведінки дитини: неохоче приймає завдання, відволікається, потребує нагадування інструкції, допомоги з боку вихователя, має труднощі у формулюванні своєї думки; переважно мовчить; потребує додаткового повторення інструкції, часто відволікається, відповідає не на всі поставлені питання; довго думає над відповіддю, відмовляється від завдання; дитина має проблеми в мовленнєвому розвитку, бідний активний словник.

«Робота з припущеннями»

Проводилася з метою оцінки діяльності дитини за такими показниками: - прояв навичок аналізувати події казки, порівнювати дії героїв, встановлювати причинно - наслідкові зв'язки та робити умовисновки. Під час виконання завдання треба було фіксувати відповіді на запитання дорослого: «Як на вашу думку, наша книжка – казка чи оповідання? Ця історія весела чи сумна? Кіт і Півник ворогували чи дружили? Вони були домашніми улюбленцями своїх господарів чи жили окремо від людей? Скільки припущень справилися?»

Результат: *Достатньому рівню* виконання завдання відповідають 81,55% дітей, які демонстрували свої навички і вміння порівнюючи дії героїв, висуваючи свої пояснення і пропозиції. Відмітили прояв навичок причинно - наслідкових зв'язків, та навички робити умовисновки.

18,45% дітей відповідають *недостатньому рівню* виконання завдання, що конкретизувалось в таких поведінкових проявах: не виявляє цікавості до завдання. Демонструє пасивність та неготовність до подальшої роботи з

казкою. Діти не бачать залежності подій, які відбуваються у казці, від дій її героїв; не співпереживають Півнику і Котику; відповідають коротко, небагатослівно, не аналізуючи запитання вихователя, демонструють, пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою.

«Обговорення казки за запитаннями»

Проводилося з метою оцінки діяльності дитини за такими показниками: Прояв навичок аналізувати події казки, порівнювати дії героїв, встановлювати причинно – наслідкові зв'язки та робити умовисновки.

У виконанні завдання треба було дати відповіді на питання дорослого: Хто з двох друзів виявився розсудливішим і сильнішим? Назвати хоча б дві причини, чому Півник потрапив у біду? Як котику вдалося врятувати свого друга?

Результат: *Достатньому рівню* виконання завдання відповідають 75% дітей, які проявили навички і вміння порівнювати дії героїв, висувати свої пропозиції і пояснення. Діти аналізують історію, доводять її особливості; встановлюють зв'язки між діями героїв казки та їх наслідками; співчувають їм; пояснюють свою думку. Діти проявляють навички встановлення причинно-наслідкових зв'язків, та навички робити умовисновки.

25% дітей показують *недостатній рівень* виконання завдання, який в поведінці проявляється наступним чином: дитина не виявляє цікавості до завдання; демонструє пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою; не бачить залежності подій, які відбуваються у казці, від дій її героїв; не співпереживає Півнику і Котику; відповідає коротко, небагатослівно, не аналізуючи запитання вихователя, демонструє пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою.

Завдання «Небезпечний ліс»

Проводилося з метою оцінки діяльності дитини за такими показниками: прояв навичок аналізувати події казки, порівнювати дії героїв, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та робити умовисновки.

В завданні дитині пропонувалось поміркувати, що в лісі може бути небезпечним? Дитині потрібно було пояснити, чому ці речі і дії можуть бути небезпечними? Зустріч з ким у лісі може бути небезпечною для Котика і Півника? Які дії в лісі можуть бути небезпечними? Пояснити, чому ці дії можуть бути небезпечними.

Результати: *Достатньому рівню* виконання завдання відповідають 85,71% дітей, які демонстрували свої навички і вміння порівнюючи дії героїв, висували свої пропозиції і пояснення. Діти аналізували історію, доводили її особливості; вміло встановлювали зв'язки між діями героїв казки та їх наслідками; співчували їм, пояснюючи свою думку. Відмітили прояв навичок причинно - наслідкових зв'язків, та навички робити умовисновки.

14,29% дітей демонструють *недостатній рівень* виконання завдання, що можна відстежити в таких поведінкових проявах: дитина не виявляє цікавості до завдання; демонструє пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою; не бачить залежності подій, які відбуваються у казці, від дій її героїв; не співпереживає Півнику і Котику; відповідає коротко, небагатослівно, не аналізуючи запитання вихователя, демонструє пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою.

За результатами виконання «Роботи з припущеннями», «Обговорення казки за запитаннями» та завдання «Небезпечний ліс» 80,75% дітей виявили достатній рівень прояву навичок аналізувати ситуацію. Діти активно і зацікавлено включились в обговорення казки, формулювали свої припущення, судження, демонстрували відкритість до нового досвіду у виконанні завдання. Діти показали навички і вміння порівнювати дії героїв, висували свої пропозиції і пояснення, встановлювати причинно-наслідкових зв'язки, (стосунків, взаємин, відносин) та навички робити умовисновки. Аналізуючи

події казки, діти демонстрували навички встановлення зв'язків (взаємин, відносин) між діями героїв казки та їх наслідками, співчуваючи їм. Було зафіксовано прояв навичок встановлення зв'язків між діями героїв казки та їх наслідками; в цьому завданні діти також проявили навички співчувати героям казки. Визначили об'єкти та дії, які є небезпечними в лісі, пояснили свою думку. Діти активно і зацікавлено включались в міркування і обговорення припущень, незвичайних, цікавих, фантастичних; Проявляли винахідливість, творчість у виконанні завдання; демонстрували дитиною вміння аналізувати, порівнювати, робити умовисновки.

Недостатній рівень: 19,25%. Дитина не виявляла цікавості до завдання, відповідала швидко і коротко, не слухала запитання дорослого до кінця. Демонструвала пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою. Завдання показало, що дитина, сама не бачить залежності подій, які відбуваються у казці, від дій її героїв; не співпереживає Півнику і Котику; утруднюється у визначенні небезпечних об'єктів та дій у лісі; не бере активної участі в обговоренні проблеми «небезпечне оточення». До того ж, дитина не виявляє цікавості до завдання, відповідає коротко, небагатослівно, не аналізуючи запитання дорослого, демонструє пасивність та неготовність до подальшої роботи з казкою, розмірковує з допомогою дорослого, затрудняється з відповіддю навіть з підказкою і натяком.

Середній сумарний показник цих трьох завдань «Роботи з припущеннями», «Обговорення казки за запитаннями», «Небезпечний ліс», разом з іншими, представлений в таблиці 5.

Психологічна стійкість в навичках поведінки дитини старшого дошкільного віку

Таблиця 5

Завдання	1	Середній результат завдання №1	2	3	4	5	6	Середній показник 4, 5, 6 завдань	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Середній показник к всіх завдань
Завдання 1. "Я у світі" та інтер'ю з дитиною. (Здатність контролювати на регулювати свої емоції, дії, поведінку).																		
Середній показник завдання 1. "Я у світі" та інтер'ю з дитиною																		
Завдання 2 "Розкажіть" (проявляє навички аналізу) Прояв навички аналізувати порівнювати та узагальнювати зовнішні ознаки тварин.																		
Завдання 3. "Три головні ознаки" Прояв навички аналізувати зовнішні ознаки тварин.																		
Завдання 4 - "Робота з припущеннями" Проявляє навичку аналізувати ситуації та події казки. Порівнювати дії героїв, встановлювати причинно - наслідкові зв'язки, робити умовисновки.																		
Завдання 5. "Обговорення казки за запитаннями" Прояв навичок аналізувати події казки, порівнювати дії героїв, встановлювати причинно - наслідкові зв'язки, робити умовисновки.																		
Завдання 6. "Небезпечний ліс" Прояв навичок аналізувати події казки, порівнювати дії героїв, встановлювати причинно - наслідкові зв'язки, робити умовисновки.																		
Середній показник трьох завдань "Робота з припущеннями" № 4, 5, 6.																		
Завдання 7. Лабіринт "Допоможіть півнику дістатися з лісу до дому" Прояв навичок регуляції своїх дій, відносно мети ситуації. Вміння регулювати свої дії для досягнення мети завдання. Вміння регулювати свої дії під час заспокої з однокліткою.																		
Завдання 8. "Перевірте в яку наліїд" Вміння регулювати свої дії для досягнення мети завдання. Вміння регулювати свої дії під час заспокої з однокліткою.																		
Завдання 9. "Як сказати Лисичі "Ні" Навички безпечної поведінки"																		
Завдання 10 "Якщо" Сформулювати навички аналізувати події, встановлювати причинно - наслідкові зв'язки, робити умовисновки.																		
Завдання 11. "Що робити в складній ситуації" Сформувати навички аналізувати складну ситуацію, шукати й вирішення.																		
Завдання 12 - "Якщо не так, то як?" Навички аналізу складних ситуацій, реальних та умовних, прояву винахідливості та мобільності у прийнятті рішень. Навички безпечної поведінки.																		
Завдання 13 - "Порівняй" Навички аналізу, вміння порівнювати якості героїв казки з власними чеснотами і вадами. Робити умовисновки.																		
Завдання 14 - "Зміюся казку" Навички аналізу реальних та умовних умов розвитку подій, вміння виявляти винахідливість у прийнятті рішень. Навички безпечної поведінки. Навички регуляції своєї діяльності.																		
Завдання 15 - "Важливі правила від котика і півника". Навички аналізу поведінки героїв казки та вміння робити умовисновки.																		
середній показник в усіх завдань діагностичного спостереження.																		
Достатній рівень %	66,67%	67,26%	88,69%	81,55%	81,55%	75,00%	85,71%	80,75%	76,79%	82,14%	69,64%	83,33%	77,98%	76,79%	71,43%	62,50%	70,24%	75,60%
Недостатній рівень %	33,33%	32,74%	11,31%	18,45%	18,45%	25,00%	14,29%	19,25%	23,21%	17,86%	30,36%	16,67%	22,02%	23,21%	28,57%	37,50%	29,76%	24,40%

Завдання «Допоможіть Півнику дістатися з лісу додому»

Проводилося з метою вивчення навичок дитини довільно скеровувати свою увагу, сприймання, мисленнєві дії на вирішення завдання, вмінь виявляти витримку, дотримуватися правил, взаємодіяти з однокліткою, спрямовувати свої дії на досягнення спільної мети. Дорослий вказує на лабіринт, це шлях, який треба пройти, як безпечний, найкращий варіант, дотримуючись певних правил. Діти повторюють правила і починають свою мандрівку з героями казки.

Завдання аналізували за такими показниками:

— прояв навичок регуляції своїх дій, відносно мети та ситуації, в якому фіксували: прояви навичок дитини, дотримання правил, узгодження своїх дій з партнером відносно мети ситуації (у досягненні мети).

- прояв навичок і вмінь регулювати свої дії для взаємодії з однолітком.

Достатньому рівню виконання завдання відповідають 76,79% дітей, які демонстрували свої навички і вміння дотримання норм і правил спілкування та взаємодії з однолітками; узгоджували свої дії з партнером по завданню. Діти свідомо шукали шлях без перешкод, проводячи олівцем по доріжці лабіринту; дотримувались правил: якщо збилися, то виправляли самостійно або з допомогою іншої дитини, продовжуючи далі або починали спочатку; прислухалися до порад і зауважень партнера; домовлялися і виконували завдання разом з ним або по черзі, досягали мети завдання. Заради досягнення спільної мети з однолітками дитина здатна стримувати себе і контролювати поведінку. Діти проявляли витримку, дотримувались правил взаємодії з однолітком. У разі потреби, були мотивовані на визнання власної провини; діти знали та використовували слова-пояснення, слова-виправдання, вибачення. Демонстрували вміння і навички долати труднощі, застосовували засоби мобілізації себе, підбирали раціональні засоби досягнення мети. Проявляли навички регуляції своїх дій відносно мети та ситуації.

Другим показником завдання був прояв навичок і вмінь регулювати свої дії для взаємодії з однолітком. Дитина вміє регулювати свої дії у взаємодії з однолітком. Дотримується норм спілкування з однолітками, уникає конфліктів. У разі потреби може визнати власну провину, знає та використовує слова-пояснення, виправдання, вибачення. Дотримання навичок скеровувати свою увагу, скеровувати мисленнєві дії на вирішення завдання. Діти проявляли витримку, дотримувались правил взаємодіяти з однолітком, спрямовувати свої дії на досягнення спільної мети. Прояв навички і уміння порозумітися, домовитись з іншими в конфліктних ситуаціях, вживає у спілкуванні з дорослими й однолітками ввічливі слова. Дитина здатна стримувати себе, контролювати свою поведінку заради спільної мети діяльності з іншими дітьми.

23,21% дітей виявляють *недостатній рівень* виконання завдання, що можна відслідкувати в таких поведінкових проявах: характерними діями було

швидко проходження лабіринту під час якого дитина часто збивалася, своїх помилок не помічала, правилами не керувалася; або діяла не впевнено і при невдачах відмовлялася від виконання завдання.

Завдання «Перенесіть вежу на лінійці»

Проводилося з метою вивчення навичок дитини довільно регулювати свої дії та вміння долати труднощі, взаємодіяти з однолітком, спрямовувати свої дії на досягнення спільної мети. Завдання виконується у формі руханки.

Завдання аналізували за такими показниками:

- вміння регулювати свої дії для досягнення мети завдання;
- вміння регулювати свої дії під час взаємодії з однолітком.

Прояви для фіксації: 1. Дотримується правил. 2. Узгоджує свої дії з партнером. 3. Досягає мети.

Результат: *достатньому рівню* виконання завдання відповідають 82,14% дітей, які демонстрували свої навички і вміння досягати мети: перенести вежу на лінійці, не порушуючи конструкції після багатьох спроб; прислухалися до порад партнера; виконували завдання разом або по черзі, підтримували його. Дитина має навичку дотримуватись норм спілкування з однолітками, уникає конфліктів, передбачає наслідки негативних дій своїх та інших дітей. У разі потреби знає та використовує слова-пояснення, виправдання, вибачення. Дитина вміє регулювати свої дії під час взаємодії з однолітком та для досягнення мети завдання. Має навички обходитися своїми силами, самостійно в знайомих ситуаціях. Уміє порозумітися, домовитися з іншими у конфліктних ситуаціях. У дитини є навички стримувати себе, контролювати свою поведінку заради спільної мети діяльності з іншими дітьми. Демонструє вміння долати труднощі, застосовує засоби мобілізації себе, відбирає раціональні засоби досягнення мети.

17,86% дітей виявляють *недостатній рівень* виконання завдання, що можна відслідкувати в таких поведінкових проявах: дитина формально виконує завдання: після декількох спроб порушує правила і переносити кубики будь-

яким способом; відмовляється від мети після декількох невдалих спроб; не користується порадами та допомогою партнера, звинувачує його у невдачах.

Завдання «Як сказати Лисиці «Ні!»

Проводилося з метою вивчення навичок безпечної поведінки за такими проявами: 1. Свідомо приймає завдання. 2. Діє рішуче і впевнено. 3. Ділиться своїми почуттями. В завданні треба було сказати один одному ввічливо але твердо слово: «Ні!» Потренуватися, як би дитина відмовила Лисиці, а потім розказати про свої почуття під час виконання завдання.

Результат: 69,64% дітей демонстрували *достатній рівень* виконання завдання: дитина усвідомлює важливість власної безпеки і свідомо приймає завдання, демонструє навички безпечної поведінки в уявній ситуації, у спілкуванні з незнайомцями, намагається діяти рішуче і впевнено. Ділиться своїми почуттями. В цілому дитина дотримується правил безпечної поведінки. Деякі діти мають навичку і проявляють вміння проговорювати і демонструвати здатність скористатися номером телефону служби допомоги (пожежна, медична, поліція).

30,36% дітей виявляють *недостатній рівень* виконання завдання, що відслідковується в таких поведінкових проявах: дитина не показує і не розуміє потреби власної безпеки; не має сформованих навичок безпечної поведінки з незнайомцями, під час вправлення демонструє нерішучість і невпевненість.

Завдання «Якщо»

Проводилося з метою вивчення прояву навичок аналізувати події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити умовисновки.

В завданні треба було поміркувати, що може бути, якщо.... – продовжити речення: якщо Півник гулятиме в лісі, то...які наслідки його можуть очікувати? Діти пропонують як негативні, так і позитивні наслідки дій героїв.

Результат: *достатньому рівню* виконання завдання відповідають 83,33 % дітей: якщо дитина усвідомлює важливість безпеки власної та інших; аналізує

події; визначає можливі як безпечні, так і небезпечні наслідки поведінки героїв казки. Дитина виявляє навички аналізу складних подій; демонструє вміння їх порівнювати, робить умовисновки. Відзначено прояви таких навичок як винахідливість, творчість у виконанні даного завдання та цікаві міркування в придумуванні і продовженні речення. Дитина проявила вміння та навички контролю та регуляції своїх емоцій, рухів, дій, поведінки, подолання труднощів. Проявляє вміння виражати почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснює причину своїх емоцій; здатність встановлювати причинно-наслідкові та смислові зв'язки подій казки «Котик і півник» та визначає можливі наслідки дій її героїв.

16,67 % дітей виявили *недостатній рівень* виконання завдання, що проглядається в таких поведінкових проявах, коли дитина не розуміє важливості безпеки власної та інших; самостійно не визначає можливі наслідки дій героїв казки; проявляє недостатню мовленнєву активність в обговоренні теми.

Завдання «Що робити в складній ситуації?»

Проводилося з метою вивчення сформованості навички аналізувати складну ситуацію у пошуку її вирішення. Тобто, що робити в складній ситуації? «Пригадайте, як почувався Котик, коли побачив, що Лисиця вкрала його друга півника. Важливо було уявити, як би дитина опинилась в такій ситуації? Щоб ви їй порадили, що робити в складній ситуації?»

Показниками для аналізу поведінки дитини були: сформовані навички аналізувати складну ситуацію, шукати її вирішення. Щоб ви порадили Котику в складній ситуації? Вибрати варіант із запропонованих дорослим або придумати свій. Прояви для оцінки: 1. Називає почуття Котика. 2. Висловлює співчуття Котику. 3. Розповідає, що робити в складній ситуації, коли ти сильний і сміливий. 4. Розповідає, що робити в складній ситуації, коли ти маленький і слабкий.

Результат: 77,98% дітей демонстрували *достатній рівень* виконання завдання, називаючи почуття, які переживав Котик, коли вкрали Півника, співчували йому; виявляли впевненість у собі за необхідності діяти в складній ситуації; пропонували власні варіанти дій у складних ситуаціях за різних умов, а також обирали із запропонованих картинок.

Дитина проявляє навички та вміння контролю та регуляції своїх емоцій, дій, поведінки у подоланні труднощів. Сформовані навички аналізу складну ситуації та пошуку її вирішення. Дитина здатна встановлювати причинно-наслідкові та смислові зв'язки між подіями життя і своїми переживаннями. Дитина виявляє навички аналізу складних ситуацій, реальних та уявних умов, прояву винахідливості та мобільності у прийнятті рішень. Виявляє навички аналізу складних ситуацій, подій в казці; демонструє вміння і навички їх порівнювати, робить умовисновки. Проявляє винахідливість, мобільність, творчість у прийнятті рішень та розв'язанні завдань. Має прояв навичок обходитися своїми силами, самостійно в знайомих ситуаціях. Демонструє вміння і навички долати труднощі, застосовує засоби мобілізації себе, відбирає раціональні засоби досягнення мети. Демонструє знання правил безпечної поведінки.

22,02% дітей виявляють *недостатній рівень* виконання завдання, що спостерігається в таких поведінкових проявах: коли дитина не називає почуття Котика та не виявляє співчуття до нього; обирає варіанти дій в складній ситуації лише із запропонованих на картинках; не пов'язує особисті якості героя казки з обраними діями; не проявляє мовленнєвої активності в обговоренні теми «Що робити в складній ситуації?».

Завдання «Якщо не так, то як?»

Завдання проводилось з метою виявлення знань дитини про безпечну поведінку та навичок аналізу складних ситуацій в реальних та уявних умовах, прояву винахідливості та мобільності у прийнятті рішень, сформованих навичок безпечної поведінки.

У завданні дорослий звертається до дітей з проханням: «Пригадати, що придумав винахідливий Котик, щоб перехитрити Лисицю та її діток? Якби ви були на місці сміливого та винахідливого Котика, а у вас не було скрипочки та торби, щоб ви придумали, щоб визволити Півника: Поміркуйте, чим у лісі можна було скористатися, щоб вийшов цікавий звук, який би здивував лисенят? Навчіть Півника, як зуміти постояти за себе, чого потрібно йому навчитися?»

Результат: *достатньому рівню* виконання завдання відповідають 76,79% дітей, які демонстрували і пропонували різноманітні варіанти, неймовірні варіанти звільнення Півника; демонстрували вміння відстояти себе у складній ситуації; діти здатні встановлювати причинно-наслідкові та смислові зв'язки між подіями і взаємодією казкових героїв та своїми переживаннями. Проявляють навички аналізу складних ситуацій, реальних та уявних умов, прояву винахідливості та мобільності у виконанні завдань. Дитина демонструвала навички аналізу складних ситуацій, подій; показувала вміння їх порівнювати та робити умовисновки. Дитина проявляє навички і уміння в регуляції своїх дій під час взаємодії та спілкування з дорослими та однолітками. Володіє навичками безпечної поведінки в різних видах діяльності. Помічені прояви винахідливості, мобільності, творчості у прийнятті рішень та виконанні даного завдання. Має прояв навичок обходитися своїми силами, самостійно в знайомих ситуаціях. Демонструє вміння і навички долати труднощі, застосовує засоби мобілізації себе, відбирає раціональні засоби досягнення мети. Демонструє знання правил безпечної поведінки.

23,21% дітей виявляють *недостатній рівень* виконання завдання, що спостерігається в таких поведінкових проявах: – дитина не відповідає на питання; не знає, як поводитися в складній ситуації.

Завдання «Порівняйте»

Проводилося з метою прояву навичок аналізу та вміння порівнювати якості героїв казки з власними чеснотами і вадами, робити умовисновки.

У завданні пропонується подумати і обрати «Якби кожен з дітей був би персонажем цієї казки, ким би він був – Півником? чи Котиком?...

Результат: *достатньому рівню* виконання завдання відповідають 71,43% дітей, які проявили навички і вміння аналізу складних, невизначених ситуацій, подій; демонстрували вміння порівнювати якості героїв казки з власними чеснотами і вадами, виділяти спільні та відмінні риси; давати їм адекватну оцінку, робити умовисновки. Вони ідентифікували себе з персонажами казки. Проявили такі навички, як винахідливість, мобільність, творчість у прийнятті рішень та виконанні завдання. Можуть обходитися своїми силами, самостійно в знайомих ситуаціях. Демонструють вміння і навички долати труднощі, застосовувати засоби мобілізації себе, відбирають раціональні засоби досягнення мети. Демонструють знання правил безпечної поведінки.

28,57% дітей виявляють *недостатній рівень* виконання завдання, що спостерігається, помічено в таких поведінкових проявах: дитина не ідентифікує себе з персонажем казки, не називає якості героїв та власні особливості; пасивна в розмові. Недостатній мовленнєвий розвиток.

Завдання «Змінюємо казку»

Проводилося з метою виявлення у дитини знань безпечної поведінки та навичок аналізу складних ситуацій в реальних та уявних умовах, вмінь виявляти винахідливість у прийнятті рішень; навичок безпечної поведінки; навичок регуляції своєї діяльності.

Показниками для аналізу діяльності виступили: навички аналізу реальних та уявних умов розвитку події; вміння виявляти винахідливість у прийнятті рішень.

Прояви для фіксації: 1. Складає нову казку. 2. Пропонує нові способи дій у складних ситуаціях. 3. Показує знання і навички безпечної поведінки.

Результат: *достатньому рівню* виконання завдання відповідають 62,50% дітей, які склали нову казку, запропонували нові ефективні способи дій у складних ситуаціях; продемонстрували знання і правила безпечної поведінки,

самозбереження та поведіння в небезпечних ситуаціях. Діти мають прояви навичок винахідливості, мобільності, творчості, фантазійності у прийнятті рішень та виконанні завдань. Проявляють вміння та навички регуляції своїх дій під час взаємодії та спілкування з дорослими та однолітками. Володіють проявами навичок безпечної поведінки в різних видах діяльності. Мають прояв навичок обходитися своїми силами, самостійно в знайомих ситуаціях. Демонструють вміння і навички долати труднощі, застосовувати засоби мобілізації себе, відбирають раціональні засоби досягнення мети. Демонструють знання правил безпечної поведінки.

37,50% дітей виявляють *недостатній рівень* виконання завдання, що спостерігається, помічено в таких поведінкових проявах: дитина не складає нову казку; не виявляє зацікавленості у виконанні завдання; не знає, як поводитися в складній ситуації. Загалом, не диференціює поняття «безпечне» і «небезпечне». Не знає правила поведінки з незнайомими людьми. Не усвідомлює, до кого можна звернутись за допомогою в різних ситуаціях.

Рефлексивна розмова «Важливі правила від Котика і Півника»

Проводилася з метою аналізу мовленнєвої поведінки дитини за такими показниками: навички аналізу поведінки героїв казки та вміння робити умовисновки.

У рефлексивній розмові «Важливі правила від Котика і Півника» показниками для аналізу були навички аналізу поведінки героїв казки та вміння робити умовисновки. В завданні треба було поміркувати, хто з героїв казки міг би дати вам такі поради?....Не можна довіряти незнайомцям. Вмій за себе постояти. Не залишай товариша в біді...

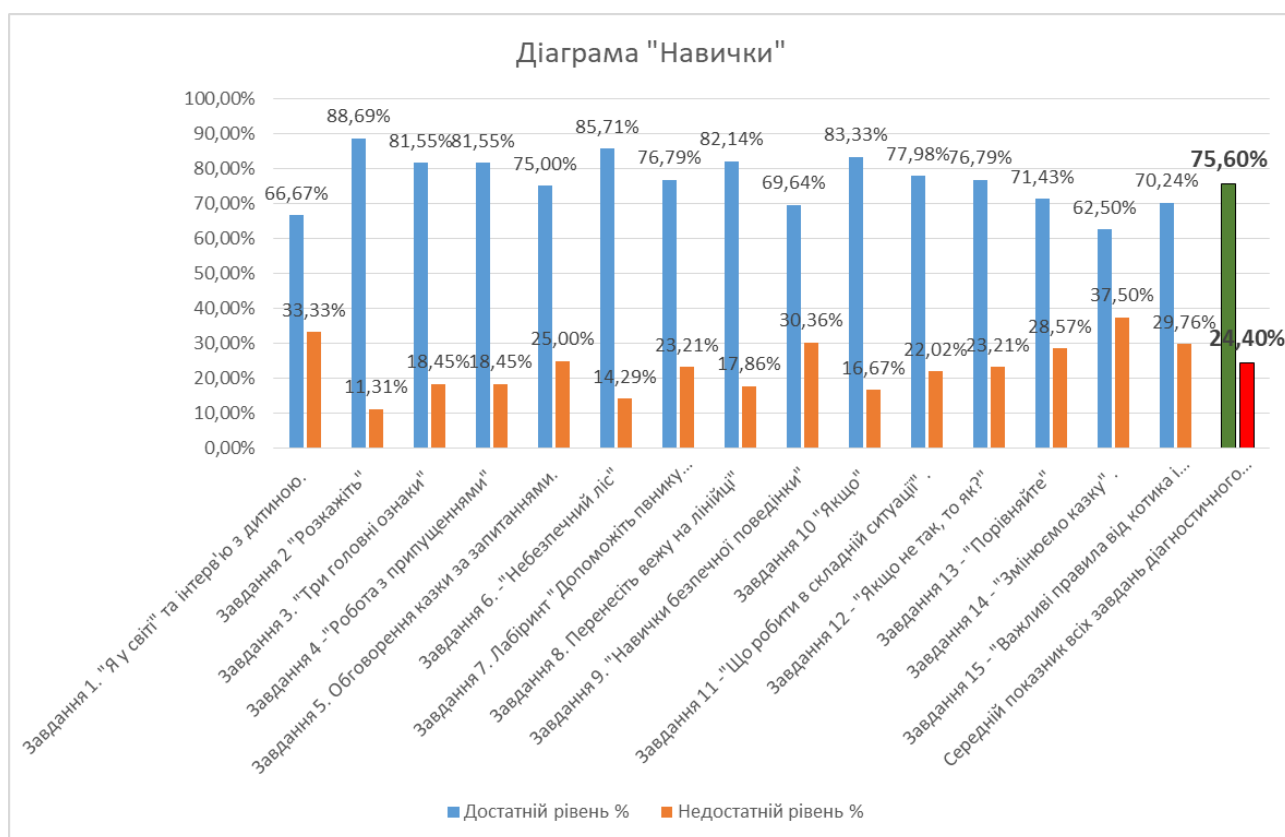
Зафіксовані прояви: 1. Співвідносить поведінку героїв і відповідні правила. 2. Визначає важливе для себе правило. 3. Обґрунтовує свій вибір.

Результат: *достатньому рівню* виконання завдання відповідають 76,40% дітей, які пригадують та співвідносять поведінку героїв казки і ситуації, з яких узагальнене відповідне правило; визначають важливе для себе правило

безпечної поведінки, обґрунтовують свій вибір; проявляють навички аналізу ситуацій, подій; демонструють вміння і навички їх порівнювати, робити умовисновки. Проявляють винахідливість, мобільність, творчість у виконанні завдань.

23,60% дітей виявили *недостатній рівень* виконання завдання – не могли пригадати казку і визначити важливе для себе правило.

Психологічна стійкість в навичках поведінки дитини старшого дошкільного віку

Отже, підводячи підсумки можна сказати, що представлений аналіз діагностичного спостереження за поведінкою дитини старшого дошкільного віку з використанням української народної казки «Котик і півник» показав, як завдяки казці, через спеціально створену взаємодію дітей за допомогою

діагностичного сюжету педагог може побачити індивідуальні особливості поведінки, сформувавши та розвинути у дошкільника необхідні вміння і навички.

Спостереження показало, як тематичне об'єднання різнопланових завдань і вправ за сюжетом казки привносить у взаємодію дорослого з дитиною різноманітні форми організації спільної діяльності. Ігрові та пізнавальні завдання, які наповнені індивідуальним вибором дитиною фізичних, інтелектуальних, образотворчих та мовленнєвих дій, збагатили досвід спілкування, оскільки діти об'єднувались в пари, в малі групи, працювали індивідуально та колективно. Це надало науковцям певні можливості спостерігати і засвідчити особливості поведінки, особливості навичок прояву психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку. Діагностичне спостереження дало розуміння оцінки особливостей поведінки дитини в процесі сприйняття та дієвого занурення в сюжетні події казки, уточнило важливі критерії та показники прояву психологічної стійкості дитини.

Важливо підкреслити особливості включення дітей до виконання творчих завдань, вправ, діалогічних виборів та пояснень, що надає можливості дитині придумувати нові, небувалі, фантастичні способи виходу зі складних ситуацій, тобто, проявляти творчість у зміні казкових подій.

Спостереження показали, що у виконанні завдань часто проявлялись у дітей такі емоційні і поведінкові прояви як: неохоче приймає завдання, відволікається, довго думає, утруднюється, мовчить потребує нагадування інструкції, допомоги з боку вихователя. Багатьом дітям важко сформулювати думку, вони переважно мовчать, потребують додаткового повторення інструкції, часто відволікаються, бувають занадто емоційні або пасивні, не вміють пояснити причину своїх емоцій, відмовляються від виконання завдання, проявляють підвищену рухову активність, занадто хвилюються, рухають ногами. Багато дітей мають проблеми мовленнєвого розвитку, бідний активний словник тощо. В такому випадку, недостатній рівень виконання завдання ставить перед дорослими питання щодо покращення необхідних навичок, які надають поведінки дитини сталості й впевненого прояву. Розвиток

поведінкових навичок стимулюється в різних життєво важливих ситуаціях гри, спілкування, спільної пізнавальної діяльності.

Беручи за основу матеріали діагностичного спостереження педагога та психолога планують та вибудовують подальшу індивідуальну, корекційну програму психологічної підтримки у розвитку необхідних якостей психологічної стійкості, які проявляються в поведінці. Вихователю важливо враховувати особистісні риси кожної дитини, її досвід, вміння і навички.

Варто підкреслити, що вчасно розвинуті і сформовані навички у дітей дошкільного віку допоможуть їй справлятися і протистояти різним життєвим випробуванням. При належному, мудрому психологічному супроводі педагогів на новий рівень вийде прояв психологічної стійкості дитини.

Стратегії підтримки педагогами психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку

В системі освіти педагог є ключовою фігурою, яка забезпечує розвиток та виховання дитини, становлення її особистості. Воєнні події в країні загострили цю тезу, посиливши її аспект в плані безпеки. Наразі твердження про те, що педагог має бути джерелом безпеки для дитини є надактуальним. Відтак, педагог має, насамперед, подбати про себе, щоб виплекати власну психологічну стійкість. Адже педагог, який не може впоратися з власними емоціями, стримати свої тривоги, балансувати свій стан, не вміє тримати себе в ресурсному і робочому стані спричиняє негативний вплив на емоційний, психологічний і фізичний стан дітей і також може посилювати стресовий відгук у них. Адже діти переживають травму очима близького дорослого, тому, коли дорослий стабільний та емоційно врівноважений, стресогенні події зазвичай не лишають по собі у дітей психологічних проблем.

Серед ключових понять дослідження «психологічна підтримка», «виховний вплив», «стратегія». Дамо їм визначення.

Впевнений, сильний, стабільний, стійкий педагог поруч з дитиною створює безпечний простір навколо себе і може надати психологічну підтримку своїм вихованцям. *Психологічна підтримка* — система заходів, спрямованих на активізацію психічних ресурсів і на створення додаткових можливостей для забезпечення працездатності та конструктивного функціонування в соціумі [35]. Психологічна підтримка має здебільшого профілактичний характер і скерована на запобігання розвитку негативних психічних явищ. Окрім цього, стійкий педагог усвідомлює ризики педагогічної діяльності в умовах воєнних подій — вигорання, вторинна травма, втома від співчуття, стомлюваність — та вміє розуміти свій стан та вчасно його відновлювати. Адже безпечність простору визначає фігура дорослого — стабільного, розсудливого, який безоцінно приймає дитину і підтримує її. Також педагог, який створює простір

безпеки для розвитку дітей і забезпечує їм психологічну підтримку, має вміти відстежувати їхні стани та реакції на свої слова, інтонацію, жести, пози, дії та регулювати їх відповідним чином, для того щоб транслювати дітям відчуття безпеки, впевненості, захищеності, забезпечувати їхній емоційний комфорт.

Виховний вплив – це процес організації спільної активності вихователя й вихованців і здійснення їхніх цілеспрямованих дій, які мають на меті зміну психологічних характеристик вихованців – їхньої мотивації, потреб і установок, цінностей та рис характеру, а також перебудову поведінки з огляду на характерні для певного суспільства уявлення про соціально зрілу, пристосовану до реальних суспільних умов особистість [35]. Отже за Власовою О.І., ефективність виховного впливу проявляється, насамперед, у позитивних зрушеннях у поведінці вихованця, в його зацікавленості продовжувати спілкування з вихователем, у схваленні дитиною змісту педагогічного впливу та в переході цього змісту з рівня зовні існуючих ідей, відносин і вимог, які висуває вихователь, на рівень власних цінностей та вимог вихованця до самого себе. Такий перехід проявляється передусім у відстоюванні й творчому розвитку ним тих цінностей, принципів, ідей і відносин, які складають зміст педагогічного впливу.

Термін «*стратегія*» (від грецького — strategy) у дослівному перекладі означає «мистецтво генерала», тобто за походженням це військовий термін. Зокрема тлумачний словник української мови визначає «Стратегію» як «мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій», водночас словник трактує цей термін і в переносному значенні — «Мистецтво суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їх дій, вчинків». Також термін «стратегія» широко використовується в теорії менеджменту і тут він трактується, як модель дій, набір правил і прийомів, за допомогою яких досягають довгострокових цілей розвитку організації. Отже, стратегія – це довгострокове планування реалізації мети діяльності. Водночас реалізація має враховувати характер розвитку та зміни об'єкта планування, у нашому випадку – виховання та розвитку дитини. Якщо

розглядати виховання як процес цілеспрямованого комплексного педагогічного впливу на дитину у вигляді спеціально створюваних умов, а також орієнтованого на суспільні цінності та особистісний розвиток, то загальну стратегію можна розглянути так – це комплексна освіта, спрямована на запобігання можливим негативним наслідкам особистісного розвитку людини в ситуації воєнних подій, повоєнного відновлення та громадських змін в країні. Водночас стратегічна лінія розвитку освіти – мінімізація наслідків воєнних подій та максимальне убезпечення ситуацій, які можуть спричинити стресові відгуки у повоєнний період.

Щоб зрозуміти, яким саме стратегіям вихователі дитячих садків надають перевагу, щоб підтримати своїх вихованців в умовах воєнних подій ми використали такі методи дослідження: опитувальник та метод експертних оцінок.

Опитувальник для педагогів «Професійна діяльність педагога в складних обставинах» описує їхню професійну діяльність в умовах спричинених воєнними подіями і обставинами [34]. Опитувальник містить 15 тверджень про професійну діяльність, відповідаючи на які, вихователь відзначає інтенсивність того чи того прояву, характерну для нього. Твердження в опитувальнику дібрані таким чином, щоб визначити ставлення вихователя до своєї професійної діяльності за такими трьома ключовими показниками: ставлення до дітей та їхнього виховання; сприйняття професійної діяльності; усвідомлення власного впливу на дитину.

Щоб дослідити особливості психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку в умовах дитячого садка, в якості основного метода дослідження було обрано метод експертних оцінок дорослими особливостей поведінки дитини. Метод експертних оцінок — це різновид опитування за результатами спостережень. Сутність методу експертних оцінок полягає у проведенні експертами інтуїтивно-логічного аналізу проблеми за визначеними показниками. У практиці психологічних досліджень метод експертних оцінок використовують щоб розв'язати зокрема такі завдання:

- оцінка існуючого стану певного явища. В умовах поточного дослідження — це аналіз прояву психологічної стійкості в поведінці дитини старшого дошкільного віку;
- прогноз динаміки того чи того явища. В нашому випадку — особливості прояву психологічної стійкості дитини в динаміці змін життєдіяльності в умовах дитячого садка;
- оцінка психолого-педагогічних особливостей освітнього процесу. В нашому варіанті — це вплив педагога — його установок, станів, реакцій, рішень, манери спілкування тощо — на емоційний стан дитини та розуміння педагогом такого впливу на розвиток дитини. Відтак, усвідомлення педагогом значення рефлексії свого поведінкового та емоційного репертуару та необхідності адекватних змін.

Метод експертних оцінок дає змогу отримати об'єктивну інформацію про різнобічний розвиток дитини і водночас не потребує довготривалих процедур тестування дитини. Метод містить в своїй основі спостереження за динамікою розвитку дитини та порівняння її результатів різними експертами. Зокрема залучає до аналізування розвитку дитини одночасно педагогів і батьків, як партнерів щодо сприяння розвитку дитини. Аналіз результатів оцінювання дає змогу ухвалювати рішення про подальше вдосконалення освітнього процесу в дитячому садку. Порівняння даних різних експертних груп дає змогу об'єктивніше оцінити особливості розвитку дітей, а також освітнього процесу. Отже, метод експертних оцінок дає змогу поглянути на проблему значно ширше і побачити неочевидні можливі рішення.

Експертна оцінка – це висновок, який дає особа чи група осіб, наділених експертністю – компетентністю у потрібній сфері. Фахівці виступають джерелами інформації і допомагають дослідникам скоригувати дослідження, щоб усунути недоліки та проблеми, а також отримати вичерпну інформацію щодо проблеми дослідження. В нашому дослідженні експертами були визначені вихователі старших груп закладів дошкільної освіти.

Для вивчення того, як проявляється психологічна стійкість дитини у поведінці дитини за методом експертних оцінок було розроблено опитувальник для вихователів «Дитина в типових ситуаціях життєдіяльності в дитячому садку». Опитувальник описує поведінку дитини у звичних для неї ситуаціях, характерних для дитячого садка. Звичними ситуаціями для дітей старшого дошкільного віку були визначені, зокрема ситуації спілкування, пізнання нового та обмеження. В опитувальнику ситуації були виділені в окремі блоки. Кожен блок складається з 15 тверджень, які експерти, тобто вихователі, мають оцінити за частотою прояву в поведінці конкретної дитини. Ситуація спілкування покликана показати особливості взаємодії дитини з однолітками щодо вибірковості її спілкування, можливості підтримати однолітка за скрутних обставин або подбати про себе саму, входження в нову ситуацію тощо. Ситуація пізнання нового спрямована на проявлення того, як дитина поводить себе в ситуації новизни, ставиться до невдач, чи може попросити про допомогу і власне як реагує на неї від вихователя та/або однолітків тощо. Ситуація обмеження демонструє поведінкові прояви дитини в умовах обмеження рішень та вибору дій, зокрема: чекати своєї черги, спостерігати за активністю інших і не мати змоги самій її проявити, отримати відмову чи заборону на певні дію чи вибір, дотримуватися правил поведінки тощо [34].

Опитувальник було розроблено на підставі виокремлених науковцями лабораторії психології дошкільника змістовних компонентів психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку», які визначили структуру психологічної стійкості дітей дошкільного віку і стали підґрунтям для поточних діагностичних спостережень у науковому дослідженні [10]. Таким чином вибір методів дослідження та їхнє змістове наповнення є цілком адекватними для вивчення стратегій підтримки педагогами психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку. Також це підтвердилося під час кількісного аналізу результатів дослідження. Отримані дані щодо психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку очима вихователів є цілком співставними з результатами діагностичного спостереження за поведінкою дитини старшого

дошкільного віку з використанням української народної казки «Котик і півник». Так наприклад, достатній рівень емоційно-ціннісного компоненту психологічної стійкості зафіксований у діагностичному спостереженні за поведінкою дитини відповідає умовно достатньому рівню (об'єднані показники «високого», «вище середнього» та «середнього рівнів»), зафіксованому у відповідях вихователів – 84,2% і 79,8% відповідно. Достатній рівень когнітивного компоненту психологічної стійкості зафіксований у діагностичному спостереженні за поведінкою дитини відповідає умовно достатньому рівню (об'єднані показники «високого», «вище середнього» та «середнього рівнів»), визначений вихователями – 81,8% і 90,3% відповідно. Достатній рівень регулятивного компоненту психологічної стійкості зафіксований у діагностичному спостереженні за поведінкою дитини відповідає умовно достатньому рівню (об'єднані показники «високого», «вище середнього» та «середнього рівнів»), показаний вихователями – 78,7% і 83,5% відповідно.

Проаналізуємо отримані результати щодо розуміння вихователями своєї ролі у психологічній безпеці дитини, а також їхнього бачення прояву психологічної стійкості вихованців.

В опитуванні щодо професійної діяльності в складних умовах взяли участь 63 педагоги. Серед педагогів, які заповнили опитувальник «Професійна діяльність педагога в складних обставинах», вихователі старших груп, вихователі методисти та практичні психологи 9 дитячих садків, що брали участь в експерименті.

У таблиці 6 показано відсоткові значення того, як педагоги усвідомлюють свою роботу в складних умовах, до яких призвели воєнні події в країні.

Погляд педагогів на свою роботу

Рівень	Показники (у%)		
	ставлення до дітей та їхнього виховання	ставлення до професійної діяльності	усвідомлення впливу вихователя
Високий	16,2	64,14	34,28
Вище середнього	37,44	25,06	33,32
Середній	33,02	6,66	19,7
Нижче середнього	11,1	3,5	8,6
Низький	2,24	0,64	4,1

Можемо побачити, що педагоги високо оцінюють власне професію педагога і свою реалізацію в ній. Про це свідчить умовно достатній рівень (об'єднані показники рівнів «високий», «вище середнього» та «середній») — 95,9% проти 4,14% умовно недостатнього рівня (об'єднані показники рівнів «нижче середнього» та «низький»). Утім, ставлення до дитини та її виховання є значно нижчим — 87,3 і 12,7 відсотків відповідно. Так само нижчим, як і усвідомлення вихователями свого впливу на дитину — це, зокрема, 87,6 і 13,4 відсотків відповідно.

Серед причин, які сприяли вищим значенням ставлення педагогів до своєї професії і реалізації в ній, можна передовсім виділити три очевидні. Перша причина викликана воєнними подіями. Перебуваючи в хронічному стресі, людина шукає щось – місце, дію, ідею – що дає їй змогу відчувати себе більш-менш стабільною. З огляду на професійну діяльність, педагог намагається себе стабілізувати у тому, що є сталим, визначеним і зрозумілим для нього, тобто професійна діяльність, яка має свої визначені правила, структуру, завдання тощо. І саме в цьому полі, тобто професійному, педагог відчуває себе сильним, вправним, впевненим, оскільки він має певні досягнення, напрацювання тощо. Так, війна внесла свої страшні і нагальні корективи в роботу дитячих садків. Серед суттєвих змін став перехід у формат онлайн у організації освітнього

процесу з дітьми. Для працівників закладів дошкільної освіти важливим є досвід, отриманий під час карантинних заходів у період пандемії COVID-19. Суттєвою особливістю організації життєдіяльності дитини в умовах дитячого садка виступила необхідність облаштування укриттів і бомбосховищ та забезпечення дітей, тобто у буденне життя групи був доданий момент переведення дітей до укриття і організація їхньої життєдіяльності в обмежених умовах. Все це морально складно, додає негативних переживань і тривог. Але людині потрібен острівець стійкості і робота, яку виконували щоденно, яка цілком визначена і зрозуміла і до певної міри переросла в рутину, стала таким острівцем стійкості. Також робота стала тим простором, куди можна втекти від страшних реалій життя під час війни. І це все захищає психіку і допомагає вижити і зберегти себе.

Друга причина криється у нескінченній боротьбі за визнання суспільством професій педагога загалом і професії вихователя зокрема, шанобливого ставлення до педагога і визнання значимості його діяльності для держави і її розбудови (виховання майбутніх поколінь, формування людського капіталу). Як наслідок, є утвердження людини в своїй значущості просто за фактом професійної приналежності. До професійного удосконалення та розвитку, що є принциповим моментом досягнення рівня професіоналізму у педагогічній професії, така особа здебільшого ставиться як до формальності, яка визначена нормативними документами, адже вона і так вже педагог. У цій боротьбі дехто забув про обмеження, які накладає професія педагога. Педагог, окрім очевидного навчання, виховання і розвитку дитини, відповідає за її емоційний комфорт, відчуття безпеки поруч з ним, а виконати це на 75%, наприклад, не можливо. Дитина або довіряє дорослому, або ні. Або вона бачить в педагогові безпечного, надійного, стабільного дорослого, або ж вона просто перечікуватиме «поки мама прийде». В таких умовах, ні про розвиток дитини, ні про її виховання чи навчання, мова не йде.

Педагог – це професія влади. І це третя причина того, що показник ставлення до професійної діяльності перевищує показники ставлення до дітей

та усвідомлення педагогами свого впливу на них. Педагог має владу над дитиною: саме він обирає не лише тему чи предмет навчання, а й методи і способи. За даними МОН України середній вік вихователя складає 54 роки [38]. Таке «старіння професії» є адекватним і для професії вихователя. Тож методи, способи, підходи «вікового» педагога, не завжди зорієнтовані на заохочення і підтримку дитини, а здебільшого на примушення, а спілкування зазвичай організовується у наказовому способі. Окрім, вкорінених за два десятки років професійної діяльності, способів і методів взаємодії такий стиль спілкування визначений загальною стомленістю педагога, яка ще й посилюється через воєнні події і перманентний стрес. Утім, влада педагога має посилювати, підтримувати дитину, а не відбирати в неї сили. Тобто педагог має бути зорієнтованим на дитину, на її комфортне перебування в дитячому садку, а відтак і на оптимальне розкриття потенціалу кожної дитини, на створення адекватних умов для її розвитку.

Щоб дослідити прояв психологічної стійкості дитини у поведінці в звичних для неї ситуаціях, характерних для дитячого садка за методом експертних оцінок, вихователям було запропоновано заповнити опитувальник «Дитина в типових ситуаціях життєдіяльності в дитячому садку». Вихователі-експерти засобами опитувальника описали поведінку 200 дітей старшого дошкільного віку. Отримані результати дають змогу проаналізувати прояви психологічної стійкості дитини у звичних для неї ситуаціях дитячого життя.

В таблиці 7 показано узагальнені відсоткові значення прояву психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку у поведінці, яку вони показали у визначених ситуаціях: спілкування, пізнання нового, обмеження.

Поведінкові прояви психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку у звичних ситуаціях

Рівні прояву	Ситуації прояву поведінки дитини (у %)		
	спілкування	пізнання нового	обмеження
Високий	21,4	28,1	28,4
Вище середнього	29,8	35,3	30,3
Середній	22,3	19,8	21,2
Нижче середнього	17,4	12,3	14,3
Низький	9,1	4,5	5,8

Показники психологічної стійкості у ситуації спілкування є нижчими за умовно достатнім рівнем (об'єднані дані рівнів «високий», «вище середнього» та «середній») – 73,5%, тоді як у ситуації пізнання нового цей показник становить 83,2%, а в ситуації обмеження – 79,9%. Старші дошкільники цілком дотримується правил ввічливого спілкування, можуть організувати гру та долучити до неї інших. Можуть познайомитися з незнайомою дитиною і долучитися до гри інших дітей теж вміють. Утім, роблять це здебільшого коли в групі вже є знайома їй дитина. Зазвичай вихователі оцінюють дитину як неконфліктну, але також відзначають, що у конфліктній ситуації дитина губиться і намагається з неї вийти якнайшвидше. До того ж, якщо щось йде не за планом дитини, то вона намагається все відновити, як задумала, незважаючи на бажання інших дітей, а коли дитина обстоює свої рішення, думку, то буває емоційною, різкою, агресивною. Для дошкільників характерна емоційність поведінки та реакцій на ту чи ту подію і оцінки вихователів підтвердили це: дитина не може розповісти про прикру подію через переповнення емоціями, також якщо до прикрої події дитина була зайнята якоюсь справою, то після події справу не продовжує. Утім маємо відзначити що старші дошкільники в складній ситуації є емпатійними і можуть пожаліти однолітка чи розважити його. Так само діти здебільшого можуть подбати і про себе (скористатися

носовичком, попити водички, умитися тощо), коли опиняються в складній ситуації.

Такі результати можна пояснити високою емоційністю дошкільників, що є віковою особливістю та дисбалансом між тим, які правила поведінки дитина знає і яких правил дотримується. Віковою характеристикою є значне переважання знаних правил над тими, якими дитина дійсно послуговується. Вочевидь зміни, пов'язані з воєнними подіями, позначилися і на поведінці дітей у складних ситуаціях. Тепер вони вже більше діють: допомагають іншій дитині підвестися, пропонують носовичок чи водичку тощо. Те саме стосується і поведінки щодо самої себе. Криза завжди містить можливість розвитку. І воєнні події, які є стовідсотково негативними, створили умови, в яких проявилися позитивні зміни у поведінці дитини і її психологічній стійкості, обставини розвинули життєво-необхідні навички, засвідчивши тим самим посттравматичне зростання дітей.

Прояви психологічної стійкості умовно достатнього рівня в ситуації пізнання нового є найвищими серед інших ситуацій, обраних для аналізу: 83,2 проти 73,5 і 79,9 відсотків. Це пов'язано з тим, що дитина щодня пізнає щось нове: як зав'язати шнурки чи зліпити варенички, скласти об'єкт Lego за схемою чи створити новий колір фарби. Тобто ситуація пізнання є насправді звичною для дитини, а її розподіл на побутовий і суто інтелектуальний існує в розумінні дорослих. Отже, старші дошкільники зазвичай вивчають новий предмет впевнено та активно і загалом позитивно ставляться до нових завдань чи доручень, вміють самостійно шукати шляхи вирішення нового завдання, а в разі труднощів звертаються по допомогу до вихователя. І так, час від часу дітям потрібна ефективна підтримка та допомога у вирішенні тих чи тих завдань. Допомогу від вихователя приймають легше (вона є більш очікуваною), ніж від однолітків. Коли щось не виходить, дитина розчарована своєю невдачею і може припинити шукати шляхи вирішення завдання, а може проявити наполегливість і довести справу до кінця, також старші дошкільники можуть розповісти про свої проблеми вихователю, не дивлячись на сильні емоції. Висока емоційність

може бути поясненням того, що інколи діти емоційно реагують на труднощі чи невдачі. Старші дошкільники здебільшого визнають, що помилися і сприймають це спокійно, вони намагаються зрозуміти, що саме виправив чи порадив вихователь. Хоча інколи шукають виправдання помилці у зовнішніх обставинах. Така реакція є характерною для дітей молодшого віку, але варто пам'ятати про стрес, вплив якого є тривалим як на дорослих, так і дітей і одним із проявів стресової реакції саме у дітей є зниження в реакціях по віку, тобто повернення до поведінки, яка була притаманна в молодшому віці.

Нікому не подобаються обмеження. А тим більше вони не подобаються дітям, адже відомо, що дитиноцентрична позиція проявляється у відчутті, що весь світ належить їм. Утім, це в ідеалі, а насправді суспільство висуває певні правила, навіть для найменших. Тож в опитувальнику ми просили вихователів описати, як дитина поводиться в ситуації, яка накладає певні обмеження – рухові, просторові, ситуації вибору тощо. Наприклад, дитина не може чекати на допомогу вихователя, обов'язково буде наполегливо про себе нагадувати і вимагати уваги. Або ж як дитина поводиться на святі чи іншому колективному заході, коли все має йти за сценарієм чи іншими правилами, тобто дитина не може вийти із зали, не має можливості вільно пересуватися. Аналогічно складною для дитини є ситуації вибору іграшок чи бажаної діяльності в обмежених умовах.

Отже, діти старшого дошкільного віку, тобто діти шостого року життя, вже певним чином ознайомилися з правилами життєдіяльності в групі однолітків, як проєкції суспільства. Загалом вони здатні дотримуватися правил поведінки, можуть зайняти себе чимось, якщо треба почекати і долучити до гри чи заняття інших дітей, можуть витримувати певні обмеження, визнають приналежність певного предмета іншій дитині і не претендують на нього, відмова чи заборона дорослого щось зробити вже не сприймається трагічно. Утім, старші дошкільники можуть демонструвати своє невдоволення тим, що треба чекати, коли їм не цікаво або вимогою спокійно поводитися (глядач), коли інші активні (актори) і інколи це супроводжується бурхливими емоціями і

так само бурхливо реагують, коли обмеження зникають. Або ж вони переносять свою активність на вихователя: запитують про будь-що або звертаються з якимись прохання тощо, тобто витримувати обмеження дехто з дітей здатні лише з допомогою вихователя. Також діти можуть заявляти про те, що їм набридло, наприклад, чекати, водночас вони можуть знайти аргументи чому саме їм треба вийти із зони обмеження.

Ціннісне ставлення дітей старшого дошкільного віку до себе, однолітків та вихователів показано в таблиці 8. Ці показники є відносно рівнозначними: 81, 80 і 83 відсотки відповідно за умовно достатнім рівнем.

Таблиця 8

**Ціннісне ставлення дітей старшого дошкільного віку
до себе, до однолітків, до вихователя**

Рівні прояву	Показники ставлення дитини		
	до себе	до однолітків	до вихователя
Високий	22,7	29,4	25,0
Вище середнього	35,3	30,9	33,9
Середній	23,9	20,2	24,1
Нижче середнього	14,5	11,5	13,6
Низький	3,6	8,0	3,4

Трішки вищі показники ставлення до вихователя пояснюються роллю і значенням дорослого в житті дитини та її ставленням до дорослого. Позитивним моментом є майже рівні значення ставлення до себе та інших: 80 і 81 відсотків відповідно. Освітня робота в продовж воєнних років про те, що передовсім треба піклуватися про себе, так звана киснева маска на борту літака, все ж дала свої результати і тези, з якими виросла більшість сучасних вихователів «спершу треба думати про інших», «Я» остання літера» і т. ін. втратили свої позиції і в свідомості дорослих, і в їхніх педагогічних переконаннях. Ціннісне ставлення до себе забезпечує чітку самоідентифікацію, яка своєю чергою впливає на те як дитина може витримати стресові події.

Окрім цього варто пам'ятати, що ці дані отримані крізь призму погляду вихователів – їхніх установок, ідей, переконань і щоденного погляду на дитину. Тож, тут може відбитися ставлення вихователя до самого себе.

Таблиця 9 презентує розподіл даних за компонентами психологічної стійкості дитини: емоційно-ціннісний, когнітивний, регулятивний у поглядах та експертних оцінках педагогів. Компоненти психологічної стійкості водночас є критеріями її оцінки.

Таблиця 9

Структурна характеристика психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку в експертних оцінках педагогів

Рівні прояву	Критерії психологічної стійкості дитини (у %)		
	Емоційно-ціннісний	Когнітивний	Регулятивний
Високий	21,9	33,8	27,3
Вище середнього	28,8	39,9	33,7
Середній	29,4	16,3	23,1
Нижче середнього	15,3	6,7	12,1
Низький	4,6	3,3	3,8

За вказаними критеріями найбільші досягнення дитини в структурі психологічної стійкості дитини має когнітивний компонент. Його умовно достатній рівень становить 90,0%, тоді, як емоційно-ціннісний становить 80,1%, а регулятивний – 84,4%. Вища позиція когнітивного компоненту у структурі психологічної стійкості, окрім специфіки вікового розвитку, поясненої вище, також може бути обґрунтована зосередженістю вихователів на тому, щоб навчити дітей чомусь, сприяти їхньому розвитку, ознайомити з тим чи тим явищем, подією, фактом тощо. Адже на дитину ми дивимося очима вихователя, який заповнював опитувальник «Дитина в типових ситуаціях дитячого садка. З огляду на це можна пояснити чому регулятивний компонент є вищим за емоційно-ціннісний. Виховані, чемні діти подобаються всім, з дітьми, які дотримуються правил легко взаємодіяти і організувати будь-що. А з урахуванням наповненості груп на рівні 30-35 дітей, вихователі ще більше

зорієнтовані на встановленні і частому нагадуванні певних правил поведінки. Додає свою частку балів регулятивному компоненту і погіршена соціальна ситуація взаємодії дитини з оточенням, яка спровокувала безліч необхідних обмежень у воєнні часи. Побільшало ситуацій, що вимагають беззаперечного і швидкого виконання правил, а також вміння витримувати певні обмеження. Наприклад, перебування в укритті навіть з мамою, висувають необхідність засвоєння певних правил, розуміння певних обмежень, які стосуються не тільки поведінки, але й прояву емоцій, зокрема їх бурхливого та нестримного прояву як то можуть демонструвати діти.

Психологічна стійкість дітей старшого дошкільного віку в умовах дитячого садка, особливості її становлення, цілком залежать від педагога. Тож особливу увагу у своїй професійній діяльності педагогу варто приділити аналізу того, як реагують діти на стиль комунікації з ними – слова, жести, міміка, поза педагога - це видимі показники, їх легко побачити і відповідно відкоригувати так, щоб не посилювали стресові відгуки у конкретної дитини. Та насамперед, педагогу важливо проаналізувати свої підходи, погляди і стратегії у вихованні. Метою такого аналізу має стати вибір виховних стратегій, які забезпечують комфортне перебування дитини поруч з педагогом, трансляцію дитині відчуття безпеки, створення таких умов, за яких кожна дитина матиме змогу розкрити потенціали розвитку і творчості, що сприятиме підтримці психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку.

Підтримка та розвиток психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї

Внутрішньо сімейне життя, позитивна комунікація з близькими дорослими, міжособистісні стосунки загалом, самоприйняття (саморозуміння), саморегуляція входять до числа формуючих факторів психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку. Визначальним для формування психологічної стійкості дитини є наявність внутрішніх резильєнтних якостей у дорослого, які не тільки створюють модель для наслідування, але й забезпечують підтримку та позитивне середовище, в якому дитина може розвивати свої власні ресурси для подолання труднощів, зберігати емоційну рівновагу та успішно адаптуватися до викликів сучасного світу. Аналізуючи феномен психологічної стійкості як особистісної якості ми не визначаємо рівень її розвитку. Через призму усвідомленого сприйняття психологічної стійкості, що формується через досвід, ми аналізуємо тенденцію до формування та підтримки стійкості дитини дошкільного віку у родинному середовищі.

Аналіз оцінки батьками психологічної стійкості дітей у комунікативних ситуаціях, ситуаціях пізнання та ситуаціях обмеження є важливим інструментом для визначення готовності батьків до підтримки та формування психологічної стійкості дитини в умовах сім'ї. Аналіз отриманих результатів дозволяє з'ясувати, наскільки батьки усвідомлюють важливість розвитку психологічної стійкості у своїх дітей у різних ситуаціях та готові працювати над цими якостями, підтримувати їх розвиток у дитини.

Оцінка поведінки дітей у різних ситуаціях дає змогу виявити сильні сторони дитини (наприклад, здатність дотримуватись правил ввічливості, проявляти емпатію або активно долучатися до гри з іншими дітьми), визначити труднощі, які проявляються через брак певних досягнень розвитку (наприклад, проблеми з емоційною регуляцією, конфліктною поведінкою, труднощі у вирішенні проблем або в подоланні обмежень). Оцінка батьками психологічної

стійкості дітей дозволяє виявити наскільки суголосними є погляди батьків та педагогів на індивідуальні особливості прояву різних досягнень дитини, які свідчать про зростання її психологічної стійкості та визначити конкретні способи підтримки необхідних якостей на шляху розвитку дитини.

З метою оцінки батьками психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку було розроблено опитувальник, що виявляє експертну думку батьків щодо особливостей поведінки дітей у різних життєвих ситуаціях [34]. Основне спрямування питань дозволяє виявити особливості адаптації та емоційної стабільності дитини в комунікації, пізнанні та під час обмежень, а також готовність батьків підтримувати і формувати необхідні якості поведінки у своїх дітей.

Опитувальник складається з 45 запитань, поділених на три блоки, кожен з яких оцінює поведінку дитини в конкретних ситуаціях.

Блок 1: Поведінка дитини у ситуаціях комунікації. Цей блок складається з 15 запитань і спрямований на оцінку того, як дитина спілкується з іншими людьми (дітьми та дорослими). Оцінюються такі аспекти, як здатність до ініціативи у спілкуванні, дотримання соціальних норм (ввічливість, емоційна адекватність), управління конфліктами та взаємодія з однолітками.

Блок 2: Поведінка дитини у ситуаціях пізнання. Цей блок також містить 15 запитань і оцінює, як дитина поводить себе у ситуаціях новизни та невизначеності при ознайомленні з новими предметами. Оцінюються такі якості, як здатність до пізнавальної активності, інтерес до нових знань, самостійність у вирішенні завдань і готовність звертатися по допомогу при виникненні труднощів.

Блок 3: Поведінка дитини в ситуаціях обмежень. Цей блок складається з 15 запитань і спрямований на те, щоб визначити як дитина реагує на обмеження та ситуації очікування, наприклад, коли їй потрібно довго чекати своєї черги

або діяти в обмежених умовах (не може вибрати іграшки, не може активно рухатися). Оцінюються терпіння, здатність до самоконтролю, емоційна регуляція та здатність адаптуватися до складних обставин.

Структура опитувальника дозволяє батькам оцінити емоційні, когнітивні та вольові прояви психологічної стійкості своїх дітей у різних ситуаціях, виявити сильні та слабкі сторони поведінки, а також визначити рівень готовності сім'ї підтримувати розвиток стійкості у дитини. Оцінка допомагає спрямувати зусилля на те, щоб допомогти дитині розвивати ключові навички для адаптації та творчого перетворення різних життєвих ситуацій.

Результати опитувальника допоможуть:

- Оцінити особливості прояву психологічної стійкості у дітей в умовах сім'ї.
- Визначити, чи готові батьки до підтримки процесу становлення емоційних, когнітивних, вольових досягнень дитини, які визначають розвиток психологічної стійкості.
- Виявити слабкі та сильні сторони поведінки дітей в різних сферах взаємодії із природним та соціальним оточенням.
- Надати рекомендації для психолого-педагогічної підтримки необхідних для прояву психологічної стійкості якостей дитини в конкретних життєвих ситуаціях.

Результати отриманих спостережень слугуватимуть створенню атмосфери розуміння особливостей поведінки дитини, здійсненню індивідуального підходу до кожного дошкільника у визначенні міри потрібної допомоги батькам з боку педагогів та психологів в питаннях сімейного виховання дітей.

**Аналіз оцінки батьками психологічної стійкості дітей
у ситуаціях комунікації**

Як ваша дитина спілкується з іншими дітьми	Рівень прояву психологічної стійкості у дитини (у %)				
	завжди	часто	інколи	зрідка	ніколи
1. Ваша дитина може самостійно познайомитися з незнайомою дитиною	25	38	30	7	1
2. Ваша дитина демонструє вибірковість у спілкуванні з дітьми	7	30	42	18	3
3. Ваша дитина дотримується правил ввічливого спілкування	37	51	10	2	0
4. Вашу дитину можна охарактеризувати як конфліктну	1	3	19	37	40
5. Ваша дитина надає перевагу іграм наодинці	4	13	39	33	11
6. В складній ситуації ваша дитина може пожалити іншу дитину чи розважити її	23	44	28	5	0
7. В складній ситуації ваша дитина може про себе подбати: скористатися носовичком, попити водички, умитися...	46	45	8	1	0
8. Про прикру подію ваша дитина не може розповісти через переповнення емоціями	3	17	46	23	11
9. Якщо до прикрої події ваша дитина була зайнята якоюсь справою, то після події справу не продовжує	3	30	39	22	7
10. Ваша дитина вміє долучитися до гри інших дітей	38	44	14	4	0
11. Ваша дитина може самостійно організувати гру та долучити до неї інших	29	47	16	7	2
12. У конфліктній ситуації ваша дитина губиться і намагається з неї вийти якнайшвидше	4	27	46	20	3
13. Якщо щось йде не за планом дитини, то вона намагається все відновити, як задумала, незважаючи на бажання інших дітей	11	33	28	21	7
14. Коли ваша дитина обстоює свої рішення, думку, то буває емоційною, різкою, агресивною	7	26	40	17	9
15. Ваша дитина може доєднатися до групи дітей, якщо в цій групі є знайомі їй діти	55	37	5	3	0

Результати опитування, представлені в таблиці 10, дозволяють виділити кілька ключових аспектів у визначенні особливостей психологічної стійкості дітей у процесі взаємодії з однолітками.

Соціальна активність та ініціативність

63% дітей (завжди + часто) можуть самостійно познайомитися з іншими – це свідчить про достатньо високий рівень соціальної адаптивності. Вибірковість у спілкуванні проявляє 37% (завжди + часто), що говорить про те, що не всі діти відкриті до контактів, а частина з них обирає тільки знайоме оточення. Спілкування. 82% дітей легко долучаються до гри інших дітей, а 92% дітей легше вступають у гру, якщо в групі є знайомі.

Потребує особливої уваги той факт, що 9% дітей практично не спроможні організувати гру самостійно, що вказує на невпевненість дитини або ж її залежність від ініціативи інших.

Дотримання норм соціальної поведінки

88% дітей (завжди + часто) дотримуються правил ввічливого спілкування – це позитивний фактор розвитку соціальної компетентності.

96% дітей (інколи + зрідка + ніколи) не є конфліктними, що свідчить загалом про спокійну та неконфліктну модель поведінки.

67% дітей (завжди + часто) здатні пожаліти або розважити іншу дитину в складній ситуації, що свідчить про розвинену емпатію.

68% дітей (інколи + зрідка + ніколи) можуть губитися в конфліктних ситуаціях і намагаються якнайшвидше їх уникнути, що може свідчити про труднощі з відстоюванням власної думки.

66% дітей (інколи + зрідка + ніколи) можуть бути різкими або агресивними при відстоюванні своєї думки, що вимагає розвитку навичок конструктивного спілкування.

Емоційна стійкість та саморегуляція

91% дітей (завжди + часто) можуть самостійно про себе подбати у побутових ситуаціях (умитися, попити води тощо), що є показником сформованої самостійності.

80% дітей (інколи + зрідка + ніколи) практично не можуть розповісти про прикру подію через емоційне перевантаження, що свідчить про труднощі в емоційній саморегуляції.

68% дітей (інколи + зрідка + ніколи) переважно не повертаються до справи, яку виконували до прикрої події, що свідчить про вплив стресу на їхню концентрацію.

56% дітей (інколи + зрідка + ніколи) намагаються нав'язати іншим свої правила у разі непередбачуваних змін, що може бути проявом ригідності мислення.

Групова взаємодія та незалежність у спілкуванні

76% дітей (завжди + часто) можуть самостійно організувати гру та залучити до неї інших, що говорить про здатність дитини до лідерства.

92% дітей (завжди + часто) легко приєднуються до гри, якщо в групі є знайомі діти.

25% дітей (інколи + зрідка + ніколи) мають труднощі з ініціативою в іграх – їм може бути складно взяти на себе роль організатора.

83% дітей (інколи + зрідка + ніколи) надають перевагу іграм наодинці, що може вказувати на певні труднощі у взаємодії або особливості характеру.

Таблиця 11

Аналіз оцінки батьками психологічної стійкості дітей у ситуаціях пізнання

Розкажіть, як ваша дитина поводить себе в ситуації новизни, наприклад, коли, досліджує нові предмети, гру, опановує нову навичку чи вивчає щось нове. Врахуйте, що новизна не дорівнює складному.	Рівень прояву психологічної стійкості у дитини (у %)				
	завжди	часто	інколи	зрідка	ніколи
16. Ваша дитина вивчає новий предмет впевнено та активно	32	49	13	6	0
17. Ваша дитина самостійно шукає шляхи вирішення нового завдання	11	62	22	5	0
18. Дитина може звернутися по допомогу до вас в разі труднощів	49	37	12	2	0
19. Дитина може шукати шляхи розв'язання завдання лише за вашої підтримки	4	32	42	21	1
20. Ваша дитина припиняє роботу, якщо швидко не змогла вирішити завдання	2	22	52	20	2
21. Дитина не приймає вашу допомогу та відмовляється від подальших дій	2	9	30	40	19
22. Дитина не приймає вашу допомогу, не зважаючи на труднощі	3	10	34	29	24

23. На підказки інших дітей реагує негативно	2	11	27	35	24
24. Ваша дитина не визнає власних помилок	2	17	35	39	7
25. Ваша дитина розчарована своєю невдачею і шукати спосіб як вирішити завдання не може через сильні емоції	2	17	36	31	13
26. Дитина ставиться до помилок спокійно, намагається зрозуміти, що саме ви виправили чи порадили	8	36	36	18	2
27. Дитина реагує на труднощі емоційно, проте розповісти вам про них може, емоції не заважають	12	38	35	12	2
28. Ваша дитина негативно ставиться до нових завдань, доручень і може відмовитися виконувати	2	12	26	36	23
29. Якщо завдання виконати не вдалося, ваша дитина шукатиме виправдання цьому або звинувачуватиме інших	4	16	26	36	18
30. В разі труднощів, дитина звертається по допомогу до вас, проте не зупиняється, а продовжує шукати шляхи розв'язання	14	46	32	7	1

Результати оцінки поведінки дітей у ситуаціях новизни (дослідження нових предметів, ігор, навичок формування нового досвіду), представлені в таблиці 11, дозволяють визначити особливості психологічної стійкості та адаптивності.

Ставлення до новизни та ініціативність

81% дітей (завжди + часто) вивчають новий предмет впевнено та активно, що свідчить про наявність у дітей високу пізнавальну мотивацію та відкритість до нового.

64% дітей (інколи + зрідка + ніколи) шукають шляхи вирішення нового завдання лише за підтримки дорослих, що може вказувати на залежність від дорослих у ситуаціях навчання.

27% дітей (інколи + зрідка + ніколи) практично не проявляють самостійності у пошуку рішень, а 22% як правило взагалі припиняють роботу при першій невдачі. Це свідчить про низьку толерантність до невдач і необхідність розвитку у дітей навичок подолання труднощів.

Самостійність та вміння звертатися по допомогу

86% дітей (завжди + часто) можуть звернутися по допомогу у разі труднощів – це важливий показник адаптивності.

64% дітей (інколи + зрідка + ніколи) шукають рішення лише за підтримки дорослих, що може свідчити про недостатню впевненість у власних силах.

87% дітей (інколи + зрідка + ніколи) не приймають допомогу дорослих навіть за наявності труднощів, що може бути пов'язано з впертістю або низькою гнучкістю мислення.

81% дітей (інколи + зрідка + ніколи) не визнають власних помилок, що може ускладнювати навчання та взаємодію з дорослими й однолітками.

80% дітей (інколи + зрідка + ніколи) розчаровуються у разі невдачі настільки, що не можуть шукати способи вирішення завдання – це вказує на низьку емоційну стійкість.

Реакція на труднощі та помилки

44% дітей (завжди + часто) спокійно ставляться до помилок і намагаються зрозуміти, що саме було неправильним, і це є важливим показником гнучкості мислення.

50% дітей (завжди + часто) емоційно реагують на труднощі, але можуть про них розповісти, що говорить про розвинену емоційну виразність та готовність до діалогу.

80% дітей (інколи + зрідка + ніколи) шукають виправдання своїм невдачам або звинувачують інших, що свідчить про проблеми з відповідальністю за власні дії.

85% дітей (інколи + зрідка + ніколи) негативно реагують на нові завдання та можуть відмовлятися від їх виконання, що може вказувати на низьку мотивацію або страх невдачі.

Наполегливість та завершення розпочатого

60% дітей (завжди + часто) звертаються по допомогу, але не зупиняються, а продовжують шукати шляхи розв'язання завдання, що свідчить про розвинену наполегливість.

74% дітей (інколи + зрідка + ніколи) припиняють роботу, якщо швидко не можуть вирішити завдання, що вимагає розвитку навичок подолання труднощів.

13% дітей (завжди + часто) та 62 (інколи + зрідка) негативно реагують на підказки інших дітей, що може бути ознакою низької соціальної компетентності або труднощів у сприйнятті чужої думки.

Таблиця 12

Аналіз оцінки батьками психологічної стійкості дітей у ситуаціях обмеження

Розкажіть, як Ваша дитина поводить себе в ситуації, яка накладає певні обмеження – рухові, просторові, вибору – тобто ваша дитина не може вільно пересуватися, вибору іграшок чи бажаних діяльностей теж не має. Наприклад, ваша дитина не може чекати своє черги в лікарні, магазині чи на вокзалі.	Рівень прояву психологічної стійкості у дитини (у %)				
	завжди	часто	інколи	зрідка	ніколи
31. Ваша дитина дотримується правил поведінки	29	59	12	0	0
32. В ситуації обмеження ваша дитина демонструє невдоволення	3	35	50	11	0
33. Ваша дитина може зайняти себе чимось, якщо треба почекати	20	59	20	2	0
34. Дитина витримує обмеження лише за постійної вашої уваги	11	23	48	18	0
35. Ваша дитина самостійно завершує справу, якою займалась, перш ніж відгукнутися на іншу привабливу пропозицію	7	42	43	8	0
36. Ваша дитина може заявляти про те, що їй набридло чекати, що їй не цікаво тощо	29	42	27	2	0
37. Дитина спокійно реагує на вашу відмову купити щось незаплановане (іграшка, ласощі тощо)	19	42	34	6	0
38. Якщо ваша дитина не є активним учасником заходу (глядач), то нудиться, поводить себе не чемно, активність інших їй не цікава	4	28	43	25	0
39. Ваша дитина може нехтувати приналежністю предметів іншим членам сім'ї (дідусева чашка, фломастери сестри/брата тощо) та вимагати їх собі у користування або ж бере їх сама	3	19	40	38	0

40. Ваша дитина може з цікавістю спостерігати за діями інших людей	20	61	17	2	0
41. На обмежувальні прохання, наприклад зачекати, дотримуватися черги, не поспішати, ваша дитина реагує бурхливими емоціями	4	17	48	31	0
42. Ваша дитина не сприймає обмеження (не змінює свою поведінку відносно правил та виявляє своє ставлення до обмежень)	4	17	48	31	0
43. Ваша дитина може пропонувати якусь активність іншим дітям, наприклад пограти разом	32	52	14	2	0
44. Ваша дитина бурхливо виражає емоції, коли обмеження завершуються	6	28	48	19	0
45. Дитина може аргументувати, чому їй треба змінити ситуацію — вийти з черги наприклад, чи ваша увага потрібна їй негайно	14	43	35	8	0

Ситуації обмеження (неможливість вільно пересуватися, відсутність вибору іграшок чи діяльності, очікування в черзі) є важливим показником рівня самоконтролю та емоційної регуляції дітей. Отримані результати дозволяють визначити ступінь адаптації дошкільників до таких умов та їхню здатність до подолання дискомфорту.

Дотримання правил та саморегуляція

38% дітей (завжди + часто) дотримуються правил поведінки, що свідчить про високий рівень самоконтролю та розуміння соціальних норм.

34 % дітей (завжди + часто) можуть зайняти себе чимось під час очікування, що є показником розвиненої самостійності.

Водночас 79% дітей (завжди + часто) демонструють невдоволення у ситуаціях обмеження, що вказує на труднощі з прийняттям таких ситуацій.

49% дітей (завжди + часто) витримують обмеження лише за постійної уваги дорослих – це може свідчити про недостатню саморегуляцію.

57% дітей (завжди + часто) бурхливо виражають емоції після завершення обмеження, що свідчить про накопичене емоційне напруження.

Реакція на обмеження та правила

Лише 32 % дітей (завжди + часто) спокійно реагують на відмову купити щось незаплановане, що свідчить про певний рівень терпимості до обмежень. 34 % дітей (завжди + часто) здатні пропонувати активність іншим під час очікування, що є ознакою соціальної адаптації. 84% дітей (завжди + часто) не змінюють поведінку після обмежень та продовжують демонструвати негативне ставлення, що може свідчити про низький рівень розвиненості самоконтролю. 61% дітей (завжди + часто) висловлюють невдоволення очікуванням, що вказує на труднощі з терплячістю та прийняттям ситуації.

Соціальна поведінка в обмежених умовах

21% дітей (завжди + часто) спостерігають за іншими під час обмежень, що свідчить про допитливість і соціальну адаптацію, свідчить про потребу у соціальній взаємодії. Спостереження за іншими може також вказувати на залежність від поведінки інших людей в нових або складних ситуаціях.

29 % дітей (інколи + зрідка + ніколи) не можуть самостійно завершити справу перед переключенням на нову, роблять це лише іноді, чисто ситуативно, що може вказувати на підвищену імпульсивність та емоційну нестабільність.

81% дітей (завжди + часто) нехтують приналежністю предметів інших членів сім'ї та можуть вимагати їх собі, що може свідчити про недостатню розвиненість поняття власності, відсутність акценту на навчанні соціальних норм щодо власності та поваги до речей інших людей, бути проявом егоцентризму, коли дитина ставить свої потреби на перший план і не завжди здатна враховувати потреби інших.

78 % дітей (інколи + зрідка + ніколи) нудяться, коли вони не є активними учасниками заходу і практично є нормою для 22% дітей, що може вказувати на труднощі з пасивним сприйняттям інформації.

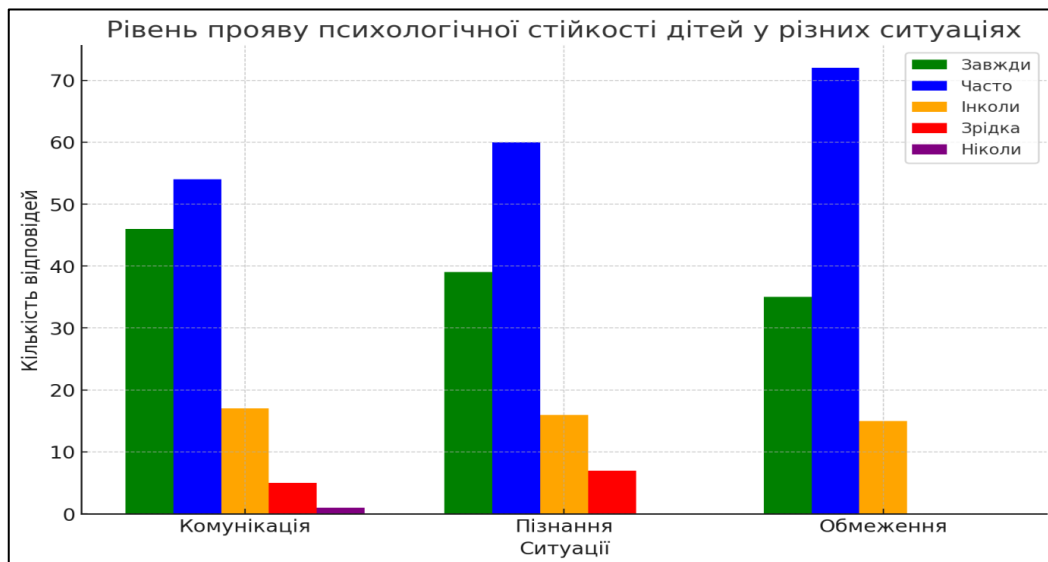
38% дітей (завжди + часто) здатні до усвідомленої аргументації свого бажання змінити ситуацію (вийти з черги, вимагати уваги), що може вказувати на позитивну динаміку у формуванні самостійності чи демонстрацію здатності

до самовираження, можливо як одну із ознак лідерських якостей; може бути свідченням загостреного егоцентризму у дитини.

Аналіз отриманих результатів визначив наявність певних загальних тенденцій. Було виявлено, що більшість дітей мають достатній рівень самоконтролю та соціальної адаптації, що проявляється у вмінні дотримуватись правил, зайняти себе під час очікування та спокійно реагувати на різного роду відмови. Основні труднощі виникають у ситуаціях тривалого очікування або коли дитина не є активним учасником заходу, що це проявляється у невдоволенні, емоційних реакціях та труднощах із завершенням розпочатого.

Більшість дітей демонструють позитивну соціальну адаптацію: можуть долучатися до гри, знайомитися з іншими, дотримуючись правил ввічливості. Проявляються наявні труднощі в подоланні емоційних викликів: деякі діти губляться у конфліктах, не визнають власних помилок, емоційно реагують на невдачі. У ситуаціях обмежень дітям важче контролювати емоції, вони частіше нудьгують або висловлюють невдоволення, проте багато хто може зайняти себе самостійно.

Діти загалом добре адаптовані до спілкування, проте потребують підтримки у вирішенні конфліктів та навчання компромісу. Діти переважно активні в навчанні, але емоційна нестійкість заважає їм у подоланні труднощів, що потребує особливої уваги на розвиток навичок самостійного аналізу помилок та пошуку рішень. Хоча більшість дітей можуть адаптуватися до обмежень, значна частина відчуває дискомфорт та виражає невдоволення, підвищену емоційність, невміння адекватно реагувати на труднощі, потребує підтримки в конфліктних ситуаціях, що свідчить про необхідність розвитку терплячості, самоконтролю та емоційної регуляції. Аналіз даних показує, що в експертних оцінках батьків психологічна стійкість дітей характеризується наступним чином:

Даний графік відображає рівень прояву психологічної стійкості дітей у в типових ситуаціях життя: комунікація, пізнання та обмеження. Він показує, що більшість дітей демонструють високу стійкість у ситуаціях комунікації та пізнання, проте у ситуаціях обмеження рівень емоційного реагування може бути вищим.

Порівняльний аналіз отриманих результатів дав можливість визначити існування взаємозалежності між оцінкою батьками психологічної стійкості дітей у різних ситуаціях та рівнем готовності сім'ї до її формування та підтримки.

Когнітивний компонент (знання і розуміння)

65,8% батьків усвідомлюють важливість психологічної стійкості дитини, але лише 2,6% впевнені у своїй готовності розвивати навички конструктивної взаємодії та вирішення конфліктів. Це узгоджується з тим, що значна частина дітей не вміє вирішувати конфлікти самостійно, у складних ситуаціях губиться, уникає їх або виходить із конфлікту через емоційність. Готовність сімей до формування національної ідентичності (23,7% високий рівень) також узгоджується з результатами: більшість дітей проявляють вибірковість у спілкуванні, уникаючи нових контактів.

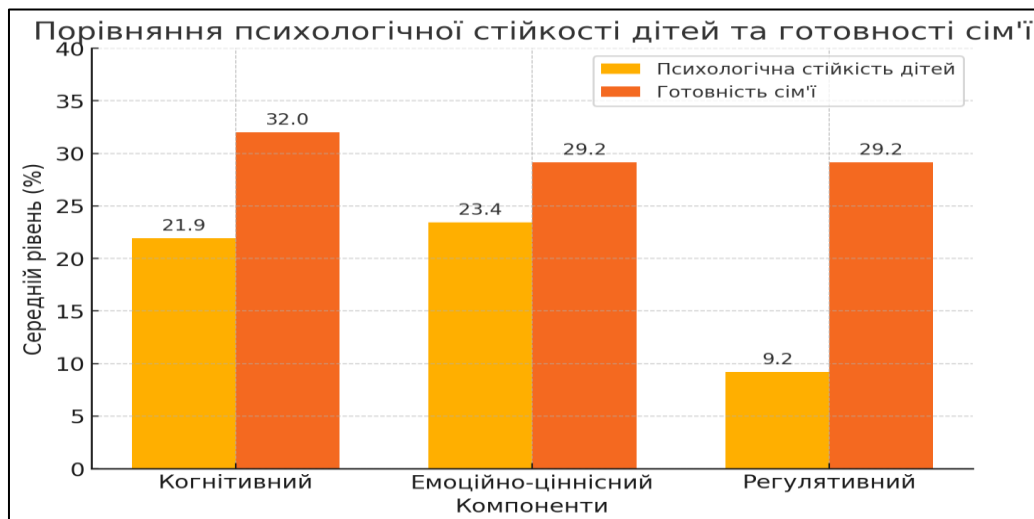
Емоційно-ціннісний компонент (ставлення та взаємодія)

Висока готовність сім'ї створювати емоційно-підтримуюче середовище (22,4% високий рівень, 65,8% достатній) може пояснити той факт, що у спілкуванні більшість дітей проявляє емпатію та може підтримати інших у складній ситуації. Водночас, лише 3,9% сімей готові формувати навички самостійного виконання доручень, що корелює з тим, що багатьом дітям складно завершити завдання без допомоги батьків.

Регулятивний компонент (поведінкова саморегуляція)

Більше 46% батьків готові формувати навички дотримання правил поведінки, що збігається з тим, що більшість дітей дотримується правил у соціальних ситуаціях (лікарня, магазин, черга). Водночас, значна частина дітей не може витримати обмеження без постійної уваги дорослого, що може пояснюватися недостатньою готовністю батьків до розвитку у дітей навичок самоконтролю. Чим вища готовність сім'ї підтримувати психологічну стійкість у певному аспекті, тим кращі результати демонструють діти. Основні прогалини стосуються конфліктної поведінки, управління емоціями та самостійного розв'язання труднощів, що узгоджується з недостатньою готовністю сімей розвивати ці навички. Там, де батьки демонструють високу готовність (наприклад, створення емоційної підтримки, формування поведінкових правил), діти мають кращі показники психологічної стійкості.

Ми бачимо, що готовність сім'ї до виховання психологічної стійкості дітей впливає на прояви стійкості у поведінці дітей. Готовність батьків формувати емоційно-підтримуюче середовище позитивно впливає на соціальну взаємодію дітей. Низька готовність батьків розвивати самостійність у дітей, вміння конструктивного вирішення конфліктів, навички самоконтролю та самостійності пояснює схильність дітей до залежності від дорослих у складних ситуаціях.

На графіку відображено порівняння середнього рівня психологічної стійкості дітей у різних компонентах (когнітивний, емоційно-ціннісний, регулятивний) із рівнем готовності сім'ї підтримувати ці аспекти. Тенденція вказує на те, що готовність сім'ї до підтримки та розвитку у дитини необхідних якостей віддзеркалює практику та досвід сімейного виховання. Зокрема, дані про регулятивні компоненти в структурі психологічної стійкості дитини свідчать про труднощі батьків у застосуванні своїх знань на практиці або про потребу в додаткових методах підтримки розвитку стійкості у дітей.

З метою діагностики світоглядних позицій батьків, їхнього розуміння значення психологічної стійкості, усвідомлення власної ролі у формуванні психологічної стійкості дитини було підготовлено блок з 18 питань для проведення опитування [34].

До опитувальника увійшло три групи по 6 запитань, кожна з яких відповідає за окремий компонент феномену психологічної стійкості, визначаючи складові: когнітивного, емоційно-ціннісного та регулятивного компонентів. Респондентам потрібно обрати один із п'яти запропонованих варіантів відповіді. Дана форма опитування є методично обґрунтованою та виправданою, оскільки надає прямий доступ до уявлень, знань та переконань батьків та ефективним методом збору інформації, ефективним для загального аналізу тенденцій і рівнів розвитку певних характеристик даних за умови правильної розробки запитань та інтерпретації результатів. Чіткі та валідні

запитання анкети дозволили провести діагностику рівня усвідомлення батьків з достатнім рівнем достовірності та об'єктивності, що було підтверджено на етапі апробації анкет.

Кожен із п'яти запропонованих варіантів відповідей відповідає певному якісному рівню відповідно: високий, достатній, середній, недостатній, низький. Такий підхід сприяв стандартизації даних: проведено кількісний аналіз відповідей і відповідно зроблено узагальнення тенденцій та порівняльну характеристику між групами.

Проаналізуємо відповіді які давали батьки дошкільників на питання анкети.

1. Аналіз результатів опитування батьків щодо їхнього ставлення до питання формування психологічної стійкості дошкільників показав їх високу обізнаність з цією проблемою і готовність сприяти формуванню такої стійкості (65,8 %). Це говорить про те, що більшість респондентів усвідомлює важливість розвитку психологічної стійкості у дітей з раннього віку, що свідчить про зростання рівня розуміння батьків важливості і впливу раннього виховання на майбутнє життя дитини. Зазначимо, що батьки готові працювати також і над власною здатністю протистояти стресу, що є позитивною передумовою для створення психологічно безпечного середовища для дитини.

Як показало опитування, 9,2 % респондентів недооцінюють значення психологічної стійкості в дошкільному віці. Тобто ще значна частина батьків все ще вважає, що дошкільний вік не є критичним для формування психологічної стійкості, і акцентує увагу лише на захисті дитини. Це свідчить про достатньо низьку обізнаність частини батьків щодо важливості закладення основ емоційної стабільності саме в цей період.

2. За результатами аналізу відповідей на питання: «Чи ділитесь ви з дитиною своїми переживаннями, емоціями?» частина батьків, які завжди діляться своїми емоціями та переживаннями з дітьми становить 19,7 % від загального числа опитаних. Ця група батьків демонструє відкритість у стосунках із дітьми. Така поведінка сприяє формуванню довіри між батьками та

дитиною, а також розвитку у дитини навичок емоційної обізнаності й регуляції. Ця група є позитивним прикладом для інших батьків, проте потребує підтримки через навчання ефективним технікам комунікації, що дозволить мінімізувати можливість надмірного емоційного навантаження на дитину.

Батьки, які зазвичай відкрито обговорюють свої переживання становлять 31,6 % від загального числа респондентів. Вони здебільшого підтримують відкритий діалог, але, можливо, обирають таку поведінку у залежності від кожної конкретної ситуації. Тому таким батькам корисно акцентувати увагу на важливості систематичного обговорення емоцій з дітьми, адже це формує у дитини навички емпатії та самовираження.

Найбільша частина респондентів (40,8 %) відзначає, що вони намагаються ділитися своїми емоціями зі своїми дітьми, але не завжди це у них виходить. Це свідчить про брак навичок емоційного самовираження батьків або про їх побоювання впливу своїх емоцій на дитину. І саме ця, найбільша, група батьків потребує додаткової фахової психологічної підтримки, метою якої повинна стати допомога батькам краще зрозуміти наскільки безпечно (екологічно) і насправді корисно ділитися емоціями (навіть негативними) зі своєю дитиною.

7,9 % батьків вказує на нерегулярність і обмеженість у спілкуванні на емоційні теми. Причинами такої ситуації можуть бути низький рівень усвідомленості батьками ролі емоційного спілкування з дітьми або страх надмірно «перевантажити» дитину.

Відсутність (0 %) вибору варіанту відповіді «ніколи не діляться емоціями з дітьми» є позитивним сигналом і може свідчити про те, що батьки розуміють важливість емоційної відкритості, хоча рівень усвідомленості цього й реальної сімейної практики може варіюватися.

3. Аналіз результатів відповідей до питання: «Чи обговорюєте ви разом з дітьми свої плани на майбутнє, спільно визначаючи ваші цілі та сподівання?» показав, що 15,8 % батьків завжди спільно з дітьми розробляють плани на майбутнє. Ця група батьків демонструє високий рівень залученості дітей до

процесу планування, що сприяє формуванню у дітей відповідальності, самостійності та впевненості у власних силах, що є позитивною практикою, яку варто поширювати серед інших батьків як приклад конструктивної взаємодії з дитиною.

Батьки, які активно обговорюють плани на майбутнє, але не завжди створюють їх разом з дітьми становлять 35,5 %. Значна частина батьків обговорює свої ідеї та очікування з дітьми, однак участь дітей у створенні спільних планів є менш активною. Це свідчить про готовність батьків ділитися своїм баченням планів на майбутнє з дитиною, але з певним браком залучення самих дітей до ухвалення рішень.

Батьки, які обговорюють лише загальні плани на майбутнє становлять 38,2 %. Найбільша частка респондентів обмежується загальними розмовами про майбутнє. Це свідчить про те, що батьки не розуміють важливості залучення дитини до детального планування або не вважають це необхідним, не усвідомлюючи, що обговорення конкретних цілей і способів їх досягнення сприяє розвитку стратегічного мислення у дітей.

Батьки, які згадують про плани, але не обговорюють їх детально становлять 9,2 % від загального числа. Ця група батьків, ймовірно, не бачить великої потреби у спільному плануванні з дітьми або не знає, як це робити ефективно.

Відсутність (0 %) вибору батьками варіанту відповіді, що не передбачає обговорення планів на майбутнє з дітьми є дуже позитивним сигналом. Це свідчить про те, що всі батьки, так чи інакше, обговорюють плани з дітьми, навіть якщо це відбувається на різних рівнях усвідомлення важливості цього процесу.

4. Аналіз отриманих відповідпей на запитання: «У вас є розпорядок дня?» показав, що лише незначна частина батьків (7,9 %) має чіткий розпорядок, якого вони дотримуються, демонструючи цим позитивний приклад, оскільки чіткий режим дня сприяє стабільності та безпеці для дітей, формуючи їхню

самодисципліну. Такі низькі показники свідчать про те, що організованість у режимі дня не є поширеною практикою серед сучасних батьків.

Переважає більшість респондентів (55,3 %) намагається дотримуватися режиму, але їм «не завжди це вдається». Це може свідчити або про гнучкий підхід до організації дня через різні сімейні обставини або недостатню мотивацію до підтримання стабільного розпорядку, а також про недостатнє розуміння батьками того, як регулярність режиму впливає на розвиток звичок, відповідальності та почуття передбачуваності у дітей.

У 10,5 % розпорядок дня частково прив'язаний до прийому їжі або окремих справ. Ця група батьків обмежується лише окремими аспектами розпорядку, що може свідчити про відсутність комплексного підходу до організації дня, розуміння важливості створення цілісного режиму, який включає не лише харчування, а й час для відпочинку, ігор, навчання та інших активностей.

Значна частина респондентів (18,4 %) визнає, що режим не є для них пріоритетом або вони не завжди можуть його дотримуватись через зовнішні обставини або брак навичок організації. Ця група батьків потребує практичних порад спеціалістів щодо ефективного планування дня, які будуть легкими у впровадженні та відповідатимуть їхнім можливостям.

Відсутність (0 %) вибору батьками варіанту відповіді, що передбачає «відсутність розпорядку дня» взагалі є позитивним сигналом. Це свідчить про те, що всі респонденти, так чи інакше, приділяють увагу організації дня, навіть якщо це в реальності відбувається нерегулярно.

5. Відповідаючи на запитання «Чи долучаєте Ви дитину до прийняття важливих сімейних рішень?», 13,2 % батьків підтвердили ствердну відповідь щодо спільного прийняття рішень із залученням дитини. Ця група батьків активно залучає дитину до процесу прийняття рішень, створюючи атмосферу взаєморозуміння та гармонії. Вони сприймають дитину як повноцінного члена сім'ї, що сприяє формуванню у дитини відповідальності, впевненості у собі та

навичок комунікації. Це ідеальна модель сімейної взаємодії, яку можна рекомендувати як приклад іншим.

Залучають дитину до обговорення і враховують її думку 44,7 % батьків. Це найбільша група респондентів, які переважно залучають дитину до обговорень, але, можливо, не завжди роблять це послідовно чи повністю. Батьки цієї групи демонструють готовність до діалогу з дитиною, однак потребують додаткового зосередження уваги на важливості систематичного врахування дитячих побажань, що сприятиме розвитку у дитини почуття причетності до сімейного життя.

Частково враховують думку дитини 25 % батьків. Ця група залучає дитину до процесу прийняття рішень лише іноді, і це не є сталою практикою, що може свідчити про недостатнє усвідомлення важливості такої взаємодії або про обмежені можливості через обставини (наприклад, вік дитини чи тип прийнятих рішень). Навіть епізодичне залучення дитини до прийняття рішень позитивно впливає на її емоційний та соціальний розвиток. Поступове підвищення залученості може стати важливим етапом для розвитку довіри у стосунках.

Відсутність залучення дитини відмічаємо у 9,2 % батьків: мова йде про повне виключення дитини з процесу прийняття рішень. У таких сім'ях дорослі беруть на себе всю відповідальність, що може призводити до браку відчуття дитиною своєї значущості у сім'ї та втрати можливостей навчитися висловлювати свої думки, тоді, як навіть обговорення простих питань допоможе дитині відчувати себе частиною сімейного життя.

6. Аналіз відповідей на запитання про емоційне спілкування з дитиною показав, що завжди відкрито та емоційно спілкуються з дитиною 22,4 % батьків. Такий рівень високий рівень емоційної відкритості сприяє формуванню у дитини почуття безпеки, довіри та емоційної зрілості.

Більшість батьків (понад дві третини) – 65,8 % намагається не приховувати свої емоції та забезпечувати підтримку дітям, проте, можливо, це не завжди робиться послідовно або відверто. Цей підхід до комунікації є

достатньо позитивною тенденцією: усвідомлене бажання зробити спілкування більш відвертим посилить довіру у відносинах з дітьми.

6,5 % респондентів виявляють емоції достатньо рідко або уникають їх під час спілкування. Такі батьки можуть мати труднощі у вираженні емоцій або ж навіть свідомо уникають їх прояву. Уникання емоційного спілкування так само як і недостатня відвертість у стосунках (про що зазначили 5,3 % батьків), може призводити до почуття відчуженості у дитини, а також негативно впливати на її здатність висловлювати власні емоції.

7. Аналізуючи отримані результати до запитання «Чи проявляє ваша дитина стійкість та активно шукає рішення конфлікту у разі виникнення конфліктної ситуації у колі дітей?», можна зробити висновок, що значна частина дітей (55,2 %) або не проявляють ініціативи у розв'язанні конфліктів (36,8 % залишаються осторонь, 18,4 % виходять із ситуації з негативними емоціями), або потребують допомоги інших дітей. Це вказує на певні прогалини у формуванні навичок самостійного вирішення конфліктів у родинному вихованні.

Лише 9,2 % дітей повністю готові до самостійного вирішення конфліктів. Це може вказувати на те, що в їхніх сім'ях, ймовірно, активно розвиваються навички емоційної регуляції, комунікації та розв'язання проблем.

Більшість дітей (34,2 %) знаходять рішення конфлікту, але не самостійно, а разом із групою. Це може свідчити про те, що сім'ї приділяють увагу соціалізації, але навички самостійного пошуку дитини виходу із суперечок ще не достатньо розвинені.

Високий відсоток дітей (36,8 %) віддає перевагу нейтральній або пасивній позиції, що може вказувати на те, що сім'ї не завжди допомагають дітям опанувати навички комунікації у складних ситуаціях або самі часто уникають конфліктів у сімейному житті.

18,4 % дітей реагують на конфлікти емоційним відходом, як наслідок того, що в сім'ях конфлікти вирішуються шляхом уникнення або через надмірну емоційну напругу. Це може бути наслідком невміння контролювати

свої емоції або відсутності практики в таких ситуаціях через не готовність батьків демонструвати конструктивні способи вирішення конфліктів.

Висока кількість дітей, які залишаються осторонь або уникають конфліктних ситуацій свідчить про те, що більшість сімей ще не повністю готові до формування у дитини навичок самостійного вирішення конфліктів.

8. Аналізуючи отримані дані до питання «Чи шукає ваша дитина допомогу у дорослих у разі виникнення конфліктної ситуації у колі дітей?» можна сказати, що більшість дітей (76,3 %) намагаються вирішувати конфлікти самостійно, але в разі труднощів звертаються за допомогою до дорослих. Це вказує на те, що в сім'ях загалом є певна підтримка розвитку навичок конструктивної взаємодії, але у значної частини дітей ще не сформована повна самостійність у вирішенні конфліктів.

35,5 % дітей зазвичай шукають рішення разом з іншими дітьми, але іноді звертаються до дорослих. Це свідчить про те, що сім'ї сприяють розвитку навичок комунікації, але в деяких випадках дитина ще не впевнена у своїх силах.

40,8 % дітей намагаються вирішувати конфлікти самостійно, але у складних випадках звертаються до дорослих. Така позитивна тенденція показує, що в сім'ї надають дитині достатньо простору для самостійності, але при цьому вона знає, що може отримати підтримку.

21,1 % дітей одразу шукають допомоги у дорослих, не намагаючись вирішити конфлікт самостійно, що може свідчити про відсутність достатньої впевненості у дитини у власних силах або ж в сім'ї конфлікти вирішуються переважно за допомогою сили авторитетної особи.

За результатами опитування жодна дитина не проявляє крайньої емоційної реакції (паніки, відчаю) при конфліктах. Такий оптимістичний % свідчить про те, що в родинному вихованні опитаних батьків є достатня емоційна підтримка, і діти мають базові навички виходу зі стресових ситуацій.

Більшість сімей сприяють розвитку конструктивної взаємодії, але частина дітей все ще не впевнені у своїх силах та потребують підтримки дорослих у

конфліктах. Це свідчить про необхідність подальшої роботи над розвитком емоційної стійкості та навичок самостійного вирішення конфліктних ситуацій.

9. Аналіз відповідей на запитання про українську національну ідентичність дітей показав, що для 23,7 % батьків питання української національної ідентичності дітей є найважливішим завданням сімейного виховання. Ця група батьків усвідомлює важливість формування національної ідентичності з раннього віку. Вони активно впроваджують українські традиції у сімейне життя, створюючи культурно багате середовище для дітей.

Регулярно звертають увагу на питання української ідентичності 44,7 % батьків. Ця група є найбільш чисельною: намагаються впроваджувати елементи українських традицій і культури у повсякденне життя, але, ймовірно, це не є їхнім головним пріоритетом.

25 % родин визнають важливість національної ідентичності, але приділяють їй увагу нерегулярно. Можливо, це пов'язано з браком знань, часу або розуміння ролі сімейного виховання у цьому процесі.

Нечасто звертають увагу на питання української ідентичності 3,9 % батьків: визнають, загалом, важливість національної ідентичності, але перекладають більшу відповідальність за її формування на суспільство.

2,6 % батьків ще навіть не замислювались над цією проблемою. Ця група не приділяє уваги питанням національної ідентичності через відсутність інтересу або усвідомлення її важливості.

10. За отриманими даними 53,9 % батьків представляють родини де всі її члени спілкуються з дитиною лише українською мовою. Більше половини батьків вибрали цей варіант, що свідчить про їхню усвідомленість і відданість питанню мовного виховання. Використання української як єдиної мови вдома створює міцний фундамент для формування мовної і національної ідентичності дитини. Ця група дорослих є позитивним прикладом мовної послідовності в сім'ї, які демонструють стабільний внесок у закріплення української мови як основної у житті дитини.

Для 18,4 % батьків більшість спілкування з дитиною ведеться українською, але іноді вони використовують іншу мову спілкування. Ця група також орієнтована на українську мову, але допускає її змішування з іншими мовами, що може бути викликано соціальним оточенням, звичками чи необхідністю. Попри загальну підтримку української, такі батьки потребують акцентуації увагу на перевагах послідовного використання української мови для уникнення змішування мов, яке може створити труднощі у розвитку мовлення у дитини.

17,1 % родин намагаються спілкуватися українською, але стикаються з певними труднощами, що може бути пов'язано з мовним середовищем, звичками чи недостатнім рівнем володіння українською.

Українська мова використовується лише в окремих випадках у 10,5 % респондентів. Це родини які не розглядають українську як основну мову спілкування. Її використання обмежується лише окремими ситуаціями, що може негативно впливати як на мовний розвиток дитини, так і на формування її національної ідентичності. Така ситуація з мовним аспектом у системі виховання родин цієї групи може свідчити про відсутність розуміння впливу мови на формування особистості, національної свідомості та можливості дитини у майбутньому.

Жодна родина не обрала варіант «Ми не спілкуємося українською мовою з дитиною» (0 %). Це є позитивним знаком, що може свідчити про загальну готовність батьків включати українську мову у життя дитини. Зміцнення української мови вдома сприятиме формуванню національної ідентичності дитини, підвищенню її мовної компетентності та патріотизму, що загалом буде відігравати ключову роль у формуванні психологічної стійкості дитини.

11. Відповідаючи на запитання про знайомство дитини з культурою українського народу 21,1 % від загального числа опитаних підтвердили постійне дотримання національних традицій та знайомство з історією і культурою. Ця група демонструє усвідомлений і систематичний підхід до залучення дитини до української культури. Вони інтегрують національні

традиції в повсякденне життя, що є ефективним способом формування національної ідентичності і прикладом активного збереження культурної спадщини.

26,3 % батьків приділяють багато уваги розмовам про національну культуру, але також активно залучають дітей до участі у заходах (фестивалях, ярмарках, святкуваннях). Це допомагає дітям отримати практичний досвід і емоційний зв'язок із традиціями. Цей підхід є достатньо ефективним, але важливо збільшувати частоту та регулярність таких заходів, аби національна культура реально стала невід'ємною частиною життя дитини.

Найбільшою виявилась група батьків (32,9 %), яка звертається до національних традицій переважно у святковий період. Регулярного залучення до культури немає, але батьки намагаються створити певне усвідомлення національних цінностей у дитини. Цей підхід є недостатнім для формування стійкої національної ідентичності і потребує збільшення кількості культурних практик у повсякденному житті.

15,8 % батьків знайомлять дітей із культурою лише час від часу. Такий підхід зазвичай створює поверхнєве сприйняття національних традицій і не сприяє їх глибокому розумінню.

Жоден дорослий не обрав варіант «відсутність фокусу на національній культурі» – 0 %, що можна сприймати швидше, як позитивний показник. Усі батьки, які прийняли участь в опитуванні, в певній мірі усвідомлюють важливість національної культури у вихованні дитини.

12. Отримані результати відповідей на запитання про дотримання дитиною встановлених правил поведінки та самоконтролю показують, що значна частина дітей (57,3 %) у сім'ях має сформовану звичку дотримання правил, хоча деякі потребують нагадувань. Це свідчить про те, що родини в основному надають увагу формуванню дисципліни, однак не всі діти мають достатній рівень самоконтролю.

2 % дітей завжди дотримуються правил без нагадувань, що говорить про високий рівень сформованого самоконтролю та дисципліни. У таких сім'ях,

ймовірно, застосовуються системні виховні стратегії, що сприяють розвитку відповідальності.

55,3 % дітей в основному дотримуються правил, але іноді потребують нагадувань, що може вказувати на достатньо високий рівень сімейної підтримки та чітко встановлення правил, які дитина розуміє і приймає. Однак для деяких дітей потрібні додаткові стимули, такі як позитивне підкріплення чи повторення правил у важливих ситуаціях.

35,5 % дітей час від часу порушують встановлені правила і потребують нагадувань. Причиною цього може бути недостатньо чітко визначена або послідовно впроваджена система правил частини сімей: дитина ще не повністю усвідомлює важливість правил або отримує різні сигнали від дорослих (наприклад, одні правила інколи ігноруються, а інші суворо дотримуються).

7,2 % дітей часто порушують правила та потребують регулярного контролю, що може свідчити про недостатній розвиток навичок саморегуляції або неузгодженість підходів до виховання у сім'ї.

Жодна дитина, відповідно опитування батьків, не демонструє повної відсутності навичок дотримання правил: в сім'ях загалом існує система встановлення норм поведінки, навіть якщо вона потребує певних коригувань. Формування у дитини навички дотримання правил поведінки тісно пов'язане з її психологічною стійкістю. Саме чіткі, справедливі й послідовні правила в сім'ї створюють для дитини передбачуване середовище, що є одним із ключових чинників психологічної стійкості.

13. Аналіз відповідей на запитання про потребу дитини в контролі за виконанням домашніх обов'язків показав, що більшість дітей потребують нагадувань та підтримки у виконанні своїх домашніх обов'язків. Це свідчить про те, що в сім'ях, загалом, вже існує певна культура відповідальності, але в багатьох випадках ще не сформовано повну автономність у виконанні завдань.

Високий рівень самостійності у дітей відмітили лише 3,9 % батьків: це сім'ї, де діти вже мають сформовані навички самоконтролю, відчують відповідальність за свої дії та виконують обов'язки без потреби в нагадуваннях,

що говорить про усвідомлене виховання у цих родинах, роботу над формуванням внутрішньої мотивації у дитини.

Достатній рівень самостійності своєї дитини зазначають 38,2 % опитаних батьків. Мова йде про дітей, які в основному виконують свої обов'язки самостійно, але періодично потребують коректного нагадування. Це свідчить про достатньо хороший рівень готовності сім'ї до формування самостійності у дитини, проте ще не повну незалежність від батьківського контролю.

Часткову самостійність дитини визнають 38,2 % батьків: дитина може працювати самостійно, але без нагадувань часто не виконує завдання. Це результат недостатньої внутрішньої мотивації. Батьки частково беруть на себе контроль замість того, щоб поступово передавати відповідальність дитині, тим самим підтримуючи формування звички самостійного виконання певних обов'язків.

Недостатній рівень самостійності своєї дитини зазначили 17,1 % батьків: дитина виконує свої обов'язки лише під постійним контролем і потребує частих нагадувань, що може вказувати на надмірний контроль з боку дорослих або недостатню мотивацію дитини. Постійне втручання дорослих формує у дитини залежність від дорослого, і не сприяє оволодінню дитиною навичками самостійно планувати свої дії.

Відсутність у дитини самостійності, здатності виконувати навіть найпростіші обов'язки без постійного контролю та допомоги дорослого зазначили 2 % батьків. Такі результати говорять про відсутність чітких очікувань у сім'ї, повний батьківський контроль та відсутність будь-яких стимулів власної ініціативи та відповідальності дитини.

14. Аналіз відповідей на запитання про бажання дитини усамітнюватись для творчої діяльності показують, що більшість дітей періодично або рідко усамітнюються для творчої діяльності, і лише невелика частина систематично обирає таку форму самовираження. Це свідчить про те, що в багатьох сім'ях простір для творчості є, але його можливості можуть бути не до кінця розкриті або не цілком підтримані.

Високий рівень готовності сім'ї до створення індивідуального простору для самовираження дитини зазначено у 11,8 % батьків: дитина у таких сім'ях легко занурюється в творчий процес і виявляє глибоку зацікавленість, проводячи за улюбленими заняттями багато часу; створено комфортні умови для творчого розвитку, є доступ до матеріалів, простір для усамітнення, і підтримка з боку дорослих.

Достатній рівень зазначили 13,2 % батьків: дитина часто обирає творчі заняття, що свідчить про позитивний вплив сімейного середовища. Це може означати, що батьки заохочують самовираження дитини, проте їй ще потрібні певні зовнішні стимули для занурення в творчість.

Середній рівень готовності визначили 53,9 % батьків: діти займаються творчістю залежно від настрою, що може вказувати на неповну інтеграцію творчої діяльності в щоденне життя. У цих сім'ях існує потенціал для розвитку індивідуального простору дитини, але творчість поки що не є стабільним елементом її самовираження.

Недостатній рівень відмітили 19,7 % батьків: дитина рідко обирає творчість, віддаючи перевагу іншим видам активностей. Сімейне середовище більше орієнтоване на соціальну або фізичну активність. Дитина не має достатнього доступу до інструментів для творчості або не отримує стимулювання з боку дорослих.

Низький рівень відмітили 1,3 % батьків: дитина майже ніколи не усамітнюється для творчості, що може бути наслідком: відсутності звички до творчої самореалізації; бажання займатися колективними активностями; відсутність для дитини достатнього заохочення або можливостей для розвитку творчих навичок.

У більшості сімей існує потенціал для створення умов, що сприяють творчому самовираженню дитини, але він реалізований не повністю. Чим більше дитина має можливості усамітнюватися для творчості, тим вищий її рівень емоційної стійкості та саморегуляції. Формування індивідуального простору для творчої діяльності допомагає дитині навчитися справлятися зі

стресом, краще розуміти власні емоції та формувати незалежність у прийнятті рішень.

15. Сім'я відіграє ключову роль у формуванні світогляду дитини. Обговорення актуальних подій та новин у сімейному колі сприяє розвитку у дитини розуміння навколишнього світу, критичного мислення та емпатії. Відповідно до результатів опитування, значна частина дітей виявляє інтерес до обговорення новин, що свідчить про потенціал сімей у сприянні формуванню уявлень дитини про зовнішній світ.

Проте, для підвищення готовності до формування у дитини уявлень про зовнішній світ, батькам варто: активно залучати дітей до обговорення актуальних подій, заохочуючи їх ставити запитання та висловлювати свої думки; надавати інформацію, відповідну до віку дитини, пояснюючи складні поняття простими словами; заохочувати дітей до аналізу інформацію та робити власні висновки; бути прикладом активної громадянської позиції, демонструючи інтерес до подій у світі та обговорюючи їх у сімейному колі.

16. Аналіз відповідей на запитання про добровільне дотримання дитиною правил здорового способу життя показав, що лише невелика група дітей – 3,9 % має високий рівень самоконтролю та внутрішньої мотивації. Вони добре усвідомлюють важливість здорового способу життя і добровільно виконують всі рекомендації, демонструючи високий рівень самостійності та відповідальності. Це результат системного виховання і прикладу з боку дорослих.

Здебільшого дотримуються правил, іноді потребує нагадувань 51,3 % дітей. Більшість дітей цієї групи мають загальне розуміння важливості здорового способу життя, потребуючи при цьому підтримки і заохочення з боку дорослих.

38,2 % дітей мають поверхневе або нестійке уявлення про здоровий спосіб життя. Це говорить про брак мотивації або системного підходу з боку дорослих: залучення таких дітей до обговорення здорових звичок, створення

цікавих можливостей для фізичної активності та доступних дітям системних пояснень про важливість правил здорового способу життя у їхньому житті.

7,3 % дітей мають достатньо слабку мотивацію та ініціативність до здорового способу життя, рідко дотримуються правил, потребуючи, як мінімум, постійного нагадування. Це говорить про переважаючу відсутність уваги дорослих до формування позитивних звичок у дітей, відсутність розуміння важливості та необхідності пояснювати дітям правила через гру чи особистий приклад з обов'язковою умовою робити цей процес цікавим та зрозумілим.

Відсутність (0 %) вибору батьками варіанту відповіді «не дотримується правил без втручання дорослих» свідчить, що всі учасники дослідження мають певний рівень усвідомлення важливості здорового способу життя, навіть якщо він потребує значної підтримки.

17. Аналіз відповідей на запитання про використання примусу та покарань у стосунках з дитиною показав достатньо тривожні показники. 28,9 % батьків вирішують проблеми без примусу та покарань, роблять акцент на довірі, спілкуванні та співпраці з дитиною. Вони використовують позитивні методи виховання, такі як обговорення, пояснення та пошук спільних рішень. Такий підхід сприяє розвитку в дитини самостійності, довіри до батьків і здатності конструктивно вирішувати конфлікти.

Найбільша частка батьків – 46,1 % рідко використовує примус або покарання, але допускає їх у крайніх ситуаціях.

Час від часу застосовують примус або покарання як метод контролю 19,7 % батьків. Це говорить про відсутність елементарних знань про ефективні та позитивні методи для вирішення проблем у стосунках з дитиною.

Досить часто застосовують примус чи покарання 4 % батьків, для яких це чи не єдиний інструмент виховання. Такий підхід до вирішення труднощі у налагодженні комунікації з дитиною лише підриває довіру та самооцінку дитини.

1,3 % батьків постійно використовують примус і покарання, вважаючи ці засоби основними методами виховання. Такий підхід сприяє зародженню у

дитини відчуття страху, зниженню її ініціативності та створює емоційну дистанцію з батьками.

Результати опитування свідчать, що більшість батьків прагнуть уникати примусу та покарань, роблячи акцент на довірливих і конструктивних стосунках. Однак частині батьків потрібна підтримка у пошуку альтернативних методів виховання.

18. Аналіз відповідей на запитання про повагу до особистісної свободи дитини показав, що повністю поважають особисті кордони дитини 10,5 % батьків: роблять акцент на довірі, визнають дитину самостійною особистістю й дають їй можливість приймати власні рішення навіть у складних ситуаціях. Такий підхід сприяє розвитку самостійності, впевненості в собі та почуття відповідальності в дитини.

Намагаються поважати межі свободи дитини 46,1 % батьків, балансуючи між повагою до свободи дитини та втручанням у ситуаціях, які вони вважають важливими для її безпеки чи благополуччя. Цей підхід дозволяє батькам підтримувати рівновагу між свободою дитини та контролем, постійно знаходячись у зоні ризику надмірного втручання, що може різко знизити рівень дитячої довіри.

Зазвичай поважають кордони, визнаючи важливість особистісної свободи, але іноді контролюють дії дитини 39,5 % батьків, маючи глибоке переконання у неготовності дитини до повної самостійності.

Часте втручання в особисті справи дитини визнали 14 % батьків, що може бути обумовлено як тривогою за дитину, так і недовірою до її самостійності. Це може негативно впливати на самооцінку дитини.

Відсутність (0 %) вибору батьками варіанту відповіді, що передбачає «постійний контроль і мінімум свободи» може свідчити про те, що всі опитані батьки певною мірою визнають важливість особистої свободи дитини.

Результати опитування свідчать, що більшість батьків усвідомлюють важливість поваги до особистісної свободи дитини. Однак частині з них варто

переглянути свої методи виховання, щоб уникнути надмірного контролю, який може обмежити розвиток самостійності й впевненості дитини.

Проаналізуємо отримані результати зосереджуючи увагу на впливі кожного компонента (когнітивного, емоційно-ціннісного, регулятивного) на підтримку та формування психологічної стійкості дитини в умовах сім'ї.

Готовність сім'ї до формування і підтримки когнітивних компонентів психологічної стійкості дитини представлено в таблиці 13.

Таблиця 13

Готовність сім'ї до формування і підтримки когнітивних компонентів психологічної стійкості дитини

Складові когнітивного компонента	Рівень готовності сім'ї до формування і підтримки психологічної стійкості дитини (у %)				
	Високий	Вище середнього	Середній	Нище середнього	Низький
Усвідомлення батьками важливості психологічної стійкості дитини	65,80	13,20	5,30	6,60	9,20
Готовність сім'ї до формування у дитини навичок конструктивної взаємодії та вирішення конфліктів	2,60	35,50	40,80	21,10	0
Готовність сім'ї до формування у дитини уявлення про національну ідентичність	23,70	44,70	25	3,90	2,60
Готовність сім'ї до формування у дитини уявлення про національну культуру	21,10	26,30	32,90	15,80	3,90
Готовність сім'ї до формування у дитини уявлення про зовнішній світ	7,90	19,70	48,70	19,70	4
Усвідомлення батьками важливості особистісної свободи дитини	10,50	46,10	39,50	3,90	0
Середні значення	21,93	30,92	32,03	11,83	3,28

В таблиці 14 подано дані про готовність сім'ї до формування і підтримки емоційно-ціннісних компонентів психологічної стійкості дитини.

Таблиця 14

Готовність сім'ї до формування і підтримки емоційно-ціннісних компонентів психологічної стійкості дитини

Складові емоційно-ціннісного компонента	Рівень готовності сім'ї до формування і підтримки психологічної стійкості дитини (у %)				
	Високий	Вище середнього	Середній	Нище середнього	Низький
Готовність сім'ї до формування у дитини навичок емоційної комунікації	19,7	31,6	40,8	7,9	0
Готовність сім'ї до створення емоційно-підтримуючого середовища	22,4	65,8	5,3	3,9	2,6
Готовність сім'ї до формування у дитини любові і поваги до рідної мови	53,9	18,4	17,1	10,5	0
Готовність сім'ї до формування у дитини навичок самостійно виконувати доручення	3,9	38,2	38,2	17,1	2,6
Готовність сім'ї до створення дитині індивідуального простору для самовираження	11,8	13,2	53,9	19,70	1,3
Готовність сім'ї до створення довірливих і конструктивних стосунків без примусу і покарань	28,9	46,10	19,7	3,90	1,3
Середні значення	23,43	35,55	29,17	10,50	1,30

Дані опитувальника про готовність сім'ї до формування і підтримки регулятивних компонентів психологічної стійкості дитини представлено в таблиці 15.

Таблиця 15

Готовність сім'ї до формування і підтримки регулятивних компонентів психологічної стійкості дитини

Складові регулятивного компонента	Рівень готовності сім'ї до формування і підтримки психологічної стійкості дитини (у %)				
	Високий	Вище середнього	Середній	Нище середнього	Низький
Готовність сім'ї до формування у дитини навичок планування	15,8	35,5	38,2	9,2	1,3
Готовність сім'ї до формування у дитини навичок дотримання розпорядку дня	10,5	55,3	18,4	7,9	7,9
Готовність сім'ї до формування у дитини навичок прийняття важливих рішень	13,2	44,7	7,9	25	9,2
Готовність сім'ї до формування у дитини навичок самостійно знаходити рішення в конфлікті	9,2	34,2	36,8	18,4	1,3
Готовність сім'ї до формування у дитини навичок дотримання правил поведінки і самоконтролю	2,6	55,3	35,5	6,6	0
Готовність сім'ї до формування у дитини навичок здорового способу життя	3,9	51,3	38,2	6,6	0
Середні значення	9,20	46,05	29,17	12,28	3,28

Найкращі показники мають складові емоційно-ціннісного компоненту, що вказує на сильну емоційну підтримку в сім'ях і є фундаментальним фактором у формуванні довіри, почуття безпеки та впевненості дитини. Найбільше сімей мають достатній рівень готовності у цьому компоненті, що свідчить про високий потенціал для створення емоційно-підтримуючого

середовища (22,4 % – високий, 65,8 % – вище середнього). Найменш розвиненою виявилась готовність до формування навичок самостійного виконання доручень (лише 3,9 % показали високий рівень).

Достатньо високий рівень готовності в аспекті формування організованості показує регулятивний компонент, однак вимагає зосередження уваги на розвитку самостійності та навичок здорового способу життя. Домінує достатній рівень готовності (46,05 %), що свідчить про те, що сім'ї загалом усвідомлюють важливість регулятивних навичок, але ще не досягли максимальних результатів. Найвищі показники демонструють навички дотримання розпорядку дня (10,5 % – високий, 55,3 % – вище середнього). Найменший рівень готовності спостерігається у формуванні навичок здорового способу життя та дотримання правил поведінки. Аналіз отриманих результатів говорить про те, що сім'ї потребують більше ресурсів та інформації для ефективного розвитку навичок самоконтролю та здорового способу життя у дітей. Це важливі аспекти для формування психологічної стійкості.

Когнітивний компонент є найбільш проблемною сферою і потребує більше уваги, особливо у формуванні навичок взаємодії та вирішення конфліктів, що є критично важливим для соціальної адаптації та психологічної стійкості дитини. Отримані результати показують наявність у сімей загального розуміння важливості психологічної стійкості, проте відсутність стабільної здатності до ефективної роботи над розвитком практичних навичок (як то взаємодія, вирішення конфліктів). Найкращих показників має рівень усвідомлення батьками важливості психологічної стійкості (65,8 % мають високий рівень), що є базовою передумовою для готовності до формування стійкості. Слабким місцем виявилась готовність до формування у дитини навичок конструктивної взаємодії та вирішення конфліктів: лише 2,6 % респондентів мають високий рівень.

Загалом, достатній рівень готовності переважає у всіх трьох компонентах (когнітивному, емоційно-ціннісному та регулятивному), що свідчить про загальне усвідомлення батьками важливості виховання психологічної

стійкості у дитини. Емоційно-ціннісний компонент має найвищі показники, особливо у готовності сімей до створення емоційно підтримуючого середовища (65,8 % – рівень вище середнього). Це вказує на те, що більшість сімей забезпечують базову емоційну підтримку, яка є ключовою для стійкості дитини. Регулятивний компонент демонструє хороші результати в аспекті формування організованості у дітей, зокрема дотримання розпорядку дня (55,3 % – рівень вище середнього).

Загальна картина результатів таблиць демонструє, що сім'ї в більшості випадків мають базове усвідомлення важливості формування психологічної стійкості у дітей, однак цей потенціал використовується не повністю. Найвищі показники готовності мають емоційно-ціннісний компонент, це означає, що сім'ї добре справляються зі створенням емоційно підтримуючого середовища, що є критично важливим для розвитку відчуття безпеки та впевненості у дитини. Високий рівень підтримки любові до рідної мови (53,9 % – високий рівень) свідчить про збереження культурної ідентичності, що також сприяє емоційній стійкості. Водночас середні показники у формуванні самостійності (53,9 % на середньому рівні) вказують на потребу вдосконалення цього аспекту. Для дітей старшого дошкільного віку критично важливо отримувати не лише любов і довіру, але й можливість самостійно проявляти себе в безпечному середовищі.

Хоча більшість сімей усвідомлюють важливість психологічної стійкості (65,8 % – високий рівень), спостерігається брак готовності до формування практичних навичок. Лише 2,6 % сімей мають високий рівень готовності формувати у дитини навички вирішення конфліктів. Тема взаємодії та розуміння світу також залишається на середньому рівні готовності. Недостатність практичних навичок може обмежувати здатність дітей адаптуватися до змін чи долати труднощі, оскільки ці навички формуються переважно у сімейному середовищі через комунікацію та особисті приклади.

Сім'ї демонструють розуміння важливості дисципліни, але не всі аспекти рівномірно розвинені. Найкраще сім'ї справляються з формуванням навичок

дотримання розпорядку дня (55,3 % – рівень вище середнього), проблемними залишаються навички самостійного прийняття рішень та здорового способу життя (лише 9,2 % мають високий рівень готовності), тоді, як саме регулятивні навички є фундаментом для формування у дітей самоконтролю, здатності приймати рішення, а також загального психологічного комфорту.

Ці результати вказують на те, що більшість сімей готові забезпечити базовий рівень психологічної стійкості дитини, але їм бракує знань та інструментів для ефективного впровадження. Особливо це стосується розвитку соціальних, когнітивних навичок і навичок саморегуляції, які є важливими для подолання життєвих викликів.

Резюмуючи аналіз отриманих результатів опитування можемо виокремити певні тенденції у ракурсі формування та підтримки психологічної стійкості дошкільника в умовах сім'ї:

- Емоційна підтримка як основа психологічної стійкості сім'ї
- Більшість батьків намагаються створювати емоційно безпечне середовище для дитини. Відкритість у спілкуванні та готовність слухати й розуміти її є важливими складовими психологічної стійкості. Це закладає основу для формування довіри, впевненості у собі та навичок емоційного регулювання.
- Розвиток самостійності через контрольований простір
- Значна частина батьків намагається поєднувати автономію дитини з підтримкою. Це проявляється у стимулюванні дитини до самостійного вирішення завдань і контролі за її діями у складних ситуаціях. Такий підхід сприяє поступовому розвитку у дошкільників почуття відповідальності та здатності адаптуватися до стресових ситуацій.
- Примус та покарання як метод впливу та контролю
- Хоча більшість респондентів намагається уникати примусу та покарань, у складних випадках ці методи все ж використовуються. Це може мати негативний вплив на психологічну стійкість дитини, зокрема через ризик втрати впевненості у собі та страх перед помилками.

- Спілкування формує стресостійкість
- Батьки, які регулярно залучають дітей до обговорення сімейних питань та спілкуються на емоційному рівні, допомагають дошкільникам краще розуміти власні почуття й емоції інших. Це сприяє розвитку емпатії, здатності до вирішення конфліктів і стресостійкості.
- Повага до особистих кордонів як фактор стійкості
- Повага до особистих кордонів формує особистість. Значна частина батьків декларує важливість поваги до особистої свободи дитини, хоча в окремих випадках допускає втручання. Таке ставлення підтримує у дитини відчуття власної цінності та контролю над ситуацією.
- Роль національної ідентичності у формуванні психологічної стійкості
- Батьки, які активно знайомлять дітей із національною культурою та традиціями, сприяють формуванню почуття приналежності до чогось більшого, що є важливим для стійкості у кризових ситуаціях. Дитина, яка усвідомлює свої корені та ідентичність, легше долає соціальний тиск і стрес.
- Створення простору для самореалізації

Дошкільники, які мають можливість займатися творчою діяльністю за власним вибором, демонструють більше здатності до зняття напруги через самовираження. Цей простір сприяє емоційній стабільності та розвитку впевненості.

Загальні висновки: опитування допомогло визначити рівень батьківської компетентності та інформованості в питаннях психологічної стійкості, а також роль, яку вони відіграють у процесі формування та підтримки психологічної стійкості дитини. За допомогою опитування ми отримали можливість діагностики та розуміння виховних методів та стратегій, якими оперують сучасні батьки задля підтримки емоційної стійкості своїх дітей, реакції дорослих на стресові ситуації у дітей та активність батьків в процесі формування їхньої психологічної стійкості. Більшість сімей демонструють високий або достатній рівень готовності до формування та підтримки

психологічної стійкості дитини в емоційно-ціннісному, регулятивному та когнітивному компонентах. Проте значна частина сімей знаходиться на середньому рівні, що вказує на потребу в додатковій підтримці та ресурсах. Наявність сімей з низьким або недостатнім рівнем готовності підкреслює важливість розробки та впровадження спеціалізованих програм для батьків, спрямованих на підвищення їхньої компетентності у вихованні психологічно стійких дітей.

Варто зазначити, що формування психологічної стійкості дитини є комплексним процесом, який вимагає активної участі сім'ї, освітніх установ та суспільства в цілому. Дані, отримані за результатами експертного опитування батьків з питань психологічної стійкості дитини, стануть основою для розробки методичних рекомендацій, визначення напрямків, що потребують додаткової роботи з батьками та розробки програм психолого-педагогічної просвіти дорослих.

Заклучна частина

Наукове дослідження «Особливості психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку» дозволює зробити наступні висновки :

В загальній системі знань вікової, зокрема дитячої та педагогічної психології поняття психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку визначаємо як інтегральний показник особистісного розвитку дитини, головними характеристиками якого виступає здатність утримувати емоційні, когнітивні та поведінкові процеси у стані, який забезпечує дитині активність та продуктивне функціонування, динамічний розвиток та адаптацію в невизначених ситуаціях життя. Психологічна стійкість дитини сприяє збереженню сутнісних позитивних характеристик через прояв навичок стабільності та гнучкості поведінки, зберігає здатність особистості функціонувати, розвиватися, адаптуватися, активізуючи творчу активність та здатність до ефективної саморегуляції.

Збереження цілісного підходу до оцінки особистісного розвитку дитини дошкільного віку дозволяє представити структурну та функціональну характеристику психологічної стійкості дитини як особистісний резерв та потенціал, який сприяє прояву активності дитини в різних ситуаціях взаємодії з соціальним, природним, предметно-технічним, мистецьким оточенням, дозволяє зберігати відкритість до світу незалежно від неуспіхів та невдач, а також вдосконалювати механізми розвитку та саморозвитку на подальших вікових етапах становлення особистості.

Обґрунтовані критеріальні оцінки емоційно-ціннісного, когнітивного, регулятивного розвитку дитини, які свідчать про психологічну стійкість, надають можливість визначити прояв їх індивідуальних особливостей використовуючи основний метод дитячої психології – спостереження за поведінкою та діяльністю дитини. Таким чином, основою для розробок інструментарію для наукового аналізу психологічної стійкості дитини

виступають визначені критерії та експертні оцінки, за допомогою яких складається психологічний портрет дитини дошкільного віку із особливостями емоційних, когнітивних, регулятивно-вольових реакцій, що забезпечують дитині здатність до конструктивної поведінки та діяльності в ситуаціях перешкод, труднощів, невизначеності та різного роду непростих для дитини життєвих моментів новизни при відсутності відповідного досвіду.

На основі теоретичних положень представлено обґрунтований опис діагностичного інструментарію оцінки прояву психологічної стійкості в навичках і поведінці дитини старшого дошкільного віку. В розробці діагностичного інструментарію показано особливості використання казки крізь призму тематичного об'єднання завдань, вправ, діалогічних виборів та пояснень, утверджуючи, що сценарій дієвого розгортання сюжету казки надає нові можливості спостереження за особливостями поведінки дитини за умови чіткого розуміння дорослим цілей, завдань, критеріїв та показників прояву психологічної стійкості, визначених для діагностичного спостереження.

Доведено, що збагачення діагностичної функції казок через визначення параметрів та критеріїв оцінки особливостей поведінки дитини в процесі сприйняття та дієвого занурення в сюжетні події казки, дозволяє зберігати увагу дослідника до неповторної індивідуальності дитини, психологічної цілісності портрету особистості в єдності емоцій, свідомості та регуляції поведінки. Розробка сценаріїв діяльнісного відтворення казки із включенням творчих завдань, вправ, діалогічних виборів та пояснень, оцінкою можливості дитини у прогнозуванні нових змін та сценаріїв поведінки природньо поєднує діагностичну функцію казки із виховною та корекційною практикою, наріжним центром якої постає дитина з її внутрішньою картиною світу та особливостями розвитку.

Діагностичний інструментарій проблеми визначення особливостей психологічної стійкості у дітей старшого дошкільного віку з використанням української народної казки «Котик і півник» використано в завданнях попередньої апробації, що дозволило уточнити критеріальні оцінки аналізу

навичок, які свідчать про психологічну стійкість, а також для збору експериментальних даних дослідження, яке зроблено науковцями лабораторії психології дошкільника.

Розробка науковцями лабораторії психології дошкільника інструментарію наукового дослідження «Особливості психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку» у форматі сценарію діагностичного спостереження за поведінкою дітей в ігровій та пізнавальній діяльності, а також матеріалів опитувальників для педагогів та батьків дітей дошкільного віку з питань оцінки дорослими поведінкових та особистісних навичок психологічної стійкості, свідчить про підготовлену науково-методичну платформу для проведення експериментальної частини дослідження в умовах освітньої діяльності дорослих з дітьми в закладах дошкільної освіти та умовах сім'ї.

Збір експериментальних даних здійснено в 9 закладах дошкільної освіти та установах з різних міст України за участі 200 дітей віком від 5,5 до 6 років. Аналіз отриманих експериментальних даних на подальшому узагальнюючому етапі дослідження буде представлено у формі розробки науково обґрунтованих методичних матеріалів (програма, підручник) для педагогів спеціалізації «дошкільна освіта» та батьків вихованців щодо підтримки та розвитку психологічної стійкості дитини з врахуванням нових задач та тенденцій в організації освіти дітей в умовах воєнного та післявоєнного життя.

Перспективність даної роботи полягає у розширенні засад дитячої психології щодо становлення психологічної стійкості як особистісної якості, необхідної впродовж життя, яка сприяє збереженню здатності до функціонування, самокерування поведінкою та діяльністю, розвитку адаптивної та творчої активності в різних ситуаціях взаємодії з дорослими та однолітками. Єдність зусиль психолого-педагогічної громади в рішенні проблеми психологічної стійкості дитини, привносить у практику освіти нову якість: - взаємозв'язок науки та практики суспільного дошкільного виховання; - координованість та співпрацю з усіма партнерами, які забезпечують оптимальний та успішний розвиток дитини на етапі раннього дитинства

(взаємозв'язок суспільного та родинного виховання); - гнучкість, стійкість та адаптивність вибору форм та методів навчально-виховної роботи педагогів, який спирається на індивідуальний потенціал дитини та дитячої групи. Все це наповнює принципи гуманізації соціокультурного середовища, в якому зростає сучасна дитина, атмосферою реальної освітньої особистісно-орієнтованої практики.

Рекомендована література

1. Енциклопедія освіти. /Нац.акад. пед. наук України; голов. ред. В. Кремень. 2 – ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/39233/1pdf>
2. Лазос Г.П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України; Вінниця, ФОП Рогальська І.О., 2018. Т. 3. Консультативна психологія і психотерапія, Вип. 14, С. 26–64. URL: https://lib.iitta.gov.ua/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf
3. Титаренко Т.М., Ларіна Т.О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека : навч. посіб. Київ : Марич, 2009. 76 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf
4. Безпечний простір. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів : навч.-метод. посіб. Вид. 3-тє, доп., виправ. /Богданов С.О., Гніда Т.Б., Залеська О.В., Лунченко Н.В., Панок В.Г., Соловійова В.В. / Заг. ред. : Чернобровкін В.М., Панок В.Г. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2021. 368 с.: іл., табл. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/726885/1/>
5. Кравчук Н.П. Особливості формування психологічної стійкості у дітей дошкільного віку. Наукові часописи Університету. Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. Серія 16. Творча особистість учителя: теорії і практики, Вип. 31(41) С. 119–123. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/25365>.
6. Шейко А.О. Чинники психологічної стійкості осіб юнацького віку. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. 2013. Т. 2, Вип. 11(99) С. 332–336. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvmdups_2013_2_11_64

7. Кокун О.М. Життєстійкість як напрям сучасних психологічних досліджень. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2021. Т. V, Вип. 21, С. 69–88. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/727273/>

8. Кравцова О.К. Стресостійкість особистості як психологічний феномен: основні теоретичні підходи. Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2019. Вип. 7. С. 98–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2019_7_10

9. Дошкільник: крок у шкільне життя : навч.-метод. посіб. / Піроженко Т.О., Карабаєва І.І., Соловійова Л.І., Токарева Л.Д., Федорчук О.І., Хартман О.Ю. / за наук. ред. Т.О. Піроженко. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 149 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/735988>

10. Піроженко Т.О., Соловійова Л.І., Карабаєва І.І. Поняття психологічної стійкості в системі знань дитячої і педагогічної психології. *Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy»*. (SÉRIE “Věk a pedagogická psychologie”). 2024. № 11(42). С. 312-327. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/743479>

11. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Під наук. керівн. Т.О. Піроженко. 2021. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

12. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.- метод. посібник /Т.О. Піроженко, Л.І. Соловійова та ін. Київ: Видавничий Дім „Слово”, 2016. 248 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710118/>

13. Маршицька В. Технологія виховання емоційно-ціннісного ставлення до соціальної дійсності у старших дошкільників в умовах дошкільного навчального закладу. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708701/1>.

14. Сидельникова О. Ціннісне ставлення до власного «Я» як чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/2379/1/Sidelnikova_37.pdf
15. Мішечкіна М. Виховання впевненості в собі у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. 2009. 200 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
16. Берегова Н., Кушнір І, Степанюк О. Експериментальне дослідження самооцінки дітей старшого дошкільного віку DOI : <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.2.17>
17. Якименко Л.Ю., Луценко В.О. Особливості міжособистісних відносин в дитячому колективі. Збірник наукових праць. Вип. 16, книга 1. 390 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3584/1/46.pdf>
18. Піроженко Т. О. Спілкування дитини з оточенням як презентація особистісних досягнень. *Актуальні проблеми психології: психолого-педагогічні основи розвитку особистісного потенціалу дитини в сучасному суспільстві*: зб. наук. статей / за заг. ред. С.Д. Максименка. URL: http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v14/i1/app_v14_i1.pdf
19. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : метод. посіб. /Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. Харків : Мадрид, 2015. 220 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/10041/1/2.pdf>
20. Психологічна енциклопедія /Автор-упор. О.М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Development-of-flexibility-as-an-integral-personality-characteristics-Smalyus-L.-ShavrovskaN..pdf>
21. Ваганова Н. Аналіз психологічних досліджень розвитку мислення у дітей дошкільного віку. Т. 12. Психологія творчості. Вип. 27. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722843/1>

22. Матеріали форуму «Креативність та ментальне здоров'я» URL: <https://nubip.edu.ua/node/157522>
23. Комплексна програма пошуку, навчання та виховання обдарованих дітей та молоді «Творча обдарованість». *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1992. № 3. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740877/1>
24. Зозуля І. Особливості креативності дітей дошкільного віку: аналіз механізмів прояву. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v4/i16/8.pdf>
25. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів. Київ.: Освіта, 1998. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/conferences/article/download/11260/10565>
26. Кононко О. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07.Київ, 2001. 37 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
27. . Соловійова Л.І. Дослідження індивідуальних характеристик проявів вольової поведінки старших дошкільників. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименка]. Київ: Срібна хвиля, 2012. Том IV. Психологія дошкільника. С.254-268. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5117/1>
28. Лісовий В. Енциклопедія Сучасної України. Редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-34408>
29. Сап'ян Є., Милославська О. Відповідальність як особистісна характеристика. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_04_2019/pdf/37.pdf
30. Бех І. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717891/1.pdf>
31. .Фасолько Т.С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2000. 18 с. URL :<https://uacademic.info/ua/document/0400U000551>

32. Піроженко Т.О., Гавриш Н.В., Соловійова Л.І. Діагностичне спостереження за поведінкою дитини з використанням казки. *Перспективи та інновації науки*. (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. № 11(45). С. 1529-1543. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/743288>

33. Гавриш Н.В., Піроженко Т.О. Поліфункціональні можливості казки в освітньому процесі з дітьми дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. № 10(44). С. 850-863 DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10\(44\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10(44))

34. Піроженко Т.О., Соловійова Л.І., Гурковська Т.Л., Федорчук О.І. Психологічна стійкість дитини старшого дошкільного віку: діагностичний інструментарій: навчально-методичний посібник. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2025. 122 с.

35. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Либідь, 2005. 400 с. URL: <https://ru.scribd.com/document/531169790>

36. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 3. Київ, 2018. С. 141. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/d/430841.pdf>

37. Тлумачний словник української мови. <https://www.inmo.org.ua/sum.html>

38. Чи стануть державні садочки доступними з 2025 року? Анастасія Коновалова — про новації дошкілля. URL: <https://osvitoria.media/experience/chy-stanut-derzhavni-sadochky-dostupnymy-z-2025-roku-anastasiya-konovalova-pro-novatsiyi-doshkillya/>

Відомості про авторів

ПРОЖЕНКО Тамара Олександрівна

Завідувач лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України.

Докладніше: <http://psychology-naes-ua.institute/read/1211/>

СОЛОВЙОВА Людмила Іванівна

Старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Кандидат психологічних наук.

Докладніше: <http://psychology-naes-ua.institute/read/1208/>

КАРАБАЄВА Ірина Іванівна

Старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

Докладніше: <http://psychology-naes-ua.institute/read/2805/>

ГУРКОВСЬКА Тетяна Леонідівна

Старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Докладніше: <http://psychology-naes-ua.institute/read/2992/>

ТОКАРЄВА Людмила Дмитрівна

Молодший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Докладніше: <http://psychology-naes-ua.institute/read/1203/>

ФЕДОРЧУК Олена Іванівна

Науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Докладніше: <http://psychology-naes-ua.institute/read/1204/>

Навчальне видання

**Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова, І.І. Карабасва,
Т.Л. Гурковська, Л.Д. Токарєва, О.І. Федорчук**

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Навчальний посібник

За науковою редакцією Т.О. Піроженко

Ум. друк. арк. 6,4

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
01033, м. Київ, вул Паньківська 2;
тел./факс: (044) 288-33-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
№ 6418 від 03.10.2018 р.